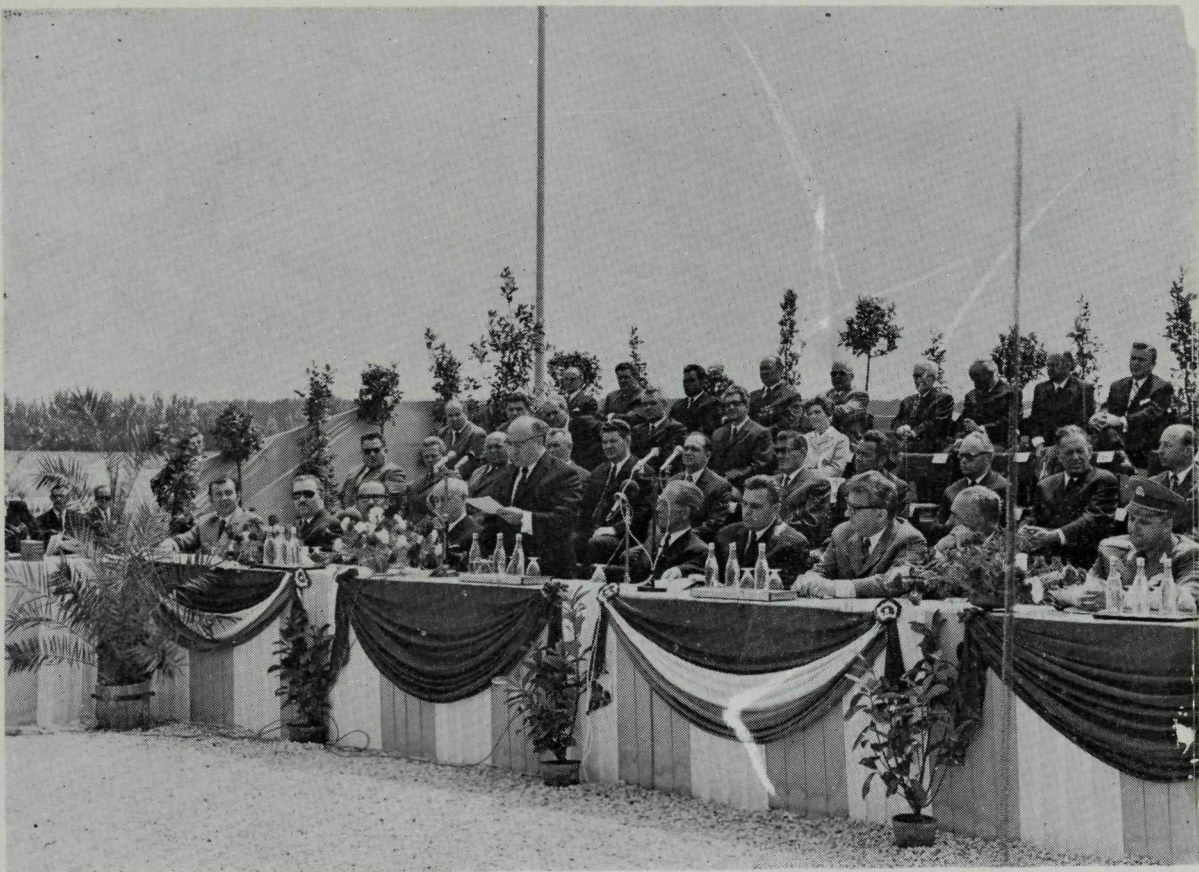

JÁSZKUNSAĞ

XIX. ÉVFOLYAM 2-3. SZÁM

1973. JÚNIUS-SZEPTEMBER

*Dégen Imre államtitkár méltatta a Kiskörei Vízlépcső jelentőségét
Fock Jenő a nemzeti színű szalag átvágásával üzembehelyezte a Vízlépcsőt*

JÁSZKUNSÁG

A Tudományos Ismeretterjesztő Társulat
Szolnok megyei Szervezetének folyóirata
Megjelenik negyedévenként
XIX. évfolyam, 2-3. szám
1973. június-szeptember

Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető a Posta
Központi Hírlap Irodánál (Bp., József nádor
tér 1.) és a postahivataloknál. Előfizetési díj:
1 évre 20,— Ft. Csekk számlaszám: 215-96162

A szerkesztő bizottság elnöke:

S z u r m a y E r n ő

Szerkesztő bizottság

Elek Lajos, dr. Lukács Pál,
Mészáros Ferenc, Mohácsi Ottó, Simon Béla,
Soós István

Felelős szerkesztő:

K a p o s v á r i G y u l a
Szerkesztőség: 5000 Szolnok, Kossuth tér 4.
Telefon: 12-350

Kéziratokat nem őrzünk meg és nem küldünk
vissza.

Kiadja a Szolnok megyei Lapkiadó

Vállalat

Felelős kiadó: Virágh Iván

Index: 25 910

3199-73 Szolnoki Nyomda, Szolnok,
Május 1. u. 19.
Felelős vezető: Kozák Ferenc

TARTALOM

Dr. Hegedűs Lajos: A Kiskörei Vízlépcső avatása után	49
Dr. Szakál György: A rizstermesztés kon- centrált fejlesztési lehetősége a Kiskörei Vízlépcső avatása után	59
Rózsa Tamásné: A kisüzemi állattartást be- folyásoló fontosabb tényezők Szolnok megyében	64
Dr. Lukács Pál: A tanyák jelene és jövője Szolnok megyében	76
Szigeti László: A munkások művelődésének Szolnok megyei tapasztalatai	90
Dohanics János: A Szolnoki Papírgyár múltja, jelene, jövője	100
Kaposvári Gyula: Az 1848-as márciusi na- pok Szolnokon	105
Détshy Mihály: Műemlékek Szolnok me- gyében: X. — A tiszasülyi gótikus plé- bani templom	111
Péterffy Ida: Egy régi jászsági dal három arca	118
Kovács Kálmán: A Költészet Napján	123
Szűcs Sándor: A szegény legény, meg a gazdag ember	128
Szabó István: Az észti színjátszás történe- téből	135
Dr. Balyi Ferenc: Adatok a szolnoki me- teorológiai megfigyelések történetéhez ...	141

A címlapon:

A Kiskörei Vízlépcső avatóünnepsége.

(Foto: Boros Gáspár)

A Kiskörei Vízlépcső avatása után

1973. május 16-án érkezett a minden vízgazdálkodási feladatnak megfelelő Tisza II. vízlépcső felavatása. Közel hat esztendőn keresztül mintegy 5000 ember dicséretes és példás munkája nyomán elkészült Kisköre határában, közel 2 km-es új tiszai mederben a duzzasztómű, a hajózsilip és a vízierőtelep, egyszóval a vízlépcső. Ehhez csatlakoznak 41 km hosszón a megerősített árvédelmi töltésekből kialakított tározótó gátjai, valamint a Jászsági és Nagykunsági Főcsatorna kezdeti, 20 km-es szakasza. A munkák során 12,5 millió m³ földet mozgattak meg az építők, több mint 300 000 m³ beton és kő munkát végeztek el. Beépítettek közel 5000 tonna acél- és gépszerkezetet. Így határidő előtt a tervezők, beruházók és építők szoros együttműködésével, mintegy 50 vállalat aktív közreműködésével elkészült a Tisza II. vízlépcső és a hozzá tartozó öntözőrendszerek első üteme. Az ország eddigi legnagyobb vízügyi létesítményét ünnepélyes külsőségek között felavatták.

A Kiskörei Vízlépcső megnyitóján Dr. Gergely István, az MSZMP MB első titkára üdvözlö az ünnepség résztvevőit

Fock Jenő, a Minisztertanács elnöke a Kormány és a magyar nép nevében átvette a vízlépcsőt, köszönetet mondva az építőknek kiváló munkájukért és a határidő előtti befejezésért. Miniszterelnökünk annak a reményének adott kifejezést, hogy az elkészült mű népünk boldogulását, a Közép-Tiszavidék mezőgazdaságának és iparának fellendítését, az életszínvonal emelkedését szolgálja.

Az elismerő, méltató szavak után Fock Jenő a nemzetiszínű szalag átvágásával ünnepélyesen felavatta és átadta rendeltetésének a nagy társadalmi összefogással épült Tisza II. vízlépcsőt.

A Kiskörei vízlépcső és a hozzá tartozó öntözőrendszerek kiépülése betetőzése és megvalósítása a reformkori szabályozási munkákat kezdeményező és tervező Széchenyi István és Vásárhelyi Pál elképzeléseinek, amely szerint az árvizek megfékezésén túl a folyó vizének „mindennemű” hasznosítását tervezték.

Gondosan megalapozott távlati tervek szerint a Tisza II. vízlépcső az első olyan létesítmény hazánkban, amely a vízgazdálkodás különböző feladatait: az öntözést, a vízierő hasznosítást, az árvízvédelmet és belvízrendezést, a víziút-hálózat fejlesztését, környezetvédelmet, tájcsinálást és vízparti üdülést az adott terület gazdasági-társadalmi fejlődésével összhangban, tervszerűen oldja meg.

Számítani kell arra, hogy 1985-ig a jelenlegi évi kétmilliárd helyett több, mint négy milliárd köbméter vízre lesz szükség a Tisza menti nagyüzemi szocialista mezőgazdaság, az ipar és a lakosság ellátásához. Az első építési ütemben több, mint hárommilliárd forint beruházással megépülő nagy mű legfontosabb rendeltetése, hogy kiegyenlítse a Tisza szélsőségesen ingadozó vízjárását, tehát összegyűjtse a bővízü időszakok vízfeleslegét, s azt szabályozottan, a szükségletekhez igazodva bocsássa a lakosságnak, az ipar és mezőgazdasági üzemek rendeltetésére.

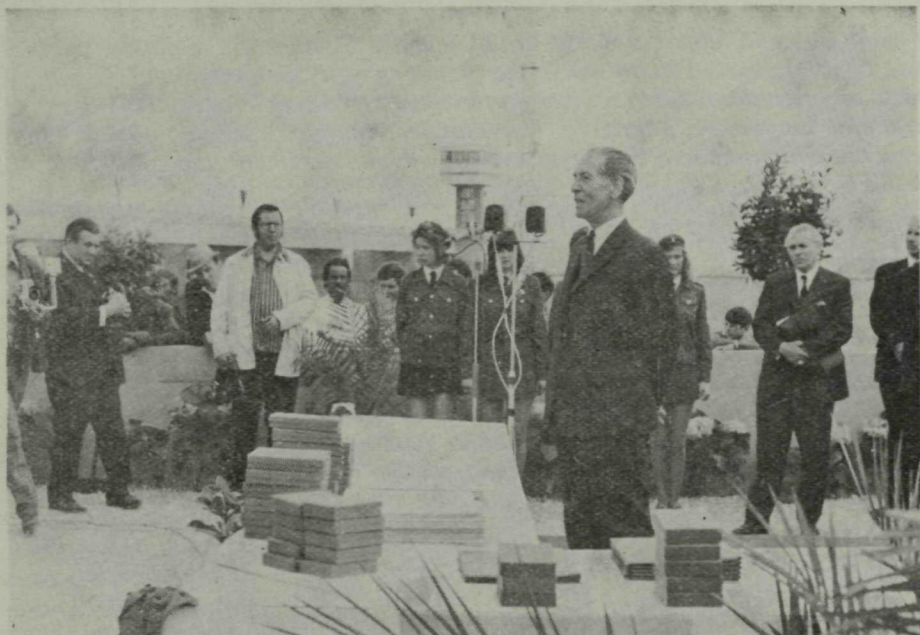
A távlati tervekben öt vízlépcső létesítését irányozták elő. Ebből eddig kettő, a tiszalöki és kiskörei épült fel. A következő állomás Csongrád, ez a vízlépcső Kisköréig duzzasztja meg a folyót. Lejjebb, a jugoszláv Tisza-szakaszon, Novi Becsejnél épül már a tiszai vízlépcsősorozat újabb fokozata, melynek duzzasztó hatása majd Csongrádig érvényesül.

A határidő előtt felépített kiskörei vízlépcső munkálataiban széleskörű társadalmi összefogás bontakozott ki, s a társadalmi erők mozgósításában különösen kiemelkedő szerepe volt a KISZ-védnökségnek és valószínű marad is az öntözőrendszer teljes kiépítéséig és hasznosításáig. Az építők becsülettel teljesítették vállalásaikat. A megkezdett második ütem kivitelezése jó ütemben halad. Az építés harmadik ütemének előkészítése sem mutat megoldhatatlan akadályt.

Több, mint öt éven keresztül az építés volt a közfigyelem középpontjában. A vízlépcső átadásával az érdeklődés a hasznosítás területére fordul. Az ország népe joggal várja befektetett milliárdjai optimális hasznosítását. A komplex mű mezőgazdasági hasznosulása jelenti a legtöbb gondot, kíván további fejlesztő és termelő tevékenységet a hatóterületen lévő mezőgazdasági üzemektől.

A Kiskörei vízlépcső közvetlen hatóterülete közel egymillió hektár. Magában foglalja: Szolnok megye egészét, Heves megye déli harmadát, Pest megye délkeleti, Bács megye északi, valamint Csongrád és Békés megye néhány északi települését, továbbá a hatóterülethez tartozónak tekintjük Borsod megyéből Leninvárostól lefelé a Tisza jobbparti sávját. Lényegében a hatóterület magában foglalja a Közép-Tiszavidéket: a Nagykunság, a Jászság és a Tiszaság természeti-földrajzi egységeket.

Az érintett terület az ország mintegy 10⁰/₀-a, itt lakik a népesség 7⁰/₀-a. Megközelítően a lakosság fele város lakó, míg a külterületi népesség aránya megközelíti a 15⁰/₀-ot. A terület népsűrűsége alatta marad az országos átlagnak. A foglalkoztatási szint a nagymérvű inga-vándor-forgalom ellenére is alacsony.

Fock Jenő, a Minisztertanács elnöke, kitüntetésekot adott át a kiváló építőknek

Az elnökségben: az országos és megyei vezetők, a tervezők és építők képviselői

A hatásterület az ország iparilag kevésbé fejlett területeihez sorolható, itt található az ország ipari állóeszköz-állományának 5,3⁰/₀-a (Leninvárossal), és az ipari foglalkoztatottak 4,6⁰/₀-a. A vizsgált terület legfontosabb településhálózati jellemzője a nagyhatárú, nagyfalvas elrendeződés, melyhez kiterjedt, de egyenlőtlen megoszlású városhálózat és nagyszámú külterületi lakotthely kapcsolódik.

Szolnok megye a hatóterület 60⁰/₀-át jelenti, területileg közvetlen csatlakozik a tározó-tóhoz, a Jászsági és Nagykunsági Főcsatorna 90⁰/₀-a itt található, és a tervezett öntözésfejlesztés 60⁰/₀-a várhatóan Szolnok megyében valósul meg. Így megyénk mezőgazdasága kiemelten érdekelt és fontos szerepet játszik a Kisköréi vízlépcső adta öntözési lehetőségek kihasználásában, a megye egész gazdasága pedig a vízlépcső adta lehetőségek komplex hasznosításában.

Szolnok megye a Közép-Tiszavidéken, a Tisza két oldalán fekszik. Az elmúlt évszázadok alatt Szolnok megye élete, gazdasági fejlődése, történetének ezernyi epizódja szorosan kapcsolódott a Tisza folyóhoz, a Jászság és Kunság mindenkor vízgazdálkodási viszonyaihoz.

Már a múlt század végén felmerült a vízkárelhárítás mellett az öntözés szükségessége. A békésszentandrás duzzasztó megépítése a Körösön, a tiszafüredi öntözőrendszer kiépítése, majd az 1950-es évek elején a Tiszalöki vízlépcső és a Keleti Főcsatorna átadása, az elmúlt 28 évben gombamódra szaporodó úszós öntözővízkivételek teremtették meg az öntözés széleskörű kiterjesztésének alapját a Tisza mentén. Szolnok megyében a vízgazdálkodás hosszú múltra tekint vissza, ugyanakkor a mezőgazdaság dolgozói már eddig is gazdag és a későbbiekben jól felhasználható tapasztalatokkal rendelkeznek az öntözéses gazdálkodás elterjesztéséhez, a kapott öntözési lehetőségek kihasználásához.

Az öntözésnek és a vele szükségszerűen együttjáró belvízgazdálkodásnak, a komplex meliorációnak egyaránt az a célja, hogy agrotechnikai, biológiai, kémiai és műszaki technikai eszközök alkalmazásával a növénykultúrák számára optimális vízhelyzetet, növekedési lehetőséget biztosítson.

A fenti cél megvalósításának következményeként várható a mezőgazdasági termelés feltételeinek gyökeres változása, a mezőgazdasági termelés mennyiségi és minőségi emelése. Az öntözésfejlesztési célkitűzések és a lehetőségek kihasználásával egyidőben gondoskodni szükséges a feldolgozás, tározás, értékesítés, a szállítás összehangolt kielégítéséről és a szükséges létesítmények megvalósításáról.

A növényi és állati eredetű mezőgazdasági termékek növekedése az élelmiszeripar fejlesztését teszi lehetővé. A víz jelenléte ezen a területen különösen a vízigényes ipari üzemek telepítésének és működésének feltételeit biztosítja. A vertikális termelési rendszerek kiépítésére való törekvés pedig az élelmiszer- és tartósító ipar fejlesztését igényli, s az előbbieket együttesen a hűtőipari lánc kiépítését indokolják.

A hatóterület termelésének fejlődése és az itt élő lakosság növekvő élet-színvonala szükségessé teszi a kommunális, kulturális, egészségügyi, közlekedési, szolgáltatói és kereskedelmi létesítmények fejlesztését. A vízgazdálkodás és ezzel párhuzamos mezőgazdasági és ipari, valamint a szükségszerűen ezekkel együttjáró infrastruktúrális fejlesztési célkitűzések megvalósítása kapcsán megváltozik a táj, a természeti környezet arculata, amely az említett fejlesztési és egyéb lehetőségeken kívül az itt élő emberek életkörülményeire is kedvező hatást gyakorol.

Mindezeket a területi tervezés kapcsán fel kell használnjuk, mert a hatások mérlegelése és számításba vétele nélkül a tanácsi területi tervezés sem lehet teljes. A regionális terv készítésekor már konkrét számok figyelembe vétele szükséges.

A tanácsok koordinációs tevékenysége tudja biztosítani, hogy a fent vázolt hatásokat konkrét elemzés után az üzemi tervezés is hasznosítsa. A most készülő telenülésfejlesztési tervek a fent leírtakon túlmenően számolnak a Balaton egy-ötödét kitevő víztároló környékén kialakítható üdülési, vízisport és idegenforgalmi lehetőséggel.

A Kiskörei vízlépcső átadásával a terület vízkészlete megduplázódik és új alapokra helyeződik. A lászági és Nagykunsági fócsatornák kiépítésével a jelenlegi öntözőtelepek vízellátása átkapcsolandó az új fő-, illetve fürtsatornákra. Ez a munka a termelőkkel összehangoltan, tervszerűen történik. Nagy figyelmet fordítunk erre és inspiráliuk a mezőgazdasági üzemek dolgozóit és vezetőit is, hogy a meglévő öntözési lehetőségek jobb kihasználásával igyekezzenek felkészülni a további lehetőségek intenzívebb kihasználására. Az öntözőművek gyorsabb ütemű hasznosítását a kötelezettség és az üzemi önállóság egészséges szintézisének alakításával is elő kell segíteni.

Szolnok megyében a felhasználható vízkészletek növekedése biztosítja az öntözéses gazdálkodás nagymérvű területi növelését. A tervek szerint 1975-re 100 000 hektárra növekedhet, majd 1985-ig – a 800 000 hektáros országos öntözési lehetőségéből – közel 240 000 hektár lehet a megye öntözési kapacitása.

Mezőgazdasági üzemünk megye szerte nagy törekvést tanúsítanak a termés mennyiségi és minőségi emelésére. A hagyományos termesztési eljárások tökéletesítése mellett mind nagyobb figyelmet szentelnek az iparszerű zárt termelési rendszerek alkalmazására, sikeres bevezetésére. A zárt rendszereken belül az öntözés széleskörű kiterjedése miatt, feltétlenül szükséges az öntözéses technológiával külön is foglalkozni. A hagyományos „száraz” gazdálkodás mellett minden öntözött növénynél kialakítandó az iparszerű zártrendszer öntözéses változata. Speciálisan szép feladat ez megyénk mezőgazdasága számára.

Az öntözés területi növekedésével egyidőben megoldandó az öntözési módszerek tökéletesítése is. Az öntözésfejlesztés és üzemelés végrehajtásánál a gépi áttelenítésű szárnyvezetékek alkalmazása mellett szükséges a most már hagyományosnak számító, nálunk is tömegesen gyártott berendezések és felületi öntözési módszerek korszerűsítése. Kíváncos, hogy a műszaki tervezők is nagyobb figyelmet fordítsanak a felületi öntözési módszerek tökéletesítésére.

A Kiskörei vízlépcső építési üteme, teljesítőképességének alakulása és várható alapvető gazdasági eredményei a közvetlen hatásterületen az alábbi képet mutatják:

– A Kiskörei vízlépcső első építési üteme 1973-ban befejeződött, átadásra került, és már vizet szolgáltat a mezőgazdaság és ipar számára. A második építési ütem megkezdődött, a főművek építése folytatódik. A harmadik ütem 1980-ban kezdődik. Tekintsük át táblázatosan a teljesítőképesség változását a különböző építési ütemek alatt:

Év	Ütem	Max. duzzasztott szint	Tározott térfogat mill. m ³	Kiadható vízmennyi- ség m ³ /sec.	Főcsatorna km Nagykun- sági	hossza Jász- sági
1973.	I.	87,50	24	47	18	18
1975.	II.	87,50	24	47	30	21
1978.	II.	88,00	49	74	85	21
1979.	II.	89,00	96	100	94	21
1985.	III.	90,50	300	179	94	30
Távlat		91,20	400	210	94	102

- A főművek építési üteméhez kapcsolódva az egyes öntözőrendszerekből öntözhető mezőgazdasági területek a vízlépcső hatásterületén:

Év	Bögementi öntöző- rendszer	hektár Nagykunsági öntöző- rendszer	Jászsági öntöző- rendszer	Összesen
1975.	3 500	30 000	11 000	45 000
1980.	2 000	44 000	—	46 000
1985.	34 500	52 000	20 500	107 000
Távlat	—	—	40 000	40 000
Összesen:	40 000	126 000	72 000	238 000

A fentiekén túlmenően a vízlépcsőről ellátható öntözővízzel a közvetlen hatásterületen kívül további 62 000 hektár mezőgazdasági terület.

- A Kiskörei vízlépcső öntözőrendszeréből folyamatosan kiszolgáltatható és véglegesen felhasználható 8 m³/sec ipari víz és ezen túlmenően a visszaduzzasztás révén megoldódik a leninvárosi ipari komplexum vízellátása (70 m³/sec).

- A végső kiépítés után, a megemelt duzzasztási szint következtében az előálló 400 millió m³ hasznos tározótérfogat a Tisza szélsőséges vízjárását olyan módon szabályozza, hogy 210 m³/sec-os csúcsvízhasználattal jellemzett vízfogyasztás kielégítését teszi lehetővé az évek 80⁰/0-ában a mezőgazdaság, az ipar és a települések vízellátása számára. A statisztika szerint július második felében és augusztus hónapban vízkorlátozásra kerülhet sor az évek 20⁰/0-ában.

- A megtermelt többletvíz főművi elosztása biztosítja a közvetlen hatásterületen túlmenően a Körös-völgy jelenlegi vízhiányának mérséklését, és ugyanott az ipar, mezőgazdaság további fejlesztésének lehetőségét.

- A Kiskörei vízerőtelep évi villamosenergia-termelése átlagosan 120 millió kilowattórával járul hozzá az ország villamosenergia-ellátásához.

- Az év teljes jégmentes időszakában a Kisköre feletti 120 kilométeres folyó szakaszon (Kisköre és Tiszalök között) 1350 tonnás hajók közlekedését teszi lehetővé, s ezzel a vízlépcső megalapozza a tiszai hajóközlekedés fejlődését. A víziközlekedés jelentősebb nagyságrendjével csak a Csongrádi vízlépcső, a Duna-Tisza és a Duna-Rajna-Majna csatorna megépítése után számolhatunk. Ez egyben az európai víziút-hálózatba kapcsolódást teszi lehetővé, az intenzív hajózást biztosítva.

- A hatásterület árvízvédelmi biztonsága emelkedik, mert az árvízvédelmi töltések erősítésével, illetve új tározótöltések építésével az 1⁰/₀-os (100 évenkénti előfordulási valószínűségű) árvíz biztonságos levezetése válik lehetővé. Az érintett árvízvédelmi öblözetekben ez a biztonsági szint megteremti a gyorsabb ütemű gazdasági fejlődés lehetőségét.

- A fokozatosan kiépítésre kerülő belvíz csatornarendszer és a főcsatornák csetenkénti belvizi főgyűjtőkénti hasznosítása és ezek mentén kiépülő övcsatornák az egyes területeken a belvíz levezető kapacitást több mint a duplájára növelik és a belvízkárokat megszüntetik, illetve nagymértékben csökkentik, s ezáltal hozzájárulnak a mezőgazdaság eredményesebb gazdálkodásához.

- A Tisza Kisköre feletti szakaszán, valamint az öntöző csatornákra átkapcsolt meglévő vízszolgáltatásoknál teljesen, vagy részben megszűnik a szivattyús vízkiemelés és gravitációssá válik, aminek következtében csökkennek a vízszolgáltatás költségei. Az egész hatóterületen megszűnnek az ún. kettős működésű csatornák, kiküszöbölődik a belvízcsatornák amúgy is szennyezett vizének felhasználása. Ez a tény nemcsak a belvízcsatornák belvizi teljesítőképességét növeli, hanem egyúttal kedvezően hat a talajvízszint állására és a szikesedés, vagy másodlagos szikesedés elkerülésére.

- A tározótó extenzív, a hatóterületen kiépíthető halastavak intenzív halászati hasznosítása és a töltések, valamint védősávok - nád, erdő és rét - gazdálkodás útján történő intenzív kihasználása is hozzájárul a hatásterület gazdasági fejlődéséhez.

- Az Alföld közepén létrejön egy új, mintegy 120 km² kiterjedésű mesterséges tó, a Balaton egyötödét kitevő vízterülettel, és ezzel olyan üdülési, sportolási és idegenforgalmi lehetőség, ami iránt nagy az érdeklődés, mert az ezirányú igények ezen a tájon nem voltak megfelelő módon kielégíthetők.

Az elmúlt évtizedben a mezőgazdasági termelés ugrásszerűen fejlődött. A gépesítés és a kemizálás eredményeként kialakultak a nagyüzemi természet korszerű technológiái, az iparszerű zárt termelési rendszerek kialakulásának feltételei. A termelés színvonalát, a műtrágya-felhasználás mértékét és a szárazgazdálkodás fejlesztésére fordított beruházások hatékonyságát figyelembe véve, egyre több nagyüzemben már a vízellátottság mértéke a további fejlődés meghatározó tényezője. Méginkább így lesz ez 5-10 év múlva Szolnok megye mezőgazdasági üzeimben.

A mezőgazdaság általános fejlesztése szárazgazdálkodási viszonyok között is megköveteli egy bizonyos szintű beruházás évenkénti végrehajtását. Az öntözéses gazdálkodás, illetve növénytermesztés ehhez viszonyítva tetemes többletberuházást igényelnek. A jelenlegi közigazdasági környezet figyelembevételével néhány tucat mezőgazdasági üzem kivételével általában e többletberuházást saját erőből megvalósítani nem tudják. Így lényegében az öntözőtelepek és öntözőfűrtök kiépítésének ütemét alapvetően az állami dotáció és a rendelkezésre bocsátott hitelkonstrukció szabja meg.

Mint ismeretes, a Kiskörei vízlépcsőhöz tartozó öntözőrendszerek kiépítése esetén az öntözéses gazdálkodás többletterméséből származó nemzeti jövedelem-növekedés 3 milliárd forinttra tehető. Ahhoz, hogy e célkitűzés időben minél hamarabb megvalósulhasson, a jelenlegi állami dotáció - és a jelenleg meglévő hitelrendszerek konstrukciója - felülvizsgálandó, illetve a gyorsabb ütemű kiépítés érdekében e konstrukció kedvezményesebbé tétele kívánatos.

Az öntözés a felszabadulás után hazánkban gyorsan fejlődött. 1945 előtt mindössze 16 000 hektáron öntöztek. 1960-ban az öntözött terület kiterjedése

már 100 000 hektár volt. Különösen nagy lendületet kapott az öntözésfejlesztés az 1960-as évek elején a termelészövetkezetek megszilárdításával. Ekkor néhány év alatt a mezőgazdasági üzemek több százezer hektárral növelték az öntözésre berendezett területet. A fejlesztés azonban egyoldalú volt, mert jórészt kézi áttelepítésű, hordozható esőztető berendezéseket állítottak üzembe, amelyek 5-8 évi használat után lényegében elavultak.

Az öntözés kezdeti időszakában a szétszórta telepített öntöző telepeket jórészt mély vezetésű lecsapoló-csatornákból, illetve közvetlenül a vízfolyásra telepített vízkivételek útján látták el öntözővízzel. A tiszalöki öntözőrendszer magas vezetésű csatornáiban, gravitációs úton szolgáltat a mezőgazdaság számára vizet. A kisköréi rendszerben ugyancsak magas vezetésű csatornák épülnek.

Az elkövetkező évek fejlesztése tehát jórészt nagy kiterjedésű öntözőrendszerekben épülő öntöző főrtök keretében valósul meg. Így a belvízcsatornák jórésze kikapcsolható az öntözővíz szállításából. Ezzel megszűnik az a kedvezőtlen helyzet, hogy a csatornák hol öntözővizet, hol csapadék-, illetve csurgalékvizet vezetnek, ami nemcsak a fokozott feliszaposodás miatt gazdaságtalan, hanem azzal a konkrét veszéllyel is jár, hogy az öntözővíz vegyszerrel fertőzött csurgalékvizekkel keveredhet, és egyben öntözésre alkalmatlan belvizeket is szállíthat.

A fejlesztés során az egységes rendszert alkotó létesítményeket műszakilag és területileg összefüggő, összehangolt program alapján valósítják meg annak az elvnek a szem előtt tartásával, hogy az öntözés, illetve a melioráció a mezőgazdasági termelés fejlesztésének és a komplex vízgazdálkodásnak egyaránt szerves része. Az egységes fejlesztési tervek kidolgozásakor messzemenően figyelembe lehet venni a tájeshztétikai és környezetvédelmi szempontokat is. A vízügyi létesítmények különösen sík vidéken nagymértékben befolyásolják a táj arculatát.

Az egyes öntözőfőrtökökön belül a különböző öntözési módok és módszerek széles skáláját célszerű alkalmazni. Így a felszín alatti nyomócsöves öntözőtelepek mellett korszerű felületi öntözések és rizstelepek építésével, valamint gépi áttelepítésű hordozható berendezések üzembeállításával egyaránt számolunk.

A nagy öntözőrendszerek általában már automatikus üzemben épülnek. Így épül ki a Böge-menti, a Nagy-kunsági és a Jász-sági öntözőrendszer is. A vízvezető-hálózat szabályozó műveinek, a zsilipeknek, osztóműveknek, bűjtatóknak és át-emelő szivattyútelepeknek vízszállítását a fogyasztók vízfelhasználása vezérli. Az üzemeltetés egyértelmű célkitűzése a felhasználás szerinti vízigények rugalmas és maradéktalan kielégítése.

Különösen az esőztető öntözőfőrtök létesítésénél tág tere nyílik a hatékony műszaki fejlesztésnek, az automatikus szivattyútelepek üzemének biztosításától kezdve a csőhálózat számítógépes méretezésén keresztül a korszerű építési technológiák alkalmazásáig. Széles körben használnak Magyarországon új építési anyagokat, könnyű szerkezetű acél- és alumínium-szerelvényeket, műanyagcsöveket, előregyártott műtárgyakat. Kiemelt feladat az esőztető öntözések hordozható szárnyvezetékeinek korszerűsítése és a hazai viszonyok között gazdaságos gépi áttelepítésű vezetékek kiválasztása, illetve továbbfejlesztése. Az automatikus üzemelés műszerezettsége speciális feladatokat jelent.

A felületi öntözéseknél elsősorban az automatikus vízadagolás biztosítására és a műanyagok szélesebbkörű felhasználására irányul a fejlesztés. Jól beváltak a műbőrből kialakított alacsony nyomású tömlők. Ez utóbbiak alkalmazásával megtakarítás érhető el a tereprendezési munkálatok költségében is. Vizsgálatok folynak az altalaj öntözés elterjesztésével kapcsolatosan.

Új problémaként jelentkezik a nagyüzemi szakosított állattartó telepeknél keletkező híg trágyalé elhelyezése. A probléma gazdaságos megoldásnak mutat-

kozik a szennyvízöntözés bevezetésével. Ez egyrészt növeli az öntözés hatékonyságát, másrészt megoldja a szennyezések ártalommentes elhelyezését, a további vízminőségromlást megakadályozza.

Befejezésül – a teljességre való törekvés nélkül – tekintsük át a Kiskörei vízlépcső öntözőrendszerének beépítésével bizonyosan várható, vagy szükségessé váló változásokat:

- A mezőgazdasági termelési volumen és ebből adódóan a szállítási, raktározási, tartósítási feladatok számottevő növekedésére szükséges felkészülni. A termelési volumen emelkedése első lépésben a növénytermesztés növekedésében realizálódik. A második ütemben a távlati mezőgazdasági termelés kulcskérdése a szarvasmarha-tenyésztés lesz, mert

- a) az öntözött gyepek és legelők legmagasabb színvonalú hasznosítása a szarvasmarha-tenyésztés keretében lehetséges;

- b) az öntözéses gazdálkodás talajerő-visszapótlása nagy mennyiségű szerves-trágyát igényel;

- c) öntözéssel jelentősen növelhető a szarvasmarha-tartáshoz szükséges szalás-lédús takarmányok hozama.

- A mezőgazdasági termelés munkaerő-szükségletének mérsékelt csökkenése;

- az élelmiszeripar termelési volumenének növekedése;

- az ipar- és mezőgazdasági termelésfejlesztés területileg és általában nagyságrendileg helyes arányainak kialakítása;

- a településhálózat-fejlesztési tervek felülvizsgálata szükséges a főbb irányok konkrét meghatározásával;

- a szórt és bokr tanyák, mint nagyüzemi nagytáblás öntözés gátjainak gyorsütemű lemorzsolódása;

- az egyes tömörült külterületi lakott helyek szolgálati lakótelepekké történő átminősítése, illetve a mezőgazdasági üzemek alközpontjainak kialakítása és ezek megfelelő ellátási színvonalának biztosítása hosszú távra;

- a lényegesen megnövekvő energiaigények kielégítése, illetve a szükséges hálózatok kiépítése;

- a mezőgazdasági munkaerő megtartása érdekében megfelelő színvonalú ellátó és szolgáltató intézményhálózat biztosítása valamennyi településben (infrastruktúra fejlesztése);

- a mezőgazdasági szakmunkásképzés biztosítása;

- a mezőgazdaságot és élelmiszeripart közvetlen kiszolgáló ipari bázis létesítése.

Ma még nem tisztázott kérdés, hogy az öntözővíz felhasználása mikor válik általánossá a hatóterület arra alkalmas részein. Amennyiben az öntözés csak az 1980-as évek közepén válik széleskörűen általánossá, akkor úgy tűnik, a mezőgazdaság- és iparfejlesztés érdekei óhatatlanul összeütközésbe kerülnek. Ez esetben a terület fejlődése és a munkaerő helyben való foglalkoztatása és helyhez kötése érdekében a 70-es években még döntően a területileg decentralizált extenzív iparfejlesztés válik indokolttá. Ennek következményeként, amikor a mezőgazdasági üzemek képesek lesznek az öntözővíz fogadására, a tervezett munkaerőszükséglet már nem lesz biztosítható, tehát vagy kevésbé intenzív termelés-szerkezet, vagy igen magas fokú technikai színvonal biztosítása válik szükségessé a mezőgazdaságban.

Abban az esetben, ha az üzemek a fent jelzett időpontnál hamarabb, a jelen évtized közepén, illetve második felében már fogadják széles körben az öntöző-

vízet, a mezőgazdaság nagyobb mérvű munkaerő-visszatartó képességével kell számolni. Ez esetben centralizáltabb, a már jelenleg is iparilag fejlett településben intenzívebb iparfejlesztés megvalósítása látszik célszerűnek.

Jelenleg a hatásterület ipari foglalkoztatottjainál több mint 10⁰/0-kal kevesebb az ipari munkahelyek száma. A hatásterületről kiingázók többsége a hatásterület keleti és északi térségéből jelentkezik. Megjegyzendő azonban, hogy éppen ezeken a területeken jelentkezik számottevő és egyben a legkevésbé kvalifikált szabad munkaerő.

A következő néhány évben a hatásterületen – bár egyre csökkenő mérvű – a népesség csökkenése várható, hosszabb távlatban azonban népességnövekedéssel, a kereső-eltartott arány javulásával számolhatunk.

A termelőerők várható fejlesztése, a lakosság jövedelmi viszonyainak, ellátási igényeinek növekedése az infrastruktúrális hálózatok korszerűsítését és bővítését igényli. Az öntözésfejlesztés megvalósítása idején e tényezőkkel a tervek kialakításakor számítani szükséges. Különösen fontos Szolnok megye V. ötéves terve összeállításánál és végleges kialakításánál a fenti tényezők figyelembevétele.

A vázlatos áttekintésből is látható, a Kiskörei vízlépcső és a hozzátartozó öntözőrendszerek messze túllépik a csak mezőgazdasági fejlesztési feladatokat. Az első ütem befejezése és üzembehelyezése nagy lehetőséget biztosít és egyben sok tennivalót jelent többek között Szolnok megye számára is.

A lehetőségek komplex kiaknázása, e nagy népgazdasági beruházás hatékonyságának elérése széleskörű összefogást és együttműködést kíván. A tervezett fejlesztések anyagi feltételeinek megteremtése az érdekelt üzemek fejlesztési eszközeinek koncentrációját, az állami dotáció és hitelrendszerek kereteinek bővítését igényli, mert csak így valósítható meg az öntözéses gazdálkodás gyors és széleskörű kivitelezése.

Az V. ötéves terv összeállításához elengedhetetlen az üzemi magatartás és beruházóképesség egyértelmű ismerete, mert az öntözéses gazdálkodás kibővítésének üteme nagymértékben befolyásolja a mezőgazdasági termelést, kezdetben a növénytermelést, később az állattenyésztés alakulását. Ezeken túlmenően lényegében döntően befolyásolja az egész gazdasági struktúra alakulását, a területfejlesztési célkitűzéseinket és mindezeket keresztül Szolnok megye lakosságának életkörülményeit. A feladat és hatás igen nagy. Megvalósítása csak az összes érdekelt vállalat, üzem és intézmény egybehangolt, tervszerű és legszorosabb együttműködésével biztosítható.

Dr. Hegedűs Lajos

A rizstermesztés koncentrált fejlesztési lehetősége a Kiskörei Vízlépcső hatásterületében

A JÁSZKUNSÁG ezévi 1. számában „A rizstermesztés helyzete a Tisza völgyében” című cikkben leírt előzmények rövid ismertetéséből megállapítható, hogy rizstermesztésünk mind területi, mind agrotechnikai vonatkozásban rohamosan fejlődik. Az elmúlt évtizedben lényeges változás történt a Kiskörei (II. tiszai) Vízlépcső és Öntözőrendszernek hatásterületébe tartozó gazdaságok rizstermesztésének módszerében. A fejlődés jellemző vonása, hogy nagymértékben csökkent a kézi munkaerő és ezzel párhuzamosan szükségszerűen nőtt a gépesítés, valamint a kémiai anyagok használata.

A rizstermesztés megyénkben egyik legdinamikusabban fejlődő ágazat. Ezt a fontos gabonafélét döntően a Nagykunságban termelik, zömében gyenge termőképességű talajokon. Az ország rizstermő területének ma mintegy 56⁰/₀-a csik a megyére.

A rizs nagyüzemi termesztésének komplex technológiai rendszere napjainkban van kialakulóban, amelyeket zárt termelési rendszerben, társulással valószínűleg meg a gazdaságok. Ennek vezérgazdasága a megyében az eredményes és nagy termelési hagyományokkal rendelkező Karcagi „Lenin” Mezőgazdasági Termelőszövetkezet.

A gyakorlatban megállapítható, hogy a rizs jelenlegi termesztése nincs műszaki létesítményekkel kellően megalapozva. Az utóbbi évek rizs vetésterületének – mind a megyei, mind az országos – rohamos felfutását nem a rendelkezésre álló agronómiai feltételek és az adott műszaki színvonal mértéke, hanem a kedvező nyereségráta okozta. A tapasztalat azt mutatja, hogy a rizstelepek jelenlegi állapota csak közepes terméshozamra képes a feltételeket biztosítani. A magas termelési szint elérése céljából ma nagy gazdaságok törekednek arra, hogy az elavult rizstelepeiket rekonstrukcióba vonják és új rizstelepeket terveztesse, építsenek. A rizstelepek elavultsága mutatkozik ma a terméshozamok növelése legnagyobb korlátjának. Ezért tartom szükségesnek ezzel a témával részletesebben foglalkozni. Így mielőtt a fejlesztésre vonatkozó javaslatomat leírnám, a korszerű rizstelepek tervezésének, építésének és hasznosításának néhány fontosabb szempontjait és adatait foglalom össze. A Szolnok megyei termelőszövetkezetek rizsre berendezett öntözőtelepeinek nagysága közel 14 ezer hektár. A IV. ötéves tervidőszakban ennek közel 50⁰/₀-át rekonstrukcióba kívánják vonni, azaz korszerű rizsteleppé akarják alakítani. A meglévő rizstermesztésre berendezett területnek több mint 25⁰/₀-a mértékében új, a mai agrotechnikát kielégítő rizstelepeket szándékoznak építeni.

Az ország rizstermesztő állami gazdaságai is a meglévő berendezett területük (14 700 ha) több, mint 30%-át tervezik felújítani, és ugyancsak 25% mértékben irányoztak elő új rizstelepépítést ebben a tervidőszakban. Az országos rizsterületekre vonatkozó távlati korszerűsítési javaslatok is a fenti arányban alakulnak várhatóan.

A tervek számadatait vizsgálva megállapítható, hogy a rizsre műszakilag berendezett területek 75–80%-a a közeljövőben már ki fogja elégíteni a nagyüzemi rizstermesztés igényét. A jelenlegi rizstelek jórészt 1964 előtt épültek 30–50%-os rizsarányra. Ma az állami gazdaságokban átlagosan 80%-os a telepek rizzsel való hasznosítása, ami a kiépített kapacitásnak közel kétszerese. A termelőszövetkezetekben 50–100%-ig ingadozik a rizshasznosítás aránya. Ehhez, ha még hozzászámítjuk a gazdaságokban jelenleg sikeresen alkalmazott agro-technika fajlagos vízsugárigényét, mely a korábbi normatíváknak közel kétszerese, akkor megállapítható, hogy a tervezett kapacitásoknak többszörösével üzemelnek a rizstelek.

A repülőgéppel gazdaságosan uralható tömbök kialakítása érdekében végzett jelentős mértékű új területek kiépítésével párhuzamosan a jelenleg rizstelepként nyilvántartott szántóföldek egy része egyéb hasznosítás alá kerül.

A rizstermesztés és a nagyüzemi gazdálkodás igényét kielégítő öntözőtelepek tervezésére és építésére széleskörű előkészítő munka folyik, amelyhez néhány fontos szempontot adhat az ismertetésre kerülő alapelv is.

Az agronómiai terv tartalmazza a rizsteleppel szemben támasztott követelményeket, amely az öntözőtelep műszaki tervének elkészítéséhez kiindulásként szolgál.

A tervezés mezőgazdasági irányelvei és a berendezések javasolt méreteinek ismertetése előtt célszerűnek látszik vázolni a rizstermesztésnek azon módszerét, amelyet ma nagyüzemeink sikeresen alkalmaznak és összefüggenek a rizstelek tervezésével, építésével, hasznosításával.

A gyakorlat szempontjából a Kiskörői Öntözőrendszer a rizstermesztés legészakibb éghajlati határán van. Így azokban a gazdaságokban, ahol a rizs árutermelésének múltja van, a termelők arra törekednek, hogy a tenyészidő alatt rendelkezésre álló hőmennyiséget és napfényt a rizs teljes mértékben hasznosíthassa. Az öntözéses növények közül a rizst ma több évig önmaga után termeszthetik árasztásos módszerrel. Ezért a rizstelep műszaki kiviteli tervéhez készítenő gazdaságossági számításokban az ágazat eredményeit hosszabb távon kívánatos számításba venni. A beruházás megtérülési idejének kiszámításánál a gazdaság azonos típusú talajain, vagy a beépítendő területén korábbi években ténylegesen elért tiszta jövedelmét érdemes a rizstermesztéssel reálisan tervezhető eredményeivel összehasonlítani. A variációk kidolgozásánál a különböző rizs hasznosítási arányra megépülő telepek fajlagos beruházási költségeit, termelési ráfordításait és eredményeit célszerű a kalkulációban szerepeltetni. Az öntözőtelepek fenntartási, karbantartási és felújítási munkálatait a termesztés-technológiában szükséges megtervezni.

A jelenlegi termesztési módszer igazodik a növény igényéhez, ami a változó vízszint tartását követeli meg. A rizs árasztóvíz-igénye a tenyészidő alatt 13–14 ezer m³ hektáronként. Az idénynorma $\pm 10\%$ -kal változhat a rizstermesztésre számításba jöhető talajok minősége és a művelés mélysége függvényében.

A rizs öntözővíz-szükségletének kielégítése több ütemben történik. Az első vízádagulási szakaszban futóárasztásokat végeznek a rizstelepen, amivel kelesztik a rizst és a gyommagvakat is. A gyomok és a rizs megfelelő fejlődési állapotá-

ban elvégzett vegyszerezések után következnek az újraárasztások, amely ma a rizsöntözés mértékadó időszaka, és így a legmagasabb fajlagos vízsugárt igényli. Az adagolás harmadik szakaszában történnek a vízpótlások.

A termesztés szempontjából kívánatos, hogy a rizsföldben lévő magvak minél rövidebb időn belül, a teljes termőterületen olyan nedvességviszonyok közé kerüljenek, hogy csírázásuk viszonylag egyszerre meginduljon.

A gyomok egyenletes kelése lehetővé teszi a repülőgéppel végzendő, tökéletes vegyszeres irtásukat. A rizs egyöntetű fejlődése – a többi gabonafélékhez hasonlóan – a gépi betakarítás veszteségének csökkentését eredményezheti.

Az új rizstelepek műszaki berendezéseivel szemben támasztott legfontosabb követelmények, hogy

- a rizstermesztés biológiai és agrotechnikai igényéből adódó vízellátást biztosítsa;
- kielégítse a nagyüzemi gazdálkodást;
- kézi munkaerő takarékos megoldással épüljön, legyen üzemeltethető és karbantartható.

A távlati igényeket is kielégítő, de már ma is gazdaságosan használható korszerű nagyüzemi rizstermesztésre berendezett öntözőteleppel szemben támasztható mezőgazdasági alapkövetelmények és a hozzátartozó számadatok, a jelenlegi ismereteim szerint az alábbiak:

– A legkisebb tervezési alapot képező területnek optimálisan a 250 hektár négyzet, vagy maximálisan 1:2,5 oldalarányú téglalap alakú terület tekinthető. Ezek a méretek elsősorban a merev szárnyú repülőgépek – amelyek használata elkerülhetetlen – gazdaságos munkáját biztosíthatja. Ezen a tömbön belül kerülnek kialakításra a földi gépekkel egyöntetűen művelhető táblák, amelyek meg-egyeznek az egyéb hasznosítású üzemi tábla méretekkkel. A kalitkák alakját, nagyságát elsősorban a terep természetes felszín alakulása határozza meg, de törcskedni kell a minél nagyobb méretekre (8–10 ha), amelyeket egymástól művelő eszközök és gépekkel átjárható gátakkal választanak el. Ezen belül az árasztóvíz egyenletes vastagságban tartható legyen. Olyan termőterület alkalmas korszerű rizstelep kialakításra, ahol a követelményeket hektáronként legfeljebb 1000 m³-es földszállítással 300 m-en belül meg lehet oldani.

– A telep öntőhálózata tegye lehetővé a rizs elvetése után a teljes terület elárasztását 10–12 nap alatt. A rizs vegyszeres gyomirtás jelenlegi módszerének szakszerű alkalmazása miatt a mértékadó időszak öntözési csúcsvízigénye a vegyszerezés utáni elárasztás időszakára esik, amely 9–10⁰/₀-kal magasabb, mint az első vízadagolási szakasz fajlagos vízsugár mértéke. A jelenlegi termesztéstechnológia szerint a magas vízsugárszükséglet április 20. és május 10-e közötti időszakban, valamint május és június hónapok végén jelentkezik.

– Az alkalmazott termesztési technológia és a rendelkezésre álló feltételek lehetővé tesznek ma arra, hogy a rizst több éven keresztül sikeresen, önmaga után termesszék. A magas fajlagos beruházási költségek is indokolják ezt a törekvést. Abban az esetben, ha az üzemben belül egy tömb van, 75⁰/₀-os, két tömb esetén 85⁰/₀-os, három tömbnél 100⁰/₀-os egyidejűséggel kívánatos tervezni a hasznosítást és ennek megfelelően biztosítani az öntözővizet a tömbre.

– A tömb vízvezető hálózatát olyan kapacitására ésszerű tervezni és megépíteni, hogy a teljes terület lecsapolása öt nap alatt megoldható legyen.

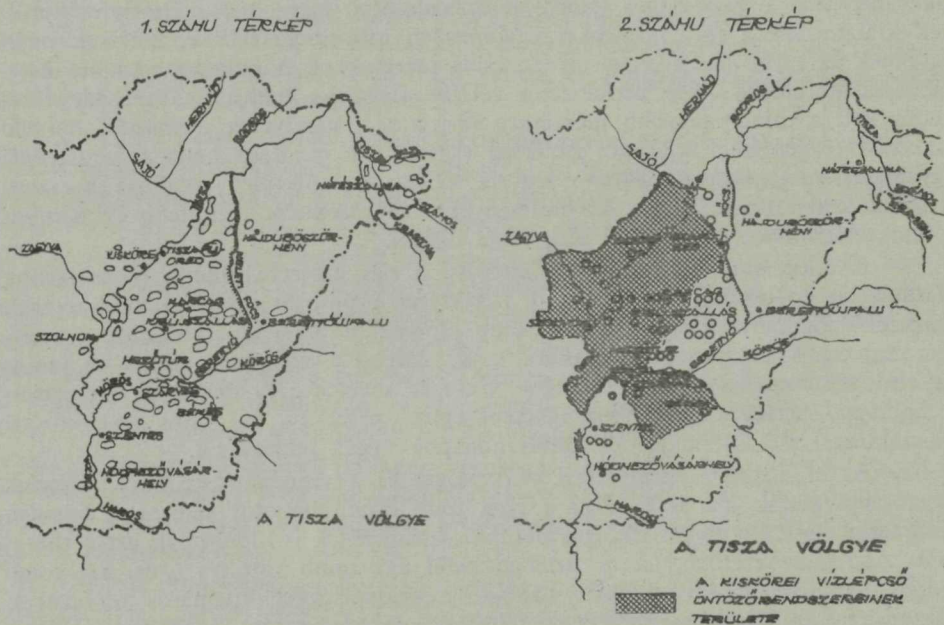
– A tömb vízvezető hálózatát célszerű olyan módon kiépíteni, hogy a kialakított táblaegységek egymástól függetlenül eláraszthatók, illetőleg lecsapolhatók legyenek. A tömbön belül üzemelő és öntözésből kikapcsolt táblák művelése mindenkor zavartalan legyen.

– A telep úthálózatának méretezését és kialakítását úgy szükséges eszközölni, hogy a talajon mozgó erő- és munkagépek akadály és az öntözőtelep rendellenes rongálása nélkül tudjanak közlekedni. A tervezés során szükséges külön vizsgálni az alkalmazott betakarító gépek, kombájnok fordulékonyágát, számításba venni a táblára való be- és kijárást.

– A rizstelepek speciális műszaki berendezései és a hozzátartozó utak agyagárok nélküli építése elengedhetetlen követelmény. Mind a tervezésnél, mind az építésnél törekedni kell arra, hogy a rizstelep termőterülete az igénybevett teljes szántónak több mint 90%-a legyen.

Annak érdekében, hogy a megépített rizstelep rendeltetésszerű használatba vonható és fenntartható legyen, szükséges a kiviteli tervdokumentáció mellékleteként elkészíteni a rizstelep karbantartási és felújítási tervét. Ebben szükséges kidolgozni az évenként és időszakosan az öntözőtelep állagának megőrzése érdekében elvégzendő feladatokat. A kiegészítő tervezetben célszerű a munkákat a rizstelep építésénél és a művelésnél használt gépekre elkészíteni, természetes egységben meghatározni és annak végrehajtási időpontját megjelölni. Az át-, vagy újonnan épített rizstelepek műszaki átadását és átvételét szükséges a termesztesbevonás éve előtt megejteni. Az üzemi próbát – öntözési csúcsidényen kívül – kívánatos vízzel elvégezni, a csatornák és a telep talajának üregmentesítése, valamint az esetleges hiánypótló munkák megállapítása céljából.

A rizstermesztés fejlesztésére alkalmas gazdaságok kiválasztását egy gazdaságos, teljeskörű felmérés előzte meg. A Tisza völgyében található rizstermesztő üzemeket az 1-es számú térképen jelöltem be.

A vizsgálat módszerénél általános szempontok voltak:

1. a gazdaság részéről meg van a szándék a rizstermesztés fejlesztésére;
2. a kért, vagy javasolt rizstermesztéshez szükséges vízmennyiség meglévő vagy létesítendő vízszállító művekkel biztosítható;

3. az öntözendő terület rendelkezik, vagy kialakítható korszerű vízlevezető hálózattal;
4. biztosítható-e a gazdaságban a nagyüzemi rizstermesztés minden feltétele.

A 126 rizstermesztő gazdaság feldolgozott adatai alapján a vizsgált években 57-ben meghaladta a vetésterület a 170 hektárt. Ezekben az üzemekben meg volt a szándék a rizstermesztés fejlesztésére is. Mivel a javaslatban számításba vett gazdaságok teljes egészében a Kiskörei Vízlépcső és Öntözőrendszereinek hatásterületében helyezkedtek el, így elméletileg öntözővízzel elláthatók voltak. Ezekben a gazdaságokban a rizs terméshozamai habár növekvő tendenciát mutattak, mégis nagy intervallumban ingadoztak az egyes években. Az előbbi biztosítékot ígért a rizstelepi beruházások hatékonyságában, az utóbbi jelezte a fejlesztés tartalékait. A fentebb leírt korszerű nagyüzemi rizstelepek és tömbök csak 45 gazdaságban mutatkoztak kialakíthatónak. Így az ország rizsszükségletének hazai termelésből való biztosítását célzó területi és technológiai fejlesztési javaslat a termelő gazdaságok 36%-át érintette. Ezekben az üzemekben – amelyeket a 2. sz. térképvázlaton jelöltem meg – a vizsgált években szétszórtan 31 379 ha vízjogi-lag engedélyezett terület volt, amelyhez műszakilag rizsre berendezett öntözőtelep 28 533 ha tartozott. A nagyüzemi rizstelep kialakítása után lényegesen nem nő sem a vízjogi-lag engedélyezett, sem a beépített terület nagysága. A koncentráció miatt – gazdaságonként változó mértékben – átlagosan 30% körül volt számítható, hogy a hasznosítás miatt cserélődik helyileg a terület. A vetésterület növelése mellé elkészült a termesztés fejlesztésére vonatkozó igények felmérése. Az üzemek öntözőtelep építésének beruházási költsége, valamint a termesztés speciális eszköz- és anyagigénye a kialakulóban lévő új termelési rendszer lehetőségeinek megfelelően határozható meg.

A rizstermesztés koncentrált fejlesztési programjában jól beilleszthető zárt technológiájú termesztési rendszerében valósítható meg – a 2830 mázsás hektáronkénti országos átlagterméssel számolva – várhatóan az V. ötéves tervidőszakban az a célkitűzés, hogy Tisza-tájon termelt rizst fogaszthattunk.

Dr. Szakál György

A KISÜZEMI ÁLLATTARTÁST BEFOLYÁSOLÓ FONTOSABB TÉNYEZŐK SZOLNOK MEGYÉBEN

A Kormány 3041/1970. sz. határozatával, illetve a 2/1972. sz. rendeletével megbízta a Központi Statisztikai Hivatalt, hogy a Mezőgazdasági- és Élelmészeti Minisztériummal egyetértésben 1972-ben hajtson végre mezőgazdasági összeírást. Ez a munka közvetlen kapcsolatban volt az ENSZ Mezőgazdasági- és Élelmészeti Szervezetének, a FAO-nak részben már más országokban lezajlott, részben még akkor folyamatban lévő nagy mezőgazdasági világszeírásával.

Ehhez hasonló összeírás legutóbb 1935-ben volt. Amikor azonban 1970-ben csatlakoztunk a FAO-felhíváshoz, már megérlelődött annak a gondolata, hogy ezt az alkalmat felhasználjuk a hazai mezőgazdaságra vonatkozó információs igényeknek az eddiginél sokkal részletesebb kielégítésére. Célul tűztük ki a mezőgazdaság helyzetének feltárását, belső üzemi összefüggéseinek, a különböző típusú gazdaságok egymás közötti kapcsolatainak, problémáinak megismerését. Keveset tudtunk addig például a szocialista mezőgazdasági nagyüzemek földjeinek tagoltságáról, a vezetés és szakosodás kérdéseiről, a gazdaságok üzemegységeinek helyzetéről, a legkülönbözőbb célokat szolgáló mezőgazdasági épületek számáról, állapotáról és felszereltségéről, az utakról, a szállítás lehetőségeiről stb.

A lakosság mezőgazdasági foglalkoztatottságának problémaköre, a szövetkezetekben megtalálható munkaerő-tartalék nagysága egy újabb kérdéscsoport, melyre a mezőgazdasági összeírás alapján választ kaptunk. Ez volt az első mezőgazdasági összeírás Magyarországon, mely az említetteken kívül részletesen foglalkozott a fejlettebb termelési módok, intenzívebb fajták elterjedésével, a fontosabb szántóföldi növények és néhány zöldségféle, valamint az állattenyésztés technológiájával és annak eredményességével. Felvetette a közös és háztáji gazdaságok kapcsolatának, valamint a mezőgazdasági nagyüzemek lakás- és szociális ellátottságának kérdését.

A következőkben a kisüzemi gazdaságok állattenyésztéséről számolunk be, nagyrészen az Általános Mezőgazdasági Összeírás adatai alapján.

A kisüzemi állattartás alakulása és területi sajátosságai

Megyénkben a kisüzemi állattartás méretei – a sertés kivételével – az országos átlag alatt maradnak. 1972. március 31-én közel 77 000 számosállattal rendelkeztek, és 252 000 db baromfifélt, 24 000 házinyúlát tartottak.

1960 óta folyamatosan csökken a szarvasmarha- és ezen belül a tehénállomány. Ez utóbbi 1972-ben alig több, mint fele az 1960. évinek. A sertésállomány az 1969. évi mélypont után – főként az ágazat gazdaságosabbá tételére hozott

A kisüzemi állomány alakulása a megyében március 31-én

Megnevezés		1960	1966	1969	1971	1972	1972 az	
							1960	1966
							év $\frac{3}{4}$ -ában	
Szarvasmarha		58	41	41	41	37	64	89
ebből: tehén		30	19	19	18	16	54	84
Sertés	1000	259	209	184	345	336	130	161
ebből: koca	db	18	16	14	28	25	137	158
Ló		11	4	3	3	3	30	90
Juh		27	31	38	31	24	89	70
Baromfi		...	2125	1749	2866	2519	...	119
Nyúl		25	21	24

intézkedések hatására – a kisüzemekben is gyors növekedésnek indult, és 1971-ben a nagyüzemi átszervezés óta legnagyobb sertésállományt érte el. A kisüzemi lóállomány az 1960. évinél lényegesen alacsonyabb szinten stabilizálódott. Ennek egy része önálló fuvarozók lóállománya, tehát nem mezőgazdasági célokat szolgál. A juhek száma 1969-ig nőtt és azóta újra csökken. A baromfiállomány is magasabb az utóbbi két évben, mint korábban. A baromfiféléken belül a tyúkfélék aránya 1966 óta változatlanul 97⁰/₀. Míg a nagyüzemi tartásban az értékesítési lehetőségek hatására a nagytestű állatfajok (liba, kacs, pulyka) egyre növekvő arányt képviselnek (1966-ban 3⁰/₀, 1972-ben 11⁰/₀), addig a kisüzemekben a baromfiféléken belüli arányuk ugyanabban az időszakban 3⁰/₀-ról 2⁰/₀-ra csökkent.

A megye állatállományából a kisüzemek aránya – hosszabb időszakot figyelembe véve – állatfajonként különbözőképpen alakult. A megye szarvasmarhaállományának több mint fele 1960-ban még a kisüzemekben volt. A vizsgált időszakban a nagyüzemek egyre növekvő arányt képviselnek, és 1972-ben már a megyei állománynak csak 1/3-át tartják a kisüzemi gazdaságok. Mérséklődött e szektorban a sertéstartás aránya is 1960 és 1969 között, de az utóbbi két évben erőteljesen emelkedett, és ma a megye sertésállományának 62⁰/₀-át a háztáji és kisegítő gazdaságok tartják. A kisüzemi lóállomány átmeneti csökkenés után 1972-ben ismét a megyei állománynak közel 1/3-a. A juhtartás aránya nem jelentős, a baromfiféléknek azonban több, mint 60⁰/₀-a szintén a kisüzemi gazdaságokban van.

A kisüzemi gazdaságok állatállományának aránya a megyében

(százalék)

Megnevezés	1960	1966	1969	1971	1972
Szarvasmarha	51	34	32	32	31
ebből: tehén	62	43	41	38	36
Sertés	68	47	48	62	62
ebből: koca	58	42	43	58	56
Ló	35	22	27	30	32
Juh	14	13	15	13	13
Baromfi	...	63	62	66	64

Jelenleg a sertéstartó gazdaságoknak jelentős hányada árutermelő (a megkérdezetteknek 59⁰/₀-a saját szükségleten felül eladásra is termel), ugyanakkor a baromfitartás főként saját fogyasztásra szolgál (csak 12⁰/₀-ik árutermelő). E tevékenységük egyre inkább csak a tojás eladására szorítkozik.

A kisüzemekben előállított állati termékek döntő része azonban öntofasztásra kerül (pl. a tejnek 67⁰/₀-a, a tojásnak 82⁰/₀-a, a vágósertésnek közel fele). Ez igen nagy jelentőségű, mert nagymértékben tehermentesíti a felvásárló, a feldolgozó vállalatokat és a kereskedelmi hálózatot is. Például ha a kisüzemekben előállított és elfogyasztott tejet, tojást és vágósertést állami felvásárláson keresztül kellett volna a lakosságnak visszajuttatni, akkor ez a tejfelvásárlást 65⁰/₀-kal, a tojását 237⁰/₀-kal, a sertését pedig 34⁰/₀-kal növelte volna a megyében. Vagy például az évi 160–180 000 db magánsertésvágás egyenlő nagyságrendű a Szolnoki Vágóhid évi teljes kapacitásával.

A kisüzemek állattartása üzemtípusonként nagy eltéréseket mutat. A mezőgazdasági termelőszövetkezetek háztáji gazdaságai képezik a kisüzemi állattartás bázisát. Itt található e szektor szarvasmarhaállományának 76, sertésállományának 68⁰/₀-a, a baromfiféléknek 65 és a juhállományának 64⁰/₀-a. A lakosság kisegítő gazdaságainak* a ló- és a házinyúl-tartásban van nagyobb szerepük. Hasonló képet kapunk akkor is, ha az állattartás gyakoriságát vizsgáljuk. A háztáji gazdaságokban határozottan magasabb az állattartó gazdaságok aránya. Különösen a szarvasmarha és a sertés vonatkozásában van számottevő különbség. Jellemző továbbá az is, hogy a tehénállomány aránya 6, a kocaállományé pedig 10⁰/₀-kal magasabb a háztáji gazdaságokban, amely arra enged következtetni, hogy e szektorban a tenyésztői munka is nagyobb súllyal szerepel.

Az állattartó gazdaságok száma rohamosan csökken. A szarvasmarhatartók száma 1972-ben alig fele az 1960. évinek, de 1966-hoz viszonyítva is közel 1/4-ével kevesebb. Hasonló a helyzet a ló- és juhtartókkal és a baromfitartók száma is 1969 és 1972 között közel 8⁰/₀-kal csökkent. Egyedül a sertéshús átvételi árának emelése vont be az utóbbi 2 évben jelentős számú új állattartót a termelésbe. Ugyanakkor az átlagos állomány nagyság kisebb-nagyobb mértékű növekedése figyelhető meg minden fontosabb állatfajtanál. (a tábla a 79. o.)

A kisüzemi állattartás kevesebb számú, de nagyobb mértékű állattartó gazdaságban koncentrálódik és ezáltal jobban közelíti a gazdaságos állattartás üzemi méreteit. A vizsgált időszakban azonban az állattartó gazdaságok számának csökkenéséből adódó állománykiesést nem tudta pótolni az egy állattartó gazdaságra jutó átlagos állomány növekedés és ez végül – a sertés kivételével – az állatlétszám csökkenéséhez vezetett.

A kisüzemi állattartás jelentősége – megyén belül – területenként is különböző. A Jászságban hagyománya van az állattenyésztésnek, és a jászberényi járás területén található ma is pl. a kisüzemi szarvasmarha-állománynak több mint 1/4-e, szarvasmarha-, illetve tehéntartó az összes gazdaságoknak 22, illetve 19⁰/₀-a, és Jászberény városban is magasabb (19⁰/₀, illetve 17⁰/₀) az állattartó gazdaságok aránya a megyei átlagnál (16, illetve 13⁰/₀). A sertéstartás is számottevő és itt a legmagasabb kocaállomány is. A Jászság kiemelkedő szerepe az állattenyésztésben – különösen a szarvasmarha-tartásban, a jelenlegi körülmények között –

* A lakosság kisegítő gazdaságai azok – az állatállomány vagy a földterület alapján – gazdaságnak tekintett egységek, családok, amelyeknek egyetlen olyan tagja sincsen, aki mg-i, tsz-i vagy szövetkezeti tag lenne.

Az állattartó gazdaságok számának és az állatállomány átlagos nagyságának alakulása

Megnevezés	1960	1966	1972	1972 az	
				1960	1966
				%-ában	
A tartó gazdaságok száma					
Szarvasmarha	30 749	19 572	14 918	49	76
ebből: tehén	26 857	16 979	12 729	47	75
Sertés	63 543	53 058	59 078	93	111
ebből: koca	14 713	12 875	17 701	120	137
Ló	6 544	2 530	2 059	31	81
Juh	3 617	3 783	2 663	74	70
Baromfi	85 639
Az átlagos állománynagyság					
Szarvasmarha	1,87	2,11	2,46	132	117
ebből: tehén	1,11	1,13	1,38	124	112
Sertés	4,07	3,94	5,69	140	144
ebből: koca	1,24	1,23	1,41	114	115
Ló	1,61	1,42	1,56	97	110
Juh	7,37	8,25	8,88	120	108

megkülönböztetett figyelmet érdemel. A már említett hagyományokon túlmenően az átlagosnál nagyobb mértékű állattartás összefüggésben van e terület település-rendszerével is. A Jászságban található a megye legtöbb külterületi lakott helye (211) és itt a legnagyobb a külterületi népesség is (több, mint 9000 fő). A tanyai lakosok pedig általában több állatot tartanak, mint a belterületiek.

A kisüzemi állatállomány megoszlása járásonként 1927. március 31.

(százalék)								
Járás, város	Szarvas- marha	Ebből: tehén	Ser- tés	Ebből: koca	Juh	Ló	Barom- fifélék össze- sen	Házl- nyúl
Jászberényi	25	26	17	22	16	8	18	14
Kunszentmártoni	9	9	12	10	14	18	10	13
Szolnoki	13	12	15	11	12	6	20	20
Tiszafüredi	14	13	9	9	10	25	12	13
Törökszentmiklósi	13	14	14	15	11	10	14	8
Jászberény	6	7	4	5	8	7	4	3
Karcag	4	4	6	7	5	10	5	3
Kisújszállás	3	3	4	3	3	4	4	5
Mezőtúr	4	4	5	4	6	5	4	12
Szolnok	2	1	3	3	6	1	2	4
Törökszentmiklós	4	4	6	5	6	1	4	3
Túrkeve	3	3	5	6	3	5	3	2
MEGYE ÖSSZESEN:	100	100	100	100	100	100	100	100

A Jászságon kívül említésre méltó, hogy a törökszentmiklósi járásban a kisüzemi gazdaságoknak 70⁰/₀-a sertés-, és 1/4-e kocatartó. Bár az állattartó gazdaságok aránya lényegesen kisebb a szolnoki és a kunszentmártoni járásban (a sertéstartók aránya 57, illetve 64⁰/₀), de sertésállományuk jelentős – a megyei állománynak 11, illetve 10⁰/₀-a. A ló, a baromfi és házinyúlak számát tekintve szintén a Jászságé a vezető szerep, a juhtartás pedig a tiszafüredi és kunszentmártoni járásban a legjelentősebb.

Az állóeszköz-ellátottság és a férőhelyek kapacitásának kihasználása

A tartható állatállomány nagyságát nagymértékben behatárolja a rendelkezésre álló férőhelykapacitás. A kisüzemekben, különösen a szarvasmarha vonatkozásában jelentős a kihasználatlan férőhely. Közelítő számításunk szerint a kisüzemi szarvasmarha-állomány közel kétszeresére lenne növelhető a meglévő állatférőhelyek kihasználásával.

A sertéstartásnál nem beszélhetünk számottevő kihasználatlan kapacitásról. Az utóbbi két évben bekövetkezett nagymértékű állománynövekedés a rendelkezésre álló férőhelyek nagy részét lekötötte.

A kisüzemi állattenyésztés ma is döntő mértékben kézi munkacrőre épül. A megkérdezett állattartó gazdaságok 89⁰/₀-a valamennyi előforduló munkát kéz-

A kisüzemi szarvasmarha- és lóistállók száma, férőhely-kihasználása

Megnevezés	Mg. tsz-tagok háztáji	Szakszövetke- zeti tagok	Lakossági kisegítő gazdaságok	Kisüzemi gazdaságok együtt
	gazdaságai			
A szarvasmarha- és lóistállók száma, db	18 167	6	6 787	24 960
alapterülete, m ²	341 995	84	124 568	446 647
férőhely kapacitása a), db	57 000	10	20 800	78 000
A szarvasmarha- és lótartók az istállóval rendelkezők %-ában, b)	65	17	77	68
A szarvasmarha- és lóállomány együtt, 1972. március 31-én	28 248	2	11 684	39 934
A férőhely-kihasználás százaléka	50	20	56	51

A kisüzemi sertésférőhelyek száma és kihasználása

Megnevezés	Mg. tsz-tagok háztáji	Szakszövetke- zeti tagok	Lakossági kisegítő gazdaságok	Kisüzemi gazdaságok együtt
	gazdaságai			
A sertésólak száma, db	48 064	32	32 636	80 732
alapterülete, m ²	414 213	268	239 631	654 112
férőhely-kapacitása, db	259 000	...	150 000	409 000
Sertésállomány 1972. március 31.	226 851	118	108 978	335 947

zel végez, 8⁰/₀-uk használ kézi, és 3⁰/₀-uk belső égésű, vagy villanymotor által meghajtott gépet. Hasonló a reprezentatív kisüzemi felvétel eredménye is. A leggyakrabban előforduló kisgépek a kézi darálók és kukoricamorzsolók. Alig néhány szecskavágó és répavágó van a gazdaságokban, ezek zöme is kézi meghajtású és jelentős hányada 1945 előtti. A még ritkán előforduló gépi meghajtású

a) Becsült adat

b) Feltételezve, hogy egy gazdaság egy istállóval rendelkezik

munkaeszközök túlnyomó többségét viszont 1960 óta szerezték be. Ez arra utal, hogy itt is van igény a termelés bizonyos fokú gépesítésére, azonban jelenleg nem kaphatók a kereskedelemben olcsó, egyszerű, praktikus és több célra felhasználható kisgépek. Ezek gyártása, forgalmazása egyre sürgetőbb, mert huzamosan nem tartható fenn az az ellentmondás, amely a nagyüzemi állattartás komplex gépesítése és a kézi munkára alapozott kisüzemi állattenyésztés között fennáll. Különösen azért nem, mert a kisüzemekben rohamosan csökken a rendelkezésre álló munkaerő-kapacitás.

A munkaerő-ellátottság

A kisüzemi összeírás során Szolnok megyében az összeírt gazdaságok száma meghaladta a 94 000-et. A gazdaságokhoz tartozó összes népesség közel 280 000 fő, a megyei népesség 62⁰/₀-a. Ezeknek 49⁰/₀-a férfi, 51¹/₄-a pedig nő.

Megyén belül a legtöbb gazdaság a jászberényi és a szolnoki járásban van (a megye gazdaságainak 19, illetve 18⁰/₀-a), és e területen a legtöbb a személyek száma is (az összes személyeknek 17, illetve 9⁰/₀-a). A városok közül Törökszentmiklós részesedése kiemelkedő (6⁰/₀). A községekben lakó népességnek nagyobb hányada kisüzemi gazdasághoz tartozó személy (a tiszafüredi járásban az össznépességnek 79⁰/₀-a, a törökszentmiklói járásban pedig 78⁰/₀). A városokban ez az arány általában alacsonyabb, de köztük nagyok az eltérések: legalacsonyabb Szolnokon (a lakónépességnek 19⁰/₀-a), legmagasabb Túrkevéen (76⁰/₀), amely több járásét is meghaladja.

Az ország kisüzemi gazdaságainak 6⁰/₀-a, a gazdaságokhoz tartozó személyeknek pedig 5⁰/₀-a található Szolnok megyében. Ezen belül nagyobb részarányt képviselnek a termelőszövetkezeti háztáji gazdaságok és viszonylag kisebbet a lakosság kisegítő gazdaságai (az országosnak 7, illetve 5⁰/₀-a). Megyén belül a kisüzemek 58⁰/₀-a háztáji gazdaság (országosan 46⁰/₀).

A kisüzemi gazdaságok és a gazdasághoz tartozó személyek száma, 1972

Megnevezés	A gazdaság-száma	A gazdaságok hoz tartozó személyek száma, fő	Ebből	
			férfi	nő
A mezőgazdasági, termelőszövetkezeti, szakszövetkezeti tagok gazdaságai	54 615 36	155 333 115	75 717 61	79 616 54
A lakosság kisegítő gazdaságai	39 830	124 106	61 217	62 889
A KISÜZEMI GAZDASÁGOK	94 481	279 554	136 995	142 559
ÖSSZESEN:				

Az állattenyésztés szempontjából nem közömbös a gazdaságokhoz tartozó személyek életkora sem. Ismert tény, hogy bár az utóbbi 3 évben megállt a mg. tsz-tagok előregedése, a mezőgazdasági főfoglalkozásúak között változatlanul magas az öregek és alacsony a fiatalok aránya. Ennek hatása érezhető a kisüzemi gazdaságokhoz tartozó személyek korösszetételében is. A nyugdíjkorhatárnál idősebb férfiak aránya 3⁰/₀-kal magasabb a megyei átlagnál (ebből a mg. tsz háztáji gazdaságokban 8⁰/₀-kal), a nőknél még ennél is kedvezőtlenebb a helyzet: 5, illetve 11⁰/₀-kal magasabb e korosztály aránya. A korösszetétel tehát különösen a termelőszövetkezeti háztáji gazdaságokban kedvezőtlen.

E népesség öregedése az egyik fő oka a kisüzemi állatállomány csökkenésének. A megkérdezett családokban, ahol az állattartást a közeljövőben csökkenteni kívánják, okként takarmányozási és gazdaságossági problémákon kívül az öregséget, a betegséget jelölték meg. Tapasztalat szerint az életkor előrehaladásával először a szarvasmarhatartást hagyják abba, mert az jár a legtöbb gonddal és az igényli a legtöbb fizikai erőfeszítést. Ezután sertéstartásuk méreteit az árutermelésről a saját szükséglet előállítására redukálja, majd végül már csak baromfi-tartók.

A kisüzemi gazdaságokhoz tartozó személyek száma és megosztása járásonként, 1972

város Járás,	A mezőgazdasági		A kisüzemi gazdaságokhoz tartozó személyek			
	tsz- családok	szakszövet- kezeti tagok	száma összesen	megosz- lasá, %	az össz- népesség %-ában	
	gazdaságaihoz tartozó személyek száma					
Jászberényi	31 226	—	16 922	48 148	17	73
Kunszentmártoni	18 384	27	10 113	28 524	10	75
Szolnoki	27 623	11	24 314	51 948	19	73
Tiszafüredi	18 049	28	15 550	33 627	12	79
Törökszentmiklósi	20 069	5	13 956	34 030	12	70
Jászberény	5 704	—	8 284	13 988	5	47
Karcag	8 206	3	6 374	14 583	5	59
Kisújszállás	5 393	23	3 478	8 894	3	68
Szolnok	2 653	15	8 753	11 421	4	19
Törökszentmiklós	6 477	—	6 824	13 301	6	55
Túrkeve	5 252	—	3 359	8 611	3	76
Mezőtúr	6 297	3	6 179	12 479	4	57
MÉGYE ÖSSZESEN:	155 333	115	124 106	279 554	100	62

Munkaviszonyuk minősége szerint is megfigyeltük továbbá az állattartáshoz rendelkezésre álló munkaerő megoszlását. Összességében a kisüzemi gazdaságokhoz tartozó személyeknek 15⁰/₀-a mezőgazdaságban, 22⁰/₀-a más ágazatban dolgozik, 15⁰/₀-uk nyugdíjas, 27⁰/₀-uk munkaképes korú eltartott és segítő családtag, ami azt jelenti, hogy megyénkben mintegy 80 000 főre tehető azoknak a munkaképes korú személyeknek a száma, akiknek egyedüli jövedelmi forrása a kisüzemi állattartás. Az ún. lakossági kisegítő gazdaságokban – természetesen – magasabb (34⁰/₀) a nem mezőgazdasági dolgozók aránya, nemenként vizsgálva pedig megállapítható, hogy a nők jelentős hányada (45⁰/₀-a) eltartott és segítő családtag.

A kisüzemi gazdaságokhoz tartozó személyek döntő többsége (97⁰/₀-a) mezőgazdasági szakképzettség nélkül fejt ki ezirányú tevékenységét. Még a „gazdálkodónak” megjelölt személyeknek is csak 5⁰/₀-a rendelkezik valamilyen fokú mezőgazdasági végzettséggel. A termelőségvetkezeti háztáji gazdaságokban ez az arány – érthető módon – valamivel kedvezőbb.

Napjainkban a kisüzemi állattartáshoz még igen jelentős munkaerőbázis áll rendelkezésre. Az állatállomány csökkenését elsősorban nem munkaerőhiány okozza, de nagymértékben befolyásolja azt. Az állattartáshoz – jóformán gazdaságoságától függetlenül – ragaszkodó idős paraszti réteg már kiöregedőben van, a fiatalok pedig tapasztalatunk szerint egy-egy jelentős beruházás előtt (leggyakrabban lakásépítés, stb. céljából) időlegesen nagymértékben megnövelik állattartó tevékenységüket, majd ezek megvalósítása után nagy lekötöttségre, időhiányra hivatkozva, lényegesen alacsonyabb szinten stabilizálják azt.

A kisüzemi gazdaságokhoz tartozó személyek mezőgazdasági végzettségének alakulása, 1972

Végzettség	A mg. tsz-i háztáji	A szak- szövetkezeti	A lakossági kisegítő	Az összes kisüzemi	ebből: a gazdálko- dók	
	gazdaságokhoz tartozó személyek				megoszlása %	
	száma, fő					
Felsőfokú	660	—	343	1 003	0	1
Középfokú	1 055	—	668	1 723	1	1
Mezőgazdasági szakmunkás	2 121	2	719	2 842	1	2
Gazdaképző tanfolyam	1 236	—	429	1 665	1	1
Mezőgazdasági végzettség nincs	150 261	113	121 947	272 321	97	95
ÖSSZESEN	155 333	115	124 106	279 554	100	100

A földterület és a takarmánytermelés

Az állattartás nagyságrendjét döntő mértékben befolyásolja a földdel, mint a legalapvetőbb termelőeszközzel való ellátottság. A kisüzemek állatállományuk részére abraktakarmányból általában elegendő mennyiséget termelnek, de szálas-takarmányból nem önellátók. A nagyüzemekre nem jellemző, hogy csak annyi állatot tartanak, amennyi takarmányt termelnek, de a kisüzemekre ez sokkal inkább érvényes. Ezt támasztja alá az a számítás, melyben a megyék takarmány-termő területe és a megyék állatsűrűsége között +0,2133 szorosságú igen gyenge kapcsolatot találtunk, ugyanakkor a kisüzemekre számított hasonló korrelációs együttható +0,6193 volt. A megyében tartott és tartható állatállomány nagyságát tehát jelentősen befolyásolja, hogy a kisüzemek mekkora és milyen hasznosítású termőterülettel rendelkeznek.

A kisüzemi gazdaságok földterülete, 1972

Megnevezés	Mg. tsz-tagok háztáji	kezeti tagok Szakszövet-	Lakosság 'kisegítő	Összesen
	gazdaságai			
Termőterület, ha	34 429	10	14 674	49 113
Ebből:	83	76	71	83
a szántó terület aránya, %	0	—	1	0
a rét	1	—	2	2
a legelő				
Az összes terület megoszlása				
birtoklási jogcímenként, %				
a háztáji	80	—	—	55
a szakszövetkezeti tag egyénileg				
művelt területe	—	15	—	0
illetményföld	1	10	17	5
személyi tulajdonú és				
személyi használatú terület	19	75	80	33
bérelt	0	0	3	2
Együtt	100	100	100	100

Szolnok megye kisüzemi gazdaságai a termőterületnek 9⁰/₀-án, közel 50 000 ha-on gazdálkodnak. Ennek 60⁰/₀-a háztáji és illetményföld, 38⁰/₀-a személyi tu-

lajdonú és használatú terület. A termőterületnek 85⁰/₀-a főként az állattartást szolgálja.

Az országoshoz hasonlóan megyénkben is jellemző, hogy a termelészövetkezeti háztáji gazdaságok földterülete általában nagyobb 0,5 ha-nál, a lakossági kisegítő gazdaságoké pedig kisebb annál.

Szolnok megyében a 0,5 ha-nál kisebb terület nagyságú gazdaságok aránya mind a háztáji, mind a lakossági kisegítő gazdaságok közül nagyobb az országosnál (a megyében 26, illetve 79⁰/₀, míg országosan 24, illetve 74⁰/₀). A 0,5 ha-nál nagyobb területű gazdaságoké pedig természetesen kisebb. Ez azért is figyelemre méltó, mert az állattartás gyakorisága kapcsolatban áll a gazdaságnagysággal. Minden vizsgált állatfajnál a nagyobb földterülettel rendelkező gazdaságok nagyobb hányada állattartó.

A termelészövetkezetek háztáji gazdaságainál a nagyobb gazdaságnagyság nagyobb állatsűrűséggel párosul, a lakosság kisegítő gazdaságainál ugyanez nem mondható el. Ez azzal magyarázható, hogy a legkisebb földterülettel rendelkező gazdaságok – főként saját szükségletre – takarmányvásárlásra alapozott állattartást folytatnak. E gazdaságokban legmagasabb a kert, a szőlő és a gyümölcsös területének aránya. A nagyobb földterülettel rendelkező kisegítő gazdaságokban viszont – annak ellenére, hogy főként szántó-, rét- és legelőterületeken gazdálkodnak – mégsem jelentős az állattenyésztés.

A háztáji gazdaságok nagyobb mérvű állattartó tevékenysége természetes következménye a közös gazdaságok támogatásának. Ez azonban az utóbbi néhány évben rohamosan csökken. Részben úgy, hogy a természetbeni részesedés állandóan mérséklődik, de a tagoknak értékesített takarmánymennyisége is számottevően kevesebb 1972-ben az 1968 évinél. Míg 1968-ban a termelészövetkezetek árpa- és kukoricatermésének több mint 1/4-e, a pillangósokénak 15⁰/₀-a a kisüzemekbe került, addig ez az arány 1972-ben az árpánál is és a pillangósoknál is 4⁰/₀-ra csökkent, és kukoricából is csak 9⁰/₀. Összességében 1972-ben – a fontosabb takarmányfélések közül – árpából 674 vagonnal, kukoricából 155 vagonnal, pillangósokból 522 vagonnal – kevesebb került a termelészövetkezetek közös gazdaságjaiból a háztáji gazdaságokba. (A táblázat a 73. oldalon.)

Míg korábban a termelészövetkezeti tagok munkabérüknek jelentős részét terményben kapták meg, és azt állati termékek előállítására fordították, ma ez már egyre kevésbé jellemző. Általánossá vált a saját termésnek a vásárlással történő kiegészítése. Tapasztalat szerint azonban a takarmányvásárlást már sok állattartó gazdaságtalannak tartja.

A közös gazdaságoknak az utóbbi években való csökkenő támogatása nagymértékben befolyásolja a kisüzemi állattartás jövőjét. Különösen kedvezőtlen a tömegtakarmány igényes állatfajok – és ezen belül is főként a szarvasmarhatartás szempontjából. E tekintetben ugyanis nem önellátók a kisüzemek; tömegtakarmány-termelésük közel sem fedezi szükségleteiket. Így takarmánybázisuk 33–35⁰/₀-át kukoricaszár és takarmányszalma alkotja, mellyel a gazdaságos termelés nem biztosítható. E tekintetben különösen kedvezőtlen, hogy a nagyüzemektől egyre kevesebb magas tápértékű pillangós takarmányt tudnak szerezni. A legelő fűhozama alacsony, az állatok kizárólagos eltartását még a tavaszi-őszi hónapokban sem képesek biztosítani. Gondot okoz a viszonylag nagy tömegű takarmány rendszeres utánpótlása, szállítása. Nem kis mértékben tehát takarmányozási gondokra vezethető vissza, hogy a tömegtakarmány igényes állatfajok (szarvasmarha, juh) tartása rohamosan mérséklődik.

**A termelőszövetkezetek természetbeni juttatása és a tagoknak történő értékesítés
néhány fontosabb takarmányféléseiből**

Megnevezés	Árpa	Kuko- rica	Pillangó- sok összesen	Ebből	
				lucerna	vörös- here
1968					
A kisüzemnek átadott takarmány					
a) Értékesítés és részesedés együtt	234 542	174 661	170 383	139 812	19 377
Ebből: a tagok természetbeni munka- díjának aránya, %	58	82	72	72	92
A kisüzemeknek átadott mennyiség a termelés %-ában	28	26	15	16	12
1972					
A kisüzemnek átadott takarmány összesen a), q	167 130	159 145	118 149	108 161	8 607
Ebből: a tagok természetbeni munka- díjának aránya, %	17	75	47	46	55
A kisüzemeknek átadott mennyiség a termelés %-ában	4	9	4	4	3

A szarvasmarha-tenyésztési kormányprogram rendelkezései jelentősen emelték ezen ágazat jövedelmezőségét. Ez – ha a közös gazdaságok a hiányzó tömeg-takarmányok beszerzését valamilyen formában lehetővé teszik – mérsékelni fogja a kisüzemi szarvasmarha-állomány csökkenését, esetleg némi növekedést eredményezhet. Távlatilag azonban ezen ágazat egyre kevésbé képzelhető el kisüzemi körülmények között. Addig azonban, míg a nagyüzemek felkészülnek a termelés fejlesztésére, a mezőgazdaságnak nagy érdeke fűződik a meglévő kisüzemi kapacitás jobb kihasználáshoz.

Az abraktakarmányok tekintetében más a helyzet. A kisüzemek megközelítően kb. fedezni tudják saját szükségleteiket. Erre utal az a tény is, hogy a csökkenő nagyüzemi támogatás ellenére az abrakigényes állatfajok (sertés, baromfi) állománya az utóbbi években jelentősen nőtt. A meglévő abraktakarmány-bázis hatékonyabb felhasználása (pl. takarmánytápok szélesebb körű alkalmazása) a jelenleginél még nagyobb állatállomány eltartását is lehetővé teszi.

Gazdaságosság, értékesítés és egyéb tényezők

A kisüzemi állattartást – mint már említettük – egyre nagyobb mértékben gazdaságossági tényezők is befolyásolják. A háztartásstatisztika adatai szerint 1967 és 1971 közötti időszakban az egy főre jutó háztáji gazdaságokból származó nettó jövedelem csak 3⁰/₀-kal nőtt, a kisegítő gazdaságokban pedig 39⁰/₀-kal csökkent. Ez főként az üzemi kiadások 80⁰/₀-os növekedésével magyarázható. A kiadások rohamos növekedése egyébként – természetesen – összefüggésben van azzal, hogy a közös gazdaságok a munkabérenél készpénzfizetésre tértek át. A vizsgált időszakban a pénzbeni bruttó jövedelem 42⁰/₀-kal nőtt és egyidejűleg a természetbeni részesedés értéke 61⁰/₀-kal csökkent. Jelentős mértékben emelkedett – mint erre már korábban utaltunk – a közös gazdaságokból a pénzért történő takarmányvásárlás aránya, mely természetszerűen növeli az üzemi kiadásokat. Emellett egyéb tényezők (pl. ipari anyagok felhasználása stb.) is közrejátszanak a kiadások növekedéséhez.

A háztáji és a kisegítő gazdaságokból származó jövedelem alakulása

Megnevezés	1971	1967	Az 1971, az 1967 %-ában
Mezőgazdasági és kettős jövedelmű háztartásokban			
az háztájiból származó jövedelem (a közösből kapott természetbenivel együtt), Ft	6498	6704	103
egy a saját termelésből és természetbeni jövedelemből származó fogyasztás, Ft	4568	4603	101
jutó a háztáji gazdaságokkal kapcsolatos üzemi kiadások, Ft	1367	2460	180
a termelő-szövetke-zeti tagok pénzbeli bruttó jövedelme a) természetbeni részesedésének pénzben elszámolt összege a)	767	1086	142
és természetbeni részesedés értéke	109	42	39
családok a bruttó jövedelem %-ában	14	4	—
A munkás-szellemi háztartásokban az egy főre jutó kisegítő gazdaságból származó nettó jövedelem			
	795	499	63

A gazdaságosság növelése leginkább az állati hozamok emelésével érhető el. E tekintetben a kisüzemek még jelentős tartalékkal rendelkeznek. Elmaradnak a nagyüzemektől az abraktakarmányok értékesítése tekintetében, a vágómarha-termelésben, a juhok termékenységeiben és a tojástermelésben. Tej- és vágósertés-termelésük viszont jobb a mezőgazdasági termelőszövetkezetek közös gazdaságainál, de egyetlen mutató sem éri el az állami szektor eredményeit. Ide táblázat jön!

Az állattenyésztés fontosabb mutatói a nagy- és kisüzemekben, 1972

Megnevezés	Állami szektor	Mg. tsz-ek közös gazdaságai	Háztáji és egyéb gazdaságok	Összes gazdaság
100 tehénre jutó vágómarha-termelés, q	433	595	264	452
Egy tehénre jutó termelés, l	3035	2295	2708	2549
100 kocára jutó vágómarha-termelés, q	2264	1374	1671	1625
100 márciusi anyára jutó vágójuh-termelés, q	33	29	20	28
Egy tojóra jutó tojástermelés, db	354	225	100	116

Nem közömbös a kisüzemek árutermelésének alakulásában az értékesítési lehetőség sem.

A kisüzemi gazdaságok állattartó tevékenysége hosszabb idő óta mérséklődött. Az 1971. évi átmeneti fellendülés után az 1972–1973. évben megýnkben is

a) Millió Ft

duló száj- és körömfájásjárvány ismét hosszabb időre szóló visszaesést fog eredményezni. Tekintettel arra, hogy jelenleg a kisüzemekben a megye állatállományának jelentős hányada található, fokozott figyelmet érdemel a IV. ötéves terv-időszak célkitűzéseinek megvalósításával kapcsolatosan is. E szektorra talán az eredeti elképzeléseknél nagyobb mértékben lehet és kell támaszkodni.

Gazdasági mechanizmusunk a két főágazat gazdaságosabbá tételére hozott intézkedéseivel, valamint a nagyobb hatékonyságú takarmánytápok szabad forgalmazásával a korábbi éveknél kedvezőbb lehetőséget biztosított az állattenyésztéshez. Ezen túlmenően helyileg kell megkeresni és bevezetni azokat a célszerű segítségnyújtási formákat, amelyekkel a kisüzemi gazdaságok ösztönözhető állatállományuk növelésére.

Rózsa Tamásné

A tanyák jelene és jövője Szolnok megyében

A tanyakérdés az utóbbi hónapokban ismételt az érdeklődés előterébe került. – Sok különféle állásfoglalást tartalmazó tanulmány látott napvilágot a sajtóban, és élénk vitákra is sor került a „megoldás” módzatairól.

A tanyakérdés aktualitására való tekintettel a Magyar Közgazdasági Társaság Statisztikai Szakosztályának Területi Statisztikai Szekciója, mely 1973. május 22–24. között Békéscsabán tartotta III. Tudományos ülését, ugyancsak napirendre tűzte e témát. Ezen az ülészen hangzott el „A tanyák jelene és jövője Szolnok megyében” című előadás. Az előadás összeállításához szükséges anyagot a szerző a Hazafias Népfront Megyei Elnöksége, a Tsz-Szövetségek és az Állami Gazdaságok Megyei Főosztályának megértő támogatásával kapta meg a nagyüzemektől. – Az alábbiakban közölt előadás egy részletes elemzés kivonata, melyet a Hazafias Népfront egy tanácskozás keretében kíván az érdekeltekkel megvitatni, illetve megszabni azon feladatokat, melyek a tanyai gondokból megyénkire bórulnak.

Az előadás anyagának közlésével Szerkesztő Bizottságunk a további megoldáshoz kíván gondolatokat adni.

A tanyakérdés rendkívül bonyolult és komplex problémakört jelent. Létével, településstruktúrájával és az ott élő emberek sorsával jó néhány generációt foglalkoztatott és sok jószándékú, vagy kevésbé átgondolt elképzelést ítelt kudarcra.

A tanya nem csak történelmi örökség, hanem napjainkban a „szocialista mában” is nagy fontosságú és sokrétű változó társadalmi és gazdaságpolitikai kérdés, melynek léte gazdasági szükségsszerűség, s melynek megszűnése, átalakulása igen hosszú folyamat.

A tanyarendszer jelenét és távolabbi jövőjét is meghatározó átalakulások közvetlenül a felszabadulás után kezdődtek. (Földreform, mely a bérlők és szegényparasztok nagy részét birtokossá tette, tanyabizottságok munkája, tanya-községek szervezése stb.)

A tényleges fordulathoz szükséges változás azonban csak a mezőgazdaság szocialista átszervezése után következett be. A korszerű mezőgazdasági üzemek létrejötte az élet- és munkakörülmények javulását eredményezte. A szocialista nagyüzemtől sokat kapott a tsz-paraszság egészségügyi és szociális ellátás terén is, pl. ingyenes orvosi ellátás jogát (lehetőségét?), betegbiztosítást, öregségi járadékot, nyugdíjat. Emellett a tanyaiakat megtanította a korszerű agro- és zootechnikára, de előnyösen változott szemléletük a népművelés, a politikai, kulturális felvilágosító munka hatására is.

Az 1949–60. évek között országosan 24⁰/₀-kal ¹ csökkent a külterületi népesség (számuk 1,2 millió) legjobban – több mint 40 ezer fővel – Szolnok és Békés megyében és ezután Pest, majd Bács-Kiskun megye következett.

Az 1960–1970 közötti évtizedre esett a mezőgazdaság szocialista átszervezése, mely a tanyák létezésének gazdasági alapját megingatta. Ebben az időszakban további 345 ezerrel csökkent a lakosságuk.

Ekkor volumenében és arányaiban is az alföldi megyékben volt a legjelentősebb a csökkenés. A sorrend most Bács-Kiskun és Békés megye 40–40 ezer fős csökkenéssel, majd Szolnok és Csongrád következett.

Ez időszak tehát mintegy megfelezte a külterületi népességet, de területi elhelyezkedésükben csak annyi változás történt, hogy míg 1960-ban 67⁰/₀-uk, addig 1970-ben 70⁰/₀-uk élt az Alföldön.

Ezekben az években felbomlott a munkahely és lakóhely egysége, és a tanya elsősorban csak lakóhely maradt. Az átalakulás természetesen igen időigényes, mint minden társadalmi folyamat.

A külterületi népesség és a lakott helyek alakulása

Év	A népesség (fő)		A külterületi lakott helyek száma			
	Bács-Kiskun	Szolnok	Országosan	Bács-Kiskun	Szolnok	Országosan
1930 Korrekció nélkül	77 506	121 174	1 896 997	—	—	—
Területi korrekcióval	221 944	123 872	1 896 997	—	—	—
1949	243 815	135 495	1 576 352	939	1070	16 779
1960	210 977	90 162	1 203 396	890	1042	17 359
1970	160 774	53 010	858 450	629	861	14 201

A változás iránya és nagyságrendje arra utal, hogy a homoki tanyavilágban kisebb arányú volt a lakosság mozgása, mint a szántóföldi termelést folytató területeken. Így pl. Bács-Kiskun megyében 1949 óta 32,5⁰/₀-kal, Szolnok megyében pedig 45,5⁰/₀-kal csökkent a külterületi-tanyai lakosok száma.

Megfigyelhető az is, hogy a szőlő-gyümölcsstermelő városok tanyai lakosságának csökkenése sokkal kisebb arányú, mint a falvaké. A Tiszántúlon fordított a helyzet, ugyanis ott a lassan fejlődő városok elvesztik tanyai népességük jó részét.

Az elmúlt évtized népesedési viszonyait tehát a kialakulatlanság jellemezte. Olyan hatások érték a tanyavilágot, mely a hosszú évtizedek alatt kialakult demográfiai rendjét alapjaiban megbolygatta. Csak egyedi vizsgálatok deríthetnek fényt a jelenségek okaira.

Igen figyelemre méltó a külterületi népesség tömörülése az egyes lakott helyeken. Ebben fellelhetők az országrészek domborzati viszonyai miatti, de pl az Alföld művelési ágaiban fennálló különbségek is. Ezekről függően kis, közepes vagy nagy létszámú településeken laknak a külterületi tanyai emberek.

¹ Több mint 370 ezer fővel

Szolnok megyében az a sajátos helyzet tapasztalható, hogy a kis – 50 fő alatti – településekről volt a legkisebb mérvű az elvándorlás 1960 és 1970 között, szemben a közepes, illetve nagy népességű külterületi lakott helyekkel, ahol erőteljes népességszám-csökkenés mutatkozott a vizsgált időszakban.

A külterületi lakónépesség tömörülése Szolnok megyében

Lakónépesség (fő)	Lakos		Lakott hely		Lakos		Lakott hely	
	1960. évben				1970. évben			
	számszerint	%	számszerint	%	számszerint	%	számszerint	%
— 50	10 575	12	592	57	8 896	17	586	68
51— 99	13 490	15	192	18	8 513	16	121	14
100—149	9 887	11	81	8	6 637	12	56	6
150—199	9 771	11	57	5	6 813	13	39	5
200—	46 439	51	120	12	22 151	42	59	7
Együtt	90 162	100	1042	100	53 010	100	861	100

A külterületi népesség nagy hányada tehát olyan jelentős nagyságú lakott helyen él, mely tanyaközponttá, majd községgé fejleszthető. Szolnok megyében összesen 12 külterületi lakott helyet jelöltek ki fejlesztésre, melynek népessége több mint 4300 fő, a külterületi népességnek 8⁰/₀-a. Bács-Kiskun megyében viszont 24 lakott helyet jelöltek ki fejlesztésre, ahol közel 13 ezren élnek, s ez a külterületi népességnek szintén 8⁰/₀-a.

Figyelemre méltó a külterületi lakott helyek, illetve az ott élő népesség elhelyezkedése az anyaközséghez viszonyítva is. Eszerint Szolnok megyében a szoros értelemben vett tanyán – melynek távolsága több mint 4 km a belterülettől – él a külterületi tanyai népesség 53⁰/₀-a, s ide tartoznak a lakott helyek 39⁰/₀-a.

Az Alföld tanyarendszere nem egységes és összetételében nem homogén. Sajátos tanyatájnak tekinthető a Duna-Tisza-köze, a Tiszántúl és a Nyírség. Ezek a területek nemcsak a tanyarendszer kialakulása tekintetében, hanem jelenleg is eltérő jellegzetességeket mutatnak. A Duna-Tisza-közén lévő homokhátságon sűrű tanyahálózatot találunk. Ezen a vidéken intenzív mezőgazdasági kultúra van – szőlő, gyümölcs, melyet a tanyák virágoztattak fel. Nagyüzemi művelésre kevésbé alkalmas terület ez, de az itt különösen elterjedt szakszövetkezeti társulási formák megfelelő keretet biztosítanak a gazdálkodáshoz. Egyben azonban konzerválják a kisüzemi művelési módot és a tanyai életformát is.

A Tiszántúl teljesen sík terület, melyen a nagyüzemi mezőgazdaság termelő feltételei adóttak. E vidéket állami gazdaságok és termelőszövetkezetek uralják, és a tanya egyre kevésbé tud funkcionális szerepet betölteni ebben a környezetben. A Nyírség jóval kisebb terület sajátos tanyabokor-települési rendszerével, mely inkább törpefalú, mint alföldi tanya.

A tanyák – mint ismeretes – kevés kivételtől eltekintve egyben gazdaságok is, tehát bizonyos mennyiségű mezőgazdasági terméket állítanak elő.

A gazdaságok jelentős része termelőszövetkezeti háztáji gazdaság, amelyekben a tanyán lakó család egy vagy több tagja termelőszövetkezeti tag. Ezek bizonyos fokig orientálhatók a közös gazdaság által (pl. a háztáji föld helyének kijelölése, állattartáshoz takarmány biztosítása stb.). Munkájukat könnyíti, hogy a szántást és a vetést a termelőszövetkezet térítés ellenében elvégzi, és segítséget nyújt a termékek (főként állatok, állati termékek) értékesítésében is. (79. o.)

A szakszövetkezeti és egyéni gazdaságok ugyanakkor napjainkban is teljes egészében a hagyományos paraszti gazdálkodás hordozói. Boldogulásukat kizárólag a régi pihenést nem ismerő fáradságos munkának köszönhetik.

A tanyai népesség jelentős része, akik nem laknak közepes, vagy nagy településeken, igen elmaradott viszonyok között élnek, emellett lényegében már megrendült a gazdasági létalapjuk, és mégis a várakozáshoz mérten lassú a visszafejlődés, melynek több oka van.

A tanyán lakók részéről leginkább a következők hátráltatják az elköltözést:

- a gazdálkodásból származó jövedelem;
- a beköltözés anyagi feltételeinek hiánya és
- a még meglévő konzervatizmusuk.

Az adminisztratív intézkedésekkel nem lehet sürgetni a felszámolást, mert

- a termelésük nem nélkülözhető;
- egyes szőlő-gyümölcsös területeken kifejezetten kívánatos kintmaradásuk és
- a lakásigényüket nem tudnánk kielégíteni.

A tanyák léte tehát – mint a bevezetőben is említettem – gazdasági szükség-szerűség, mellyel mint realitással hosszú időn keresztül számolni kell.

Ebből az alapgondolatból kiindulva vizsgáltuk meg a mezőgazdasági kultúrájában eltérő sajátosságot mutató két szomszédos megye külterületi-tanyai gazdaságainak helyzetét, és a termelésben betöltött szerepüket.

1. A háztáji és szakszövetkezeti tanyák helyzete és szerepe a termelésben

A legnagyobb külterületi népességgel rendelkező Bács-Kiskun megyében a legutóbbi népszámláláskor közel 161 ezer, Szolnok megyében pedig 53 ezer volt a külterületi-tanyai népesség, mely a megye lakosságának 29, illetve 12⁰/₀-a.

A külterületi lakóházak és a külterületi kisüzemi gazdaságok száma – nagyságrendileg – mindkét megyében és ezen belül járás-városonként is kisebb-nagyobb eltéréssel megegyezik. Külterületi gazdaság a kisüzemi gazdaságoknak Bács-Kiskun megyében 38⁰/₀-a, Szolnok megyében pedig 19⁰/₀-a, ami az eltérő mezőgazdasági kultúrák eredménye.

A külterületi kisüzemi gazdasághoz tartozó személyek *gazdasági aktivitása* gyengébb, mint az összes kisüzemekhez tartozóké, az eltartott nők aránya pedig magasabb. A nagyobb gyerekszám és ezek nehezebb elhelyezése, a közlekedési problémák és nem utolsósorban a ház körüli állattartás miatt a nők közül sokan nem vállalnak munkát. Ebből adódik viszont, hogy az inaktív keresők (a nyugdíjasok, járadékosok stb.) aránya a nők körében a külterületen alacsonyabb

Az aktív keresők *társadalmi-foglalkozási csoportok* szerinti megoszlása a megyéken belüli területi részletezésben is eltérő. Bács-Kiskun megye kiskörösi járásában pl. a külterületi gazdaságok aktív keresőinek 80⁰/₀-a mezőgazdasági fizikai foglalkozású és csak 8⁰/₀-a nem mezőgazdasági fizikai. A Kiskunfélegyháza városkörnyék községeknek külterületén viszont 56⁰/₀ a mezőgazdasági és 29⁰/₀ a nem mezőgazdasági fizikaiak aránya. A városok közül általában több az egyéb népgazdasági ágba foglalkoztatott, amit a munkalehetőségek is elősegítenek. Szolnok megyében Kisújszállás, Mezőtúr és Túrkeve városok külterületi gazdaságaiban a 70⁰/₀-ot is meghaladja a mezőgazdasági fizikaiak aránya, míg pl. Szolnok külterületén ez az arány csak alig 33⁰/₀.

1 Szolnok megyében pl. 1972. évben a háztáji gazdaságok a termelőszövetkezetekkel közösen értékesítettek 192 millió Ft értékű terméket, melynek zöme (82⁰/₀-a) sertés volt. A közös értékesítés 1971-hez 9⁰/₀-kal emelkedett.

**A külterületi népesség és kisüzemi gazdaságokhoz tartozó személyek
gazdasági aktivitása**

Megnevezés	Bács-Kiskun megye			Szolnok megye		
	községeiben	váro- saiban	együtt	közsé- geiben	váro- saiban	együtt
Aktív keresők az összes személy %-ában						
a külterületi kisüzemi	43	45	43	37	38	38
az összes gazdaságokban	40	47	45	39	42	40
a külterületi népesség	51	48	51	41	41	41
A 100 aktív keresőre jutó inaktív kereső és eltartott						
a külterületi kisüzemi	134	123	131	169	160	166
az összes gazdaságokban	124	111	122	156	140	151
a külterületi népesség	96	106	98	143	143	143
Aktív keresőkből a nők aránya, %						
a külterületi kisüzemi	28	33	29	26	25	26
az összes gazdaságokban	35	39	35	31	34	32
a külterületi népesség	37	37	37	28	26	27

Figyelemre méltó, hogy a külterületen lakóknak Bács-Kiskun megye községeiben 23⁰/₀-a, Szolnok megyében 35⁰/₀-a már nem mezőgazdasági foglalkozású. A városok külterületén ez az arány magasabb, 42, illetve 34⁰/₀. Ezeknek az embereknek a tanya már csak lakóhelyül szolgál, ők már nem a tipikus tanya életforma hordozói.

**A kisüzemi gazdaságokhoz tartozó aktív keresők közül
egyes társadalmi-foglalkozási csoportokhoz tartozók száma**

Megnevezés	Bács-Kiskun megye			Szolnok megye		
	községeiben	váro- saiban	együtt	közsé- geiben	váro- saiban	együtt
Külterületi						
Mezőgazdasági fizikai	66	47	62	52	54	53
Nem mezőgazdasági „	20	37	24	29	28	29
Mezőgazdasági szellemi	3	2	2	3	3	3
Nem mezőgazdasági „	3	5	4	6	6	6
Összes :						
Mezőgazdasági fizikai	56	31	52	38	31	36
Nem mezőgazdasági „	26	43	29	41	46	42
Mezőgazdasági szellemi	3	3	3	4	4	4
Nem mezőgazdasági „	7	14	9	10	13	11

Az összes gazdaságon belül a kisüzemek, ezen belül pedig a külterületi gazdaságok földterületének részaránya művelési áganként változó

A kert tipikusan kisüzemi művelési ág, s ennek Bács-Kiskun megyében 95⁰/₀-a, Szolnokon 79⁰/₀-a, a szőlőnek pedig több mint egyharmada a kisüzemek

kezelésében van (a megyék és az országos arány között nincs jelentős eltérés), de a szántónak Bács-Kiskun megyében egyötöde, Szolnok megyében pedig csak egytizede tartozik a kisüzemi gazdaságokhoz.

Az intenzív kultúrák igénylik inkább a helybenlakást, így Bács-Kiskun megyében a külterületi gazdaságok számának 38⁰/₀-os aránya mellett a kisüzemi gyümölcsös területnek 64, a szőlőnek 45⁰/₀-a külterületi gazdaságoké, de emellett a szántónak is fele ezekhez a gazdaságokhoz tartozik. A kecskeméti és a kiskőrösi járásban, ahol egyaránt a szőlőművelés a jellemző, ez az összefüggés különböző módon jut érvényre. Kecskeméten és környékén a kisüzemi gazdaságok szőlőterületének a városban fele, a járásban 68⁰/₀-a külterületi gazdaságoké. Mindkét területen a gazdaságok 58⁰/₀-a külterületi, a kiskőrösi járásban pedig a szőlőterületnek csak 34⁰/₀-a, a gazdaságoknak 33⁰/₀-a külterületi. Ez is arra utal, hogy Kecskemét környékén a külterületet inkább választják lakóhelyül, mint a kiskőrösi járásban, ahol a szőlőterület kétharmadát a belterületről művelik. Mindez a külterületi népesség arányában is megmutatkozik.

Szolnok megyében a szőlőterület aránya az összes kisüzemi gazdaságban, ezen belül a külterületiekben is lényegesen kisebb, mint Bács-Kiskun megyében. Mindössze két területegységben haladja meg a szőlőművelési ág részaránya az 5⁰/₀-ot, nevezetesen a kunszentmártoni járásban, ahol 12⁰/₀-ot és Jászberény városban, ahol 11⁰/₀-ot képez. Szolnok megyén belül is e területegységekben legnagyobb a külterületi népesség aránya, 23, illetve 19⁰/₀. A szőlőművelés helybenlakási igényére utal az is, hogy a kunszentmártoni járásban a külterületi aránynak ságok földterületének 17⁰/₀-a szőlő, amely az átlagos megyei külterületi aránynak majdnem háromszorosa.

A külterületi gazdaságok szántóföldi növénytermesztése nem számottevő, kivéve a kukoricát és burgonyát, melynek nagy hányada ezekből a gazdaságokból származik.

Bács-Kiskun megyében igen jelentős részesedésük a zöldségtermesztésből, de ez Szolnokra nem jellemző. A szőlő- és gyümölcsstermelésük szintén Bács-Kiskun megyében jelentős, hiszen itt az 59 ezer ha. szőlőterület fele a kisüzemi gazdaságokhoz tartozik, és ezek jelentős hányada viszont külterületen van. Szolnok megyében az arányok hasonlóak, de az összes szőlőterület a Bács-Kiskun megyeieknek 10⁰/₀-át sem éri el.

Amellett, hogy a kisüzemi gazdaságok a földterület viszonylag jelentős részét hasznosítják, szükségességük a népgazdaság számára mégis főként az állattartásban és az állattenyésztésben, valamint az állati termékek termelésében mutatkozik. Bács-Kiskun megyében a kisüzemi gazdaságok számosállat-állományának majdnem kétharmada, baromfiállományuknak pedig közel fele található külterületen. Szolnok megyében ez az arány kisebb, ugyanis a számosállat-állománynak csak alig több, mint egyharmadát, a baromfinak csak egynegyedét tartják a külterületen.

A külterületi tanyai állattartás lehetőségeit bizonyítja, hogy pl. Szolnok megyében az állattartó külterületi kisüzemi gazdaságok száma 1960 és 1970 között 25⁰/₀-kal csökkent (a külterületi családok száma 46⁰/₀-kal). Az egy állattartóra jutó szarvasmarha 0,9 maradt, a sertés viszont 4,1-ről 4,3-ra emelkedett.¹ Annak ellenére, hogy Bács-Kiskun megyében a kisüzemek tehen- és előhasiüsző-állományának 81⁰/₀-át a külterületi gazdaságok tartják, az 53 ezer tanyában még így is csak 24 ezer található. Szolnok megyében még kedvezőtlenebb a helyzet, a 17 és félezer tanyában csak alig több, mint 7 ezer tehen és előhasi üsző van.

¹ Az állattartás kedvezőbb lehetőségei miatt a külterületi gazdaságokban nagyobb az anyaállatok aránya.

Igen jelentős a kisüzemek hozzájárulása a lakosság ellátásához húsból és állati termékekből. Sertésből az összes termelésnek a két megyében pl 67, illetve 58⁰/₀-át, tejnek 46, illetve 38⁰/₀-át, tojásnak pedig 83, illetve 76⁰/₀-át adják.

A különböző típusú gazdasági épületek megléte a kisüzemi gazdaságokban részben a gazdálkodási tevékenység jellegének függvénye (pl. állattenyésztés mellett állatférőhelyek, szőlőművelés mellett bortárolók stb.), részben a gazdaságok anyagi lehetőségei szabják meg, hogy azokból milyen és mennyi létesíthető. A Bács-Kiskun megyei kisüzemi gazdaságok átlagos ellátottsága a fontosabb gazdasági épületek közül a 100 gazdaságra jutó sertésól, bortároló hely és kukoricagóró tekintetében kedvezőbb, mint az országos. Szolnok megye kisüzemi gazdaságaiban viszont a kukoricagóró kivételével minden megfigyelt gazdasági épületből kevesebb van a gazdaságokban, mint országos átlagban. Az épületek átlagos alapterülete, illetve befogadóképessége általában mindkét megyében hasonló az országoshoz. A férőhelykihasználás Szolnok megyében szarvasmarha-istállóknál 51⁰/₀-os, sertésólaknál pedig 100⁰/₀-os,¹ tehát a szarvasmarhaprogram végrehajtására az épületek itt adottak.

A külterületi gazdaságokban átlagosan több gazdasági épület van, mint az összes kisüzemi gazdaságban, s ez elősegítheti mezőgazdasági tevékenységük fokozását.

Bács-Kiskun megye községeinek külterületi gazdaságaiban minden épületfajtából több van, mint a városok hasonló gazdaságaiban, amely összefügg azzal, hogy a gazdaságokban már nem mindenütt elsődleges a mezőgazdasági tevékenység. Szolnok megyében viszont a bortárolóhelyek és a kukoricagórók kivételével a városok külterületén lévő gazdaságokban van átlagosan több gazdasági épület, mint a községek külterületi gazdaságaiban.

A kisüzemi gazdaságok gépesítettsége, a termelő tevékenységet elősegítő gépek vonatkozásában mindkét megyében elég kedvezőtlen képet mutat. Bács-Kiskun megyében minden 1000 családra 1,1 db 12 LE-nél kisebb és 3,6 db annál nagyobb traktor található, amelyeknek 31, illetve 56⁰/₀-a van a külterületi gazdaságokban. Szolnok megyében az ellátottság lényegesen rosszabb, hiszen 1000 család átlagosan 0,6 db kisebb és 1,5 db nagyobb traktorral rendelkezik, amelyek közül 29, illetve 47⁰/₀-a van a külterületen. A többi kisgép is elenyészően kevés a gazdaságok számához képest, ami közrejátszik a kisüzemi gazdaságok alacsonyabb termelési színvonalában.

Mindkét megyében a városokban és a községekben is átlagosan valamivel jobban ellátottak a külterületi gazdaságok, mint a belterületen gazdálkodók, amit az mutat, hogy a gépek külterületi aránya mindenütt magasabb, mint a gazdaságok aránya.

Kedvezőbb a kisüzemi gazdaságok szállító- és közlekedési eszközellátottsága, bár még így is Bács-Kiskun megyében minden 1000 családra csak 40,3 löcsös kocs, valamint 69,1 szállítóplatós kocs van a kisüzemekben. Szolnok megyében pedig 29,8, illetve 14,9 kocs van a kisüzemek birtokában. Az előbbi megyében mintegy 56,8 személygépkocs és közel 223 motorkerékpár, Szolnok megyében pedig közel 34 személygépkocs és több mint 180,9 motorkerékpár jut átlagosan 1000 családra. A felsorolt eszközökből is általában a külterületi gazdaságok jobban ellátottak, kivéve a személygépkocsit.

1 Számított adatok alapján.

Az előzőekben nagyvonalakban vázoltakból kitűnik, hogy a mezőgazdaság alaptevékenységből származó bruttó termelési értékének 1971-ben országosan 41 százalékát (Bács-Kiskun megyében 46⁰/₀-át, Szolnok megyében 34⁰/₀-át) kisüzemi gazdaságok állították elő. A tanyán lakók ebből – természetesen – nagyobb mértékben veszik ki a részüket, mint a falusi és városi gazdálkodók. Termelésük csak hosszú távon lesz majd nélkülözhető, ha szerepüket a nagyüzemek teljes egészében át tudják venni. Ehhez – mint említettem – nagy mennyiségű nagyüzemi szőlő- és gyümölcs telepítésre, valamint állatférőhely létesítésére lenne szükség, melynek az anyagi feltételei csak fokozatosan teremthetők meg. A Tiszántúl és a Duna-Tisza-közén élő külterületi lakosság beköltözéséhez pedig annyi lakásra lenne szükség, mint amennyi az itt lévő városok jelenlegi lakásállománya. Ez is csak hosszú távon tűnik megvalósíthatónak.

A szocialista mezőgazdasági nagyüzemek létrejötte tehát csak távlatban rendítette meg a tanyánélés gazdasági alapjait. Sok olyan elemet tartalmaz még gazdálkodásuk, éppen gazdasági-technikai felszereltségük viszonylagossága miatt, mely megkívánja a háztáji gazdaságot, a részművelést stb.

A különböző tanyatípusok és azok jövője – ami alatt lassú megszűnést és átalakulást egyaránt értünk – igen differenciált, és ezt elsősorban a mezőgazdasági kultúra különbözősége jelenti, nevezetesen azt, hogy Bács-Kiskun megyében s azon belül is a Homokhátság szőlő-gyümölcsös területein a tanyák jórészt szakszövetkezetté kovácsolódtak, s ennek keretében keresik boldogulásukat. Ez konzerválja a tanyát, hiszen e területen az utóbbi 10 évben csak 5⁰/₀-kal csökkent a számuk. A visszafejlődés ugyancsak lassú Szolnok megye szőlő-gyümölcsös járásaiban, de a szántóföldi művelésre és az állattenyésztésre alkalmas területeken a tanyák megszűnésének üteme jóval gyorsabb. Itt azonban a megszűnés mellett átalakulásról is tapasztalatokat szereztünk.

A majorok egy részének környékén korszerű formában bár, de nem elég átgondoltan, üzemi készenléti lakótelepeket alakítanak ki, ide tömörült a tanyai lakosság egy része. Ez a folyamat Bács-Kiskun megyében lényegesen lassúbb, mint Szolnokon.

A tanyán lakók tevékenysége tehát be is illeszthető a nagyüzemi szervezetbe. Az átmeneti megoldások több formája alakult ki, és viszonylag stabilizálódni látszik. Ilyenek pl a munkaerő biztosítása a korszerű szarvasmarha- és sertésletelepeken, a takarmányfeldolgozó üzemekben, a gépműhelyekben stb. Emellett a határban dolgozók egészségügyi, szociális és kulturális ellátása is átmenetileg könnyebben és jobban megoldható a tanyák bevonásával.

A következőkben az üzemi lakótelepek jelentőségét kívánom fő vonásokban bemutatni.

II. Az üzemegységi, illetve a majorok melletti lakótelepek helyzete és jövője

A szocialista nagyüzemek korszerű irányítása nagyságuknál fogva olyan szervezetet igényel, mely leghatékonyabban támogatja a termelést. Az állami gazdaságok magasabb fokú szervezettséggel rendelkeznek e téren is mindkét megyében, s ezt bizonyítja az üzemi szervezetek jelleg szerinti megoszlása, valamint az ezek köré telepített lakótelepek is.

Az üzemegységeken belül a majorok egy részében, illetve azok körül olyan lakótelepek alakultak, illetve alakulnak ki, melyek lakossága vagy azonos az üzemi célokkal, vagy azon felüli. Itt kezdődött el a tanyai lakosság bizonyos fokú konzerválódása. Ezek olyan mezőgazdasági üzemi tömörülések, amelyekben a lakó-

helyfunkció mellett fellép a munkahelyfunkció is. Ezek zömükben ún. célkiszolgáló jellegű üzemi lakótelepek, vagy készenléti lakótelepek.

A gazdaságok üzemi szervezete (1972. június 30.)

Üzemi szervezet	Bács-Kiskun megyében			Szolnok megyében		
	állami gazdaságok	termelő-szövetkezetek	együtt	állami gazdaságok	termelő-szövetkezetek	együtt
Központos	1	167	168	2	115	117
Területi	3	3	6	3	1	4
Agazati	—	1	1	—	—	—
Kombinált	9	2	11	5	—	5
Együtt	13	173	186	10	116	126

Ez a folyamat játszódik le napjainkban, és a következőkben konkrétan azt vizsgáljuk, hogy az üzemi, illetve munkahelyi funkciók mellett ezek „átmenetileg” állandósult lakótelepekké is válnak. Ezek persze új külterületi lakótelepülések is egyben, melynek egy részét a nagyüzemek továbbfejleszteni kívánják, amelyek regionális szempontból is jelentősekké válhatnak

Bács-Kiskun megyében a 690 major közül 137-nek, Szolnok megyében a 748 major közül 90-nek van lakótelepe.¹ Ezek közül Bácsban a tsz-major a több (90), Szolnokon viszont az állami gazdasághoz tartozó (56).

Ezek jelentősége napjainkban nem vitatható. A termelőszövetkezetek kizárólag a központokból (faluból) történő munkaerő-ellátása ugyanis csak komplex gépésítés és jól kiépített úthálózat mellett oldható meg biztonságosan. Amíg ez nem biztosított, addig – esetenként – jelentősen leegyszerűsíti az üzemszervezési feladatot, hogy a munkájuk a közeli major, tanyaközpont lakóival elvégeztethetők. Ez a tény önmagában megkövetelné, hogy kellő átgondoltsággal telepítsék – a jelentős külterületi lakóhelyekhez –, illetve fejlesszék a megfelelőket. Ez az átgondoltság, előrelátás és tervszerűség hiányzik, holott igen nagy anyagi ráfordítással építenek komplex telepeket, feldolgozó üzemeket, segédüzemági műhelyeket stb., és Szolnok megyében a Tisza II. belépése olyan öntözőtelepek létesítését vonja maga után, mely nem nélkülözheti legalább a készenléti lakótelepeket.

A majorok lakótelepein élő népesség mindkét megyében 5500 fő körül mozog, ami a külterületi népességnek Bács-Kiskun megyében 3,3⁰/₀-a, Szolnok megyében viszont 9,9⁰/₀-a. Az eltérő arány a termelési profilok következménye, de nagyságrendjük Szolnok megyében már figyelemre méltó. Ehhez idomul a lakásállományuk is, mely Bács-Kiskun megyében közel 1700, Szolnokon 1500, s ez a külterületi lakásállománynak 3, illetve 8⁰/₀-a.

A fejlesztés jelenlegi szakaszát főként a spontaneitás jellemzi. Ez fellelhető volt már az üzemegységi, kerületi szervezet kialakításában, de a fejlesztendő külterületek kijelölésénél is. A lakótelepek esetében pedig az bizonyítja a kellő előrelátás hiányát, hogy a fejlesztendő lakótelepek nagyságrendje – a népesség alapján számítva – olyan jelentősen szóródik, mint a nem fejlesztendőké.

¹ Lakótelepnek neveztük az 5 és több lakásból álló külterületi lakott helyet.

Szolnok megyében a 100 fön felüli népességgel rendelkező lakótelepeknek csak a felét fejlesztik, a másik felét nem, de az 50–100 fős népességűeknél 23-ból csak 5-öt fejlesztenek.

A nagyüzemi lakótelepek vonzerejét a külterületen belül az előzők mellett feltétlenül növeli az, hogy a lakosság igényei itt lényegesen jobban kielégíthetők, mint egyébként a tanyavilágban. Ehhez az egyre javuló „viszonyok” reális alapot is nyújtanak, de emellett nem hagyható figyelmen kívül a felnövekvő nemzedék azon igénye sem, hogy kultúrközösségben és kultúrált életmódot kíván folytatni. Ez azonban csak elhatározó tényező lehet, de gazdasági tényezők is közrejátszanak, melyeket a termelésben végbemenő változások tesznek szükségessé.

Az itt található viszonylag korszerű lakásellátottság jelenti mindenekelőtt a lakótelepek vonzerejét. Ez a jó anyagi helyzetben lévő családokra is hatást gyakorol, ugyanis a külterületen építési tilalom áll fenn, tehát még ha akar és van is anyagi ereje, akkor sem javíthat lakáshelyzetén. Emellett az új lakások jelentős része szolgálati jelleggel rendelkezik. Ez azért figyelemre méltó, mert nemcsak a gazdaságoknak kedvező, hanem az igénybevevő „alkalmazottaknak”, illetve tagoknak is, mert saját erőből távlatban gondolhatnak a belterületi építésre is. A lakások nagysága és felszereltsége általában sokkal kedvezőbb, mint a külterületeken együttvéve.

A lakásállomány a nagyüzemi lakótelepeken, 1972

Megnevezés	Bács-Kiskun megyében			Szolnok megyében		
	állami gazdaságokban	termelői szövetkezetekben	együtt	állami gazdaságokban	termelői szövetkezetekben	együtt
A lakások száma	757	926	1683	1139	391	1530
Ebből: 1960 óta épült	118	148	266	143	50	193
A lakásokból szolgálati lakás	96	106	202	123	42	165
A lakásokban lakó összes személyek száma	2952	2582	5534	4287	1454	5741

Közművesítésük aligha valósulhatott volna meg a nagyüzemek anyagi ereje, támogatása nélkül. Ezek közül is elsőnek a villamosítást emelem ki, mely a legfontosabb minden kommunális ellátás, de a kultúra terjesztése szempontjából is.

	Bács-Kiskun	Szolnok
villannyal a lakótelepek	81, illetve	91 ⁰ / ₀ -a ellátott,
vízzel közműből vagy hidroforból	76, illetve	80 ⁰ / ₀ -a ellátott.
szennyvízvezetés	58, illetve	66 ⁰ / ₀ -a megoldott.

Szolnok megyében ehhez igazodik a lakások felszereltsége is, melyeknek vízvezetékekkel 34, villannyal 92, fürdőszobával 28⁰/₀-a ellátott. További erőfeszítéseket tesznek ezen a téren különösen Bács-Kiskun megyében, ahol további 6,5-ezer tanyát kívánnak bekapcsolni az elektromos hálózatba, és pedig széles körű társadalmi segítségével, de emellett lakossági hozzájárulással is.

A lakótelepek közművesítettsége természetesen szorosan összefügg a ma-jorok hasonló ellátottságával. Ezek kedvező ellátottsági színvonala pedig további lehetőségeket biztosít készenléti lakótelepek stb. létesítésére.

A majorok főbb ellátottsági mutatói, 1972

Majorok közműellátottsága	Bács-Kiskun megyében		Szolnok megyében	
	az összes	a lakó-teleppel ellátott	az összes	a lakó-teleppel ellátott
	majorok			
	száma db	aránya, %	száma db	aránya, %
Villamosenergiával	544	81	548	91
Vízzel				
— közműből	42	7	46	6
— hidroglóbusból, hidroforból	384	69	323	74
— kútból	257	23	348	17
— természetes vízfolyásból	3	—	10	1
— szállítással	6	1	14	2
Szennyvízelvezetés				
— nem megoldott	360	42	350	34
— zárt rendszerű	121	15	102	8
— nyitott rendszerű	81	11	151	18
— vegyes	130	32	138	40

A technika és civilizáció eszközeinek eljuttatása a tanyavilágba, illetve a lakótelepekre és ezen keresztül a kommunális ellátás kiépítése, javítása a villamosenergia odavezetésével valósítható meg. A világítás, a háztartási gépek, a tv, rádió üzemeltetése, de a vízellátás is ezáltal oldható meg. De így működtethetők a különböző szakosított telepek berendezései, a javító üzemek gépei is, stb.

A villamosítás terén igen jelentősek az elért eredmények, melyet a szolnoki TITÁSZ 1973. évi felmérései is bizonyítanak. Eszerint Szolnok megyében a tanyák villamosítási aránya 15%, mely nagyrészt a villamosított mezőgazdasági üzemeknek köszönhető. A sortanyáknál végzett vizsgálatok szerint ez az arány 19%-ra emelhető, s további közel 500 tanya villamosítására kerülhet sor gazdaságosan. Ehhez mintegy 8 millió Ft beruházásra lenne szükség.

Bács-Kiskun megyében a tanyáknak szintén közel 15%-a kapott eddig villanyt. A II. és III. ötéves tervben évenként 1-1 millió Ft-ot fordítottak külterületi villamosításra, és ehhez hozzájárultak még a helyi tanácsok és a lakosság is. Felmérésük szerint – mely 62 tanyás településre terjedt ki – megállapították, hogy még 6500 tanya villamosítható gazdaságosan – egy tanyánál a beruházási költség – mindkét megyében – átlagosan 16 ezer Ft.

A munkaerő biztosítása érdekében munkásszállásokat is építenek: jelenleg Bács-Kiskun megyében közel 1500, Szolnokon 2200 a férőhelyek száma. De ebben is, mint a lakásépítésnél, megmutatkozik a kellő irányítás és előrelátás hiánya, mert a jövőben fejlesztendő és nem fejlesztendő majorok lakótelepein szinte egyforma intenzitással folyt a fejlesztés.

De ugyanez a helyzet a külterületi lakott helyek esetében is, hiszen Szolnok megyében tizenkettőt jelöltek ki fejlesztésre, de ebből ténylegesen kettőnek a lakossága jelentősen csökkent. A villany és ezzel összefüggésben lévő infrastruktúrális ellátottság mellett igen jelentős az úthálózatba, illetve a közlekedésbe történő bekapcsolásuk. Itt is sok a teendő, hiszen pl. Szolnok megyében 5 km-nél köze-

lebb fekszik a majoroknak több mint 60⁰/₀-a a központi majorhoz, de a legközelebbi vasúti rakodóhoz már csak 36⁰/₀-uk. A kővel burkolt utak aránya Szolnok megyében 70⁰/₀.

A majorok elhelyezkedése a központi majorhoz és a vasúti rakodóhoz, 1972

A majorok távolsága, km	Bács-Kiskun megyében				Szolnok megyében			
	a központi majortól		az általában használt vasúti rakodótól		a központi majortól		az általában használt vasúti rakodótól	
	db	%	db	%	db	%	db	%
1—2	117	24	115	17	163	27	85	11
3—4	134	27	104	15	155	25	116	16
5	42	8	59	9	65	10	60	8
6	26	5	48	7	36	6	57	8
7—10	64	13	110	16	104	17	180	24
11—15	34	7	113	16	36	6	145	20
16—20	20	4	65	9	19	3	43	6
21—	58	12	78	11	36	6	55	7
Együtt	495	100	692	100	614	100	741	100

Az egészségügyi és szociális, kulturális ellátás az eddigieknél lényegesen gyengébb. Inkább még csak a jog van meg ezen igények kielégítésére, de a tényleges lehetőség, pl. körzeti orvosi ellátás a lakótelepnek csak 18, illetve 20⁰/₀-án van, de a szociális ellátás színvonala ennél is alacsonyabb. A kultúrát a könyvtárak jelentik. A külterületi népesség ellátottsága könyvtári könyvekkel sem éri el a belterületi színvonalat. A külterületi tanácsi könyvtárakban 1972-ben kereken 31 ezer kötet állt rendelkezésre, tehát 100 lakosra 56 kötet jutott. (Belterületen ez az arány 279 kötet.) Ezt a helyzetet némileg javítja, hogy a

Szolnok város és járásban	15 külterületi lakott helyre,
Törökszentmiklósi járásban	7 külterületi lakott helyre,
Mezőtúron	9 külterületi lakott helyre

jut el a könyvtár művelődési gépkocsija, mely a könyvkölcsönzés mellett rendezvényeket is tartott (pl. Szolnok város és járásban 1972. évben 30 alkalommal).

Ebből a szempontból is jobb a helyzet a lakótelepeken, mert ha a könyvtárak és mozik száma önmagában nem is jelentős, de a nagyobb lélekszámú majorokban több alkalom van a művelődésre és szórakozásra.

A könyvtárak és mozik főbb adatai a nagyüzemi lakótelepeken, 1972

Megnevezés	Bács-Kiskun megyében	Szolnok megyében
A könyvtárak		
száma	12	14
könyvtári kötetek	4685	5827
az olvasók a lakosok %-ában	19	15
A mozik		
száma	7	13
befogadóképessége	260	1430
látogatók száma	9500	11705
A mozikból		
keskeny	6	13
normál	1	—

A lakótelepeken az általános iskolai ellátás a tanyai kollégiumok elterjedésével tulajdonképpen nem élő probléma. E téren cél a gyerekek megfelelő szintű oktatása, mely csak tagozatos iskolában és szakképzett pedagógusokkal látható el. Emiatt Bács-Kiskun megyében a 119 lakótelep közül csak 28-ban, Szolnok megyében a 90 közül csak 5-ben működik iskola.

Ezzel párhuzamosan fejlesztették vissza az egész külterületi iskolai hálózatot, Szolnok megyében pl. 1960-ban 184 tanyai iskola működött, 1972-ben pedig csak 61. De a tanulók száma is 8851-ről 1563-ra fogyott ezen időszakban, s ez azt jelenti, hogy a külterületen tanuló általános iskolai tanulók aránya 13⁰/₀-ról 3⁰/₀-ra csökkent. A 15 általános iskolai diákotthon ma már 1098 férőhellyel rendelkezik.

Szolnok megyében 21 termelőszövetkezetnek és 5 állami gazdaságnak van üzemi orvosa, Bács-Kiskun megyében 14 termelőszövetkezetnek és 6 állami gazdaságnak.

Kultúrteremmel 34 termelőszövetkezet és 4 állami gazdaság rendelkezik Szolnok megyében, Bács-Kiskun megyében pedig 45 termelőszövetkezet és 5 állami gazdaság. A nagyüzemi lakótelepek ellátottsága éppen a fentiek miatt kedvezőbb a többi tanyához viszonyítva.

A nagyüzemi lakótelepek egészségügyi és kulturális ellátottsága, 1972

Megnevezés	Az ellátott lakótelepek			
	száma	aránya	száma	aránya
	Bács-Kiskun megyében		Szolnok megyében	
Orvos	22	18	20	22
Bölcsőde	—	—	5	6
Óvoda	7	6	6	7
Bolt	36	30	28	31
Üzemi konyha	32	27	29	32
Könyvtár	12	10	14	16
Mozi	7	6	13	14

Természeteszerű, hogy a gazdaságossági szempontoknak kell határt szabni az ellátottsági szintek kialakításában, mely jelen esetben szoros kapcsolatban van a telepek lakosságszámával.

A jelenleg ellátatlan lakosság jelentős távolságokat kénytelen utazni, pl. az orvosi rendelőbe, mely lényegében megszüntethető lenne, ha a körzeti orvosoknak engedélyeznék az üzemorvosi tevékenység ellátását is.

A körzeti orvosi ellátottság főbb jellemzői, 1972

										Bács-Kiskun megyében		Szolnok megyében	
										a lakótelepek			
										száma	%-os megoszlása	száma	%-os megoszlása
Orvosi rendelésben													
helyben részesül		22	18	20	22
—1 km távolságra		8	7	3	3
2—5 km részesül		52	44	37	41
6— km		37	31	30	34

Igen égető azonban a magára maradt öregek helyzete, tekintettel arra, hogy kevés a szociális otthoni férőhely.

A kereskedelmi hálózat tekintetében élelmiszer-, illetve vegyesbolt található a lakóteleppel rendelkező majorok mintegy 1/3-ában.

A boltellátottság a nagyüzemi lakótelepeken, 1972

Megnevezés	Bács-Kiskun megyében				Szolnok megyében															
	a bolttal rendelkező lakótelepek																			
	száma		aránya		száma		aránya													
Élelmiszer	15	13	15	17								
Vegyes	24	20	13	14				
Együtt	39	33	28	31

Megemlítjük, hogy Szolnok megye egész külterületén összesen 68 ÁFÉSZ-bolt és 30 vendéglátóhely működött, ugyanakkor Bács-Kiskun megyében 158, illetve 73. Az 1971. és 1972. évben összesen 331 000 Ft-ot fordítottak Szolnok megyében a hálózat fejlesztésére, Bács-Kiskun megyében viszont 3,5 millió Ft-ot. Árukészletük értéke 12, illetve 17 millió forint volt.

* * *

A tanyák megszűnése, illetve átalakulása olyan történelmi folyamat, melyet kellő támogatással, értő irányítással, az elveknek és a terveknek megfelelően kell befolyásoltatni. Egyetlen döntésben, intézkedésben sem szabad általánosítani, hanem nagyon lényeges, hogy különbséget tegyünk tanya és tanya között. Ezek egy része felett túlhaladt az idő, egy másik része a fejlődés következő lépcsőfokán jut erre a sorsra, s egy részüknek létjogosultsága van még a távoli jövőben is.

A tanyák el nem hanyagolható része pedig átalakulóban van. Ezek a termelőszövetkezetek és az állami gazdaságok majorságai, üzemegységei mellett ún. szocialista tanyák, melyek fokozatosan készenléti lakótelep jelleget öltenek. Ezek a mezőgazdasági termelés szempontjából hosszú időn keresztül szükségszerűek, s ha telepítésük, fejlesztésük átgondolt és jól irányított tervek szerint történik – mely az üzemi termelés érdekeit és a kialakult tanyacsoportok elhelyezkedését (fekvését) egyaránt figyelembe veszi –, fejlődést, kulturált életmódot és jó jövődelmet biztosítanak az odatelepülőeknek, a munkaerőgondok megoldását a szocialista nagyüzemeknek, új színfoltjai lehetnek településhálózatunknak is.

Dr. Lukács Pál

FORRÁSMUNKÁK

1. Dr. Kerék Mihály: A tanyai lakosság települési és életkörülményeinek vizsgálata (VÁTI, 1969)
2. Dr. Komócsin Mihály: Gondolatok a tanyavilág helyzetéből és jövőjéből, (Társadalmi Szemle, 1973/3)
3. Dr. Romány Pál: Mai tanyák (Valóság, 1972/12).
4. Dr. Romány Pál: A tanyarendszer ma (Kossuth, 1973).
5. Dr. Romány Pál: Tanyák, tendenciák (Tudomány és Mezőgazdaság, 1973/3).
6. Dr. Takács József: A magyar tanyák, külterületek népessége és társadalmi viszonyainak alakulása (Szövetkezeti Kutató Intézet, Közlemények 83).
7. VÁTI Budapest: A tanyarendszer regionális tertanulmánya (1968).

A munkások művelődésének Szolnok megyei tapasztalatai*

Minden társadalmi osztály és réteg helyzetének, változásainak, fejlődésének vizsgálata nagyon fontos kérdés volt és aktuális ma is, de mindig különös jelentőséggel bírt, illetve bír a hatalom birtokosának, a társadalom vezető erejének, a munkásosztálynak az életével, munkájával, belső mozgásával való foglalkozás.

Ennek fontossága legalábbis két szempontból aláhúzendő:

1. Minél jobban, mélyebben vagyunk képesek megismerni az osztály belső alakulását – egy adott időben –, annál jobban tudjuk *szolgálni* az osztály törekvéseit, és jobban *közre tudunk működni* a munkásság kulturális arculatának változásánál, fejlődésénél.

2. A fentiekben aláhúzott szolgálattal a *társadalom egész fejlődését* támogatjuk. A munkásság a fejlődés fő meghatározó társadalmi ereje.

S nekünk – akik ideológiai munkások lévén, elköteleztettek vagyunk a szocializmus irányában – mindent meg kell tennünk, hogy segítsük az intenzívebb fejlődést a politika, a gazdaság, az ideológia, a kultúra területén.

Úgy vélem, a szocialista demokratizmus, az üzemi demokrácia fejlesztésének, a közéletiség pozitív irányú befolyásolásának fontos feltétele a dolgozók, a munkások kultúráltságának alakulása.

A munkásság kultúráltságának megítélése a *végletes* ítélezések egyik kedvelt harcmezeje.

Melyek ezek a végletek?

1. Hihetetlen, hogy *milyen alacsony* a munkásság kulturális igényszintje. Ezt többek között a közművelődésben dolgozó értelmiség egy része mondja: enyhe csodálkozással, intellektuális borzongással, némi lebecsüléssel. (Ez a felfogás inkább taszít és nem vonz.) Valahol a gondolat mélyén ott rejtőzik a szellemi munka magasabbrendűségének – véleményem szerint – hamis felfogása. Ez a gondolkodás véleményét nem a munkásságról, mint tömegről alakítja ki, hanem rendszerint munkásokról – mint egyedekről – kölcsönzi állításához a példát.

2. A másik véglet: *minden rendben van*: a műveltség alakulása az anyagi lét fejlődésének, mint objektív alapnak a függvénye, és így annak fejlődésével, parallel, szinte automatikusan megy végbe a kultúráltság fejlődése is. Ez a felfogás – nyilván nem a közművelődési szakemberek véleménye – mindenképpen lebecsüli a tudatos ráhatás jelentőségét, nem tartja szükségesnek, vagy lehetségesnek az igények befolyásolását.

* Elhangzott Szolnokon az alföldi megyék részvételével 1973. június 19–21-én rendezett munkásműveltségi tájkonferencián. (Szerk.)

E felfogással nagyon rokon az a praktikus gondolkodás, amely – Szolnok megyében nem egy gazdasági vezetőnél lehet tapasztalni – közvetlenül, forint növekedésben érzékelhető kiadásokat lát célszerűnek, és így a kulturális kiadásokat előírt (tehát szükséges) rossznak tartja.

A műveltség megszerzése, fejlesztése, a művelődés: sok irányú folyamat eredménye. E folyamatokban jelentős szerepet játszanak az objektív körülmények. Ezek figyelembevételével röviden jellemezni szeretném a Szolnok megyében élő munkásságot.

A megyében élő munkásság

1. *a számát tekintve igen gyorsan növekedett.* Manapság a keresők legnagyobb rétegét alkotják. A megyében élő keresők 49,9 százaléka munkás. Természetesen nemcsak az ipari munkásokról van szó, ide soroljuk az építőiparban, a mezőgazdaságban, a közlekedésben, a szolgáltatásban dolgozó munkásokat is. Különösen az utóbbi 10 évben nőtt viharos gyorsasággal a munkások száma. A szocialista iparosítás következményeként megnövekvő munkástömeg forrása: részben a parasztság, azután az iskolából kikerülő fiatalság és a háztartás. Itt első sorban a nők munkábaállítását kell számításba venni. Eme források azt is eredményezték, hogy a megyében igen jelentősen növekedett a vegyes családok száma – részben paraszti, részben ipari foglalkozásúak –, és mintegy 10 ezer munkásnak nem esik egybe a munka- és lakóhelye.

2. *Igen fiatal a megyében kialakult munkásság,* két szempontból is: a korösszetételt tekintve is fiatal, és munkásnak is fiatal. A munkában lévő lakosság 75⁰/₀-a 1945 után lépett be a termelésbe, 20⁰/₀-a 1960-ban még nem dolgozott. Az iparban foglalkoztatottak 43⁰/₀-a 30 éven aluli. (A mezőgazdaságban ez az arány 26⁰/₀.)

Mindezekhez még hozzá kell tenni azt, hogy a munkások jelentős része első generációs munkás, ők a családban az első munkások. Így a tekintetben is fiatalok, hogy soraikban a munkás életvitel-tradíciók még nem alakultak ki, illetve kezdeti fokon élnek e tradíciók. Egy részük a háztartásból nem régen került a termelésbe, főleg az újonnan telepített üzemekbe.

Az eddig elmondottak igen intenzíven utalnak arra, hogy a munkásságunk összetétele, származása szerint igen differenciált. Ebből már most levonhatjuk azt a konzekvenciát, hogy a műveltség tekintetében is igen differenciált képet kapunk a munkásokról és a műveltségük, művelődésükről szóló elemzések csak akkor lehetnek elfogadhatóak, ha differenciáltan vizsgálják fel a helyzetet.

3. *A megye munkásságának viszonylag kis hányada került szoros kapcsolatba a kiemelkedően korszerű technikával.* Bár a szocialista iparosítás folyamatában sok, új üzem épült és régit rekonstruáltak, mégis a termelőapparátusok kétségtelen fejlődése ellenére – a magas kvalifikációjú technika és technológia még kisebbségben van, a termelőberendezéseknek mintegy fele már vagy még korszerűtlen, nem ösztönöz eléggé korszerű ismeretek megszerzésére. Sok még a gép nélkül végzett kézi munka, amely nagy fáradtsággal, vesződéssel jár (pl. az anyagmozgatás).

A fentiekben röviden áttekintett helyzet és vázolt jellemzők már némi alapot adnak a munkásság kultúráltsága, kulturális helyzete megítéléséhez. Ezek után – elkerülve a túlzásokat – *hogyan lehet Szolnok megye munkásságának kultúráltságát jellemezni?*

1. A megyében élő munkásság általános, szakmai és politikai műveltségi színvonala – a fő területeket és arányokat tekintve – folyamatosan emelkedik.

2. Ugyanakkor a munkásság kulturális érdeklődésének, igényének változása, növekedése – a szükség és lehetőség prizmáján keresztül vizsgálva – lassú folyamat, gyorsítani kell.

Mielőtt állításaimat bizonyítani kívánnám, engedjék meg, hogy egy megjegyzést tegyek: Amikor elismerem, hogy a kulturális igény alakulásának üteme nem dicsérendő, azt is meg kell mondani, hogy a munkásság művelődési igénye relatíve nem rosszabb, mint bármely más réteg érdeklődése, igénye, kivéve néhány, különösen kvalifikált értelmiségi réteget. Másirányú felmérések és információk is arról tanúskodnak, hogy egyes alkalmazotti, értelmiségi rétegek is hadilábon állnak a rendszeres kultúrálódással; egyfelől túlságosan eltölti őket a befejezett tanulás gondolata, másfelől soraikban lelhető fel leginkább a sznobizmus, amely a „társasági élet” tartozékaként írja elő a színházlátogatásokat, a múzeumok, kiállítások megtekintését.

A megye munkásságának jelenlegi általános iskolázottsági végzettsége magasabb, mint a megye egész népességének átlagos színvonala. Ez főleg a mezőgazdasági termelőlövöttekhez tartozók viszonylag alacsony iskolázottsági szintje miatt van. Például a gépiparban dolgozó fizikai munkások 63⁰/₀-ának van befejezett általános iskolai végzettsége. A mezőgazdasági termelőlövöttekhez tartozók fizikai dolgozóinak 26⁰/₀-a érte el ugyanazt a szintet. Ugyanakkor a megye egész népességének iskolázottsága az országos átlag alatt van, a fejlődés ellenére a régi, műveltségbeli elmaradást csak részben sikerült felszámolni. Ez nagy mértékben annak is betudható, hogy az 1960-as évtől telepített középfokú intézmények között arányaiban lényegesen alacsonyabb volt a szakmai jellegű intézmény, mint a gimnázium.

Szükséges azt is megemlíteni, hogy a szakmunkásképző intézmények társadalmi rangját nem sikerült megfelelően emelni. Szolnok megye a lakosság általános iskolai végzettsége tekintetében a megyék között a 16–17., a középfokú végzettség vonatkozásában a 14–15., felsőfokú végzettséget illetően pedig a 15–16. helyen áll. A munkások, főleg a szakmunkások nagy tömegei, elsősorban a 20–45 éves korosztályok, a népesség átlagos kulturális színvonala felett állnak. Magasabb az iskolai végzettségük, korszerűbb ismeretekkel rendelkeznek. Megjelentek a termelésben az emeltszintű munkásképzésben részt vett fiatalok, valamint az érettségivel rendelkező szakmunkások első csoportjai.

Most már elérkezett az idő, hogy középiskoláink vizsgáznak a hallgatóik indításából, abból, hogy olyan szituációban, mint a munkásélet, hogyan él a fiatalban az önművelés igénye, milyen tartós szükségletei alakultak ki. Szerény ismeretem szerint azt a kétségtelenül növekvő réteget a közművelődés még nem vette igazán szemügyre. Jelenleg a munkásságnak 48,3⁰/₀-a a 8 általános iskolai bizonyítvánnyal, 3,3⁰/₀-a közép-, 0,1⁰/₀-a felsőfokú végzettséggel rendelkezik. Az analfabéták aránya 1,6⁰/₀, de a nem teljes általános iskolai végzettségűek aránya is még 46,7⁰/₀. A munkások 21,5⁰/₀-a esti vagy levelező tagozaton szerezte meg a legmagasabb iskolai végzettségét. Ez a törekvés mindenképpen dicséretes.

Természetesen ez a forrás az iskolázottság emelésében nem lehet olyan volumenű, mint a nappali tagozatok, de mégis ki kell hangsúlyozni, hogy a kíváncsiak, az objektív lehetségesnél sokkal kevesebb munkás vesz részt iskolarendszerű felnőttoktatásban. Az üzemek jelentős részében kevés ösztönzést kapnak a munkások a tanuláshoz. Az üzemek vezetőinek gond, hogy a munkaidő-kiesést nem tudják pótolni. Mindezek alapján a felnőttoktatás a legtöbb helyen stagnál, illetve visszaesett. A bejáró munkások között a továbbtanulásban résztvevők száma igen alacsony. Ehhez a tényhez azt a megjegyzést szeretném fűzni, hogy egyes felfo-

gások igen elítélik a bejáró, eljáró munkások magatartását, azt tudniillik, hogy nehéz őket bevonni a művelődési programokba. Azt hangoztatják, hogy ezeknél az embereknél erősen hat az „anyagiaság elve”, amely háttérbe szorítja a művelődési igényüket.

Megragadom az alkalmat, hogy a bejáró-eljáró munkásokat e nézettel szemben megvédjem. A be- és eljárás ténykérdés, történetileg alakult ki, a nagy osztályrendeződések terméke. Itt tulajdonképpen és rendszerint vegyes családokról van szó. A férj a gyárban, a feleség a tsz-ben dolgozik, tehát háztáji gazdasággal rendelkezik. Ez a termelőszövetkezeti tagság jövedelemforrásainak egyike, s mint jövedelemforrás teljesen megfelel politikai céljainknak, morális érzékünknek. Minden bizonnyal társadalmunknak nagy szüksége van ezekre a kisegítő gazdaságokra, a megjelölt családoknak pedig az itt szerzett jövedelemre. Ez a jövedelemszerzés nem azonos azzal a jövedelemszerzéssel, amelyik éppen más rétegeket jellemez inkább az esetenként erős kifogások alá esnek a manipulációk miatt. Más vonatkozásban: az anyagi létfeltétel javítását célzó törekvéseket nem lehet a művelődési igénnyel szembeállítani. Ellenkezőleg: az anyagi jólét növekedése, a termelésben elfoglalt hely korszerűségi színvonala egyenes ösztönzője a kulturális igények növekedésének. Ez természetesen nagyon lassú folyamat. A türelmetlenség e kérdésben csak részben jogos, iránya pedig csak egy lehet, nevezetesen az, hogy a művelődési szervek tovább keressék a jobb megoldásokat, figyelembevéve ezen réteg mai és esetleg holnapi igényeit, irányultságát.

Csak példaképpen említem a szolnoki vasúti csomópont tevékenységét. A dolgozók 70-0/0 bejáró. A vállalati érdek elismerése és egyeztetése az egyének érdekeivel nem lebecsülendő eredményeket hozott az iskolarendszerű felnőttoktatásban. Ténykérdés azonban az is, hogy a be-, illetve eljáró munkások szabad ideje (az utazás, a házkörüli munka miatt) igen kevés és főleg a pihenés azt a lehetőséget biztosítja, amit a televízió és rádió nyújt. Egyébként is azt hiszem: ezek az emberek még sokáig nem fognak szakkörbe járni, ezt most célként kitűzni illúzió volna. Ezek az emberek leginkább olyan közösségekben fognak a művelődés áramába bekapcsolódni, mint a szocialista brigádok.

Annak hangoztatása mellett, hogy a munkások iskolázottsági színvonala egyre növekedik, egy másik ezzel szorosan összefüggő, de inkább a családok helyzetére utaló tendenciáról is kell szólni. Reprezentatív jellegű felmérés alapján azt állapítottuk meg, hogy a munkás generációkon belül a szülők iskolázottsági szintjéhez képest különösen jelentős a gyermekek iskolázottsági szintjének növekedése. A gyermekek esetében (akik már szintén dolgoznak) jelentősen csökken a 8 általános iskola alatti végzettségűek aránya. Az első, kereső foglalkozású gyermekek esetében ezek aránya 3,82⁰/0, a szülőké 21,4⁰/0. Emelkedett a teljes 8 osztályt végzettek aránya: 49,11⁰/0, a szülőké 17,89⁰/0. (Ezen túlmenően az első, kereső foglalkozású gyermekek 7,64⁰/0-a szakmunkásbizonyítvánnyal is rendelkezik.)

Növekedett a középfokú végzettségűek aránya is: 33,23⁰/0, a szülőké 14,69⁰/0. Az első, kereső foglalkozású gyermekek 5,87⁰/0-a felső fokú végzettséggel rendelkezik. Ugyanakkor 0,29⁰/0-os arányban még előfordul közöttük analfabéta is.

A második, legidősebb – kereső – gyermekek esetében az általános iskolai és szakmunkás-bizonyítvánnyal rendelkezők aránya további emelkedést mutat (66,85⁰/0), azonban növekedett a 8 általános iskolánál kevesebbet végzettek aránya is, és kisebb arányban végeztek középiskolai tanulmányt.

Ezekből a számokból érdemes konzekvenciát levonni: Sajnos – igaz nem nagy mértékben –, de újratermelődik az analfabétizmus. A második, legidősebb gyereknél gyakrabban előfordul, hogy nem végzi el a teljes általános iskolát. Az

ilyen esetekben leginkább a családi környezet negatív hatása, vagy anyagi megfontolások játszanak szerepet. Ez a tény ismét a felnőttoktatás szükségességére utal.

A szakmai végzettség és munkaköri beosztás tekintetében az utóbbi években jelentős változás következett be a munkások egyes csoportjai között. Bár a szakmunkások száma növekedett, aránya csökkent az összmunkásságon belül. 1965-ben a munkások 50⁰/₀-a volt szakmunkás, 1970-ben ez 34⁰/₀-ra csökkent. Ugyanakkor némileg emelkedett a betanított munkások száma és aránya (jelenleg 32,9⁰/₀) és jelentősen emelkedett a szakképzetlen, segédmunkások száma és aránya (jelenleg 33,1⁰/₀).

A változások következtében a megye munkásságának szakmai felkészültségi szintje az országos átlag alatt van. Ez szorosan összefügg az utóbbi években végbement nagy létszámemelkedéssel, többek között a szakképzetlen nők nagy tömegeinek az iparba áramlásával. Ezen munkástömegek szakmatanulása tömegesen még nem indult meg. A vállalati, üzemi szaktanfolyamok, szakmunkásképző tanfolyamok szerepe a megyében különösen megnövekedett, elsősorban az újonnan telepített üzemekben és az állami gazdaságokban. Ez utóbbiakban jelenleg a munkásság 23–25⁰/₀-a szakmunkás.

1966 és 1971 között az iparitanuló-intézetekben 9439 fiatal és 1567 munkaviszonyban álló felnőtt tett szakvizsgát, ezenkívül mezőgazdasági szakmunkásvizsgát 60 fiatal és 656 felnőtt, kereskedelmi és vendéglátóipari szakvizsgát pedig 596 fiatal és 174 felnőtt. Ez az igényeket nem elégítette ki. A jövőben az igények és lehetőségek szinkronba hozása csak a felnőttoktatás fejlesztésével lehetséges.

A munkások jelentős tömegeiben a szervezett szakmai ismeretszerzés igénye viszonylag alacsony szinten áll. Több okra vezethető vissza:

- a már említett technikai színvonal több üzemnél nem hat ösztönzőleg, igen sok a régi berendezés, a korszerűtlen gép;
- a bérezés differenciáltsága még nem felel meg a szakmai műveltség emelésére irányuló ösztönző követelményeknek;
- a termelőegységek vezetőinek egy része a szakképzést és a továbbképzést, mint a termelés hatékonyságának egyik forrását, csak az általánosság szintjén preferálja;
- a műveltség iránti tisztelet fontos helyet foglal el a munkásság gondolkodásában, azonban ez a tisztelet nem aktivizál eléggé. A munkásság jelentős részét a családi környezetben ipari műszaki hagyományok hatása alig, vagy egyáltalán nem érte, az ipari munkához szükséges intellektuális és manuális készségek kifejlesztése – a már régebben iparosított területekhez viszonyítva – jobban a munkahelyekre hárul.

Itt már érdemes megállni egy kérdés erejéig. Vajon a mi közművelődésünk, mely eltérő módon és intenzitással, de azért főleg a műveltség humán elemeit terjeszti a munkásság között (és más rétegek között is, nem éppen azért kerül-e nehéz helyzetbe, mert az ipari munkához szükséges ismeretek terjesztésénél, készségek fejlesztésénél nem tud elég hatékony lenni. Szeretném remélni, hogy nem fogják rám: a termelési agitáció sematikus felfogásáért és gyakorlatáért kardoskodom, de minden lehetséges, és illetékes szerveknek abból kell kiindulnia, hogy a jelenlegi munkaerőforrás adott, ez alapvetően távlatban sem fog változni, ugyanakkor – reméljük – a technika gyorsan fog változni, vagy éppen a szakmai színvonal lesz esetenként a gyorsabb fejlődés akadálya. Márpedig, amennyiben a szakmai kultúra nem fog kellő mértékben változni, fejlődni, akkor az életkörülmények fejlődése is nehézkessé válik.

Természetesen lehet a felfogás ellen más érvet is felhozni. Nevezetesen azt, hogy ez a kérdés elsősorban a közoktatásra vonatkozik. Erre a közművelődésnek nincs különösebb lehetősége. Én mégis azt mondom, hogy a technikai kultúra (s nem csak a szabás-varrás) terjesztése, megfelelő természettudományos alapo-zással és tervszerűséggel a közművelődésben növekvő igényt jelent, ez elől nem lehet kitérni. Köztudott, hogy nem idegen ez a tevékenység az üzemi művelődési szerveknél, de ennek mindenütt történő kapacitálása és felkarolása még előttünk álló feladat. Itt kell azt a tapasztalatot is hangoztatni, amelynek a lényege a kö-vetkező: a munkásságnak a műveltséggel kapcsolatos beállítottságát elsősorban az jellemzi, hogy érdeklődése a munkájához közvetlenül kapcsolódó technikai mű-veltség irányába tolódik el. Ez az érdeklődés jelenti a bázist az önművelés folya-matának kibontakoztatásához. E folyamat kibontakoztatásához, erősítéséhez kell segítséget adnia a közművelődésnek, az üzemi közművelődési szerveknek. Ugyan-akkor azt is el kell ismerniök az üzemi művelődési szervezeteknek, hogy az a munkás, aki ugyan nem jár rendszeresen, de még ritkán is alig fordul meg a mű-velődési házban, de valamilyen oktatási formán részt vesz, képezi magát, bekap-csolódott a művelődés folyamatába, legfeljebb nem sokoldalúan. Ezt azért emlí-tem, mert éppen közművelődési szakemberek felmérése igazolta, hogy – többek között – sokan azért nem látogatják a művelődési házakat, mert valamilyen oktatásban vesznek részt. S itt kapcsolódnék a műveltség harmadik eleméhez: a *politikai műveltség kérdése*hez.

Különösen öröndetes, hogy az utóbbi években jelentősen fejlődött a mun-kásság politikai műveltségi szintje, emelkedett politikai iskolázottsága. Az a vég-zettségi szintnövekedés, amely az állami oktatásban való részvételben kifejeződött, megtalálható a politikai iskolázottság vonatkozásában is. 1966 és 1971 között 57 ezerről 95 ezerre nőtt a politikai oktatásban résztvevők száma a megyében. Az 1971/72-es oktatási évben szervezett politikai oktatás résztvevőinek kb 30%-a fizikai munkás volt. A munkásság, elsősorban a koncentrált, mozgalmi hagyomá-nyokkal rendelkező nagyipari munkásság politikai ismeretszintje általában meg-felelő.

A munkások politikai műveltsége fejlesztésében – a tömegkommunikációs hatások, valamint a politikai jellegű rendezvények mellett – igen fontos helyet foglal el a pártoktatás, de számottevő volument jelent a szakszervezeti, illetve a KISZ politikai oktatás is.

A politikai műveltség, illetve képzettség jelentőségét, szükségességét a mun-kások nagy része elismeri. A párt- és tömegszervezeti oktatás különböző szférái-ban, elsősorban a tömegpropaganda-tanfolyamokon a munkások száma és aránya rendszeresen emelkedett, részvételük a pártoktatásban számarányuknak megfele-lően alakult. Ennek eredményeként a megyében élő munkásság politikai művel-tése egye alkalmazotti és némely értelmiségi kategóriák kivételével a legma-gasabb.

A jelentős eredmények ellenére a munkásoknak egy kisebb része nem tartja szükségesnek a politikai képzettséget. Sokan vannak olyanok – a munkásságnak mintegy a fele –, akik bár elismerik a politikai műveltség jelentőségét, nem, vagy csak alkalmyszerűen vesznek részt – rendszerint külső hatásra – politikai oktatás-ban, valamilyen politikai ismeretszerzésben.

A politikai műveltség emelésének második akadály a munkásság viszonylag alacsony, általános iskolai végzettségi szintje, amely a politikai fejlődéshez is bi-zonyos alapokkal szolgál. Ez a magyarázata annak, hogy ma is igen alacsony a magasabb marxista műveltség megszerzésének igényszintje a munkások között.

Főleg az általános, szakmai és politikai műveltség és részben az ehhez kapcsolódó igények bemutatására törekedtem, illetve megpróbáltam néhány következtetést is levonni. A műveltség előzőekben tárgyalt elemei, vagy mutatói szorosan kapcsolódnak a vállalati, üzemi tevékenységhez. Ugyanakkor még szép számmal vannak a művelődésnek olyan elemei, részei, amelyek talán nem szorosan tapadnak az üzemi közművelődési tevékenységhez, de természetesen azzal együtt alakulnak. Itt főleg az ízlésvilág, a *munkások ízlésvilágának* alakítására gondolok.

Azt hiszem nemcsak Szolnok megyében, máshol is ez a kérdés szintén nagy differenciáltságot mutat, és azt hiszem, hogy a lemaradás, elmaradás is jelentős. Valóban az a helyzet, hogy a munkások jelentős részénél háttérbe szorul a különböző művészetek iránti érdeklődés, a művészetek eredményeivel való személyes és rendszeres találkozás, élményszerzés. Ízlésviláguk sok konzervatív elemet hordoz. Ez különösen a zene és a képzőművészetek terén nyilvánul meg. A képzőművészeti alkotások megítélésében uralkodónak mondható az a felfogás, miszerint – azok a képzőművészeti alkotások érdekelnék, amelyek a valóságot olyannak ábrázolják, mint amilyen.

Viszonylag kevesen és rendszertelenül járnak színházba, más művelődési intézménybe.

Természetesen ezek a negatív előjelű észrevételek számbavétele nem jelenti azt, hogy csupán ezekkel lehet és kell számolnunk. Ennek ellenkezője is megfigyelhető, csak ennek mennyisége, minősége nem elegendő. Igaz, az ízlésvilág alakulása, alakítása igen bonyolult folyamat, ezt a folyamatot befolyásolni nehéz feladat. E folyamat befolyásolásában jelentős szerep jut az amatőr művészeti tevékenységnek. Természetesen helyes műsorpolitikával és elsősorban az önművelési igényének kielégítésére. Sajnálatos módon az öntevékeny művészeti mozgalom, az iskoláskorú fiatalok kivételével, erősen visszaesett, különösen a munkás színjátszás, de még nagy tradíciókkal rendelkező munkásénekek is nagyon változó aktivitással működnek, illetve vegetálnak. A legutóbbi időben helyes és sikeres vállalkozás indult el a munkás dalkultúra fejlesztésére.

Hasonlóan sikeres kezdeményezés indult az elmúlt 3–4 évben a szakmunkástanulók kulturális nevelésére, művészeti ízlésének fejlesztése érdekében, „szakmunkástanulók színháza” elnevezéssel. E sajátos funkciójú színházi előadások révén 2500 szakmunkástanulót sikerült bevonni a Szigligeti Színház hatókörébe. Legutóbb a színházi előadássorozathoz szimfonikus zenekari hangverseny meghallgatását is kapcsoltuk.

A kulturális nevelésben jelentős helyet foglalnak el a Ságvári Endre Megyei Művelődési Központ munkásszállási körműsorai, bár ezek a rendezvények – azt hiszem érthetően – váltakozó sikerrel jártak.

Az eddig elmondottak csak villanásnyi bepillantást engedtek a megyében élő munkásság kultúráltságáról, kulturális helyzetéről, de azt hiszen többről – az idő rövidsége miatt – sem lehet szó.

Befejezésül még egy kérdéssel szeretnék foglalkozni: ez a *művelődési lehetőségek* értékelése a megyében.

Hadakozva mindenféle *objektum*-szemléletű közművelődési felfogással, le kell szögezni, hogy a művelődési lehetőségek mennyisége, milyensége igen fontos szerepet játszik az igények élesztésében, kielégítésében, újabb igények életrekelésében.

Igen röviden az alkalmazott formák változásairól, majd a tárgyi és személyi feltételekről, azok alakulásáról szeretnék szólni.

Az elmúlt 8–10 évben változások következtek be a közművelődés üzemi formáiban. A hagyományos ismeretterjesztési formák, pl. az előadások, némileg hát-

térbe szorultak. Ezzel szemben megjelentek a klubok, szakkörök. Elterjedt, különösen a fiatalabb korosztályok között, az országjáró kirándulások hasznos gyakorlata.

Változást hozott a munkásság életének fejlesztésében a szocialista brigádmozgalom terebélyesedése, elsősorban az önművelődés igényét és lehetőségét – a formális vonások ellenére – szélesítette. Elterjedtek a szocialista brigádok szakmai, politikai, kulturális vetélkedői. Egyre nagyobb figyelmet fordítanak az üzemek a különböző társadalmilag szervezett családi ünnepségek támogatására.

A szocialista brigádmozgalomról, annak megítéléséről főleg a kulturális kapcsolatok miatt, meglehetősen eltérő a vélemény. Természetesnek kell venni, hogy egy nem uniformizált mozgalomban erős eltérések vannak. Magam azt tapasztaltam, hogy ezek a kis közösségek alkalmasak, illetve alkalmasak lehetnek arra, hogy a művelődési folyamatban is szerepet játszanak, annak kihangsúlyozásával, hogy ezek az együttesek elsősorban termelési kollektívák. A művelődési lehetőségek változásához kell sorolni a szabad idő hosszabbodását is. Ez potenciálisan magában hordja a kultúrálódásra fordítható időt. Azonban ez automatikusan nem valósul meg, nem valósulhat meg, mert egyrészt a szabadidős tevékenységben más elemek is megjelennek, másrészt a kulturális igények növekedése alapvetően nem a szabadidő nagyságával van kapcsolatban. Mindenesetre bizonyos közművelődési felfogás különösen nagy reményeket fűzött a szabad idő növekedéséhez, és miután ez egycsapásra nem igazolta vissza a reményeket, meglepetést keltett a helyzet.

Azt hiszem, hogy – persze majdnem a nevetségességig leegyszerűsítve – még jó ideig kemény harcban fognak állni a művelődési intézmények a ház körüli munkákkal, a telkeken folytatott hobby-val, az autókirándulásokkal, a horgászat-tal és így tovább. Természetesen nem belenyugvára akarok ösztönözni, csak a helyzet bonvolultságát akartam aláhúzni. Egyébként időben tett lépésekkel – viszonylag jól – alkalmazkodtak a művelődési intézmények a megváltozott szabad időhöz, a szombati nyitvatartások meghosszabbodtak, némileg javult a péntek esték kihasználtsága. A klubok, szakkörök, tanfolyamok, könyvtári órák idejét módosítva, valóban növekedtek a művelődési lehetőségek. A múzeumi kiállítások minden szombaton díjtalanul tekinthetők meg.

Ami az üzemek munkáját illeti, le kell szögezni, hogy az a törekvésük, amely a munkások művelődési lehetőségeinek növelését célozza, igen dicséretes, azonban a művelődési lehetőségek tartalmával és mennyiségével nem lehetünk egyértelműen elégedettek. Kiepült az üzemi kultúrfelelősi hálózat minden 100-nál több dolgozót foglalkoztató üzemben. 8 nagyüzemben függetlenített szakszervezeti kulturális vezető dolgozik. 130 egységgel működik az üzemi könyvtárhálózat. Anyagi támogatást kapnak a különböző szakkörök, művészeti csoportok, közös színházlátogatások. Itt csak röviden azt jegyzem meg, hogy nem tartom szerencsés dolognak a színházlátogatásokat jutalomképpen felfogni.

Jelentős erőfeszítéseket tesznek az irodalmi érdeklődés fejlesztésére az írók-költők és a közönség találkozáinak szervezésére, az irodalom jeles eredményeinek bemutatására.

A vállalati munkásszállások kulturáltsága (technikában, tartalomban) növelésére, főleg a legnagyobb vállalatok nagy gondot fordítanak.

Jelentős kezdeményezésnek kell elismernünk az SZMT törekvését a szocialista brigádok klubja megteremtésére a nagyobb üzemekben, valamint a „Bejáró munkások klubja” szervezését a községekben, sőt tanyacsoportokban.

A formák változása, fejlődése ellenére igen sok üzemben a továbblépést tárgyi, néhol személyi feltételek hiánya is nagymértékben akadályozza. Hullámozó az üzemi művelődési szervek anyagi támogatásának mértéke. Az új üzemek kul-

turális alappal rendszerint nem rendelkeznek, az anyavállalatok – kevés kivételtől eltekintve – nem juttatnak számukra a központilag kezelt kulturális alapból. Néhány helyen a szakszervezeti bizottságok költségvetéséből vagy az igazgatói alapból fedeznek kulturális jellegű kiadásokat.

Az új üzemek kulturális helyzete különösen fontos kérdés. Egyrészt szám-
szerűen jelentős terület, másrészt a munkások jelentős része első munkahelyes,
most és ott ismerkedik az üzemi körülményekkel, így a munkakultúrával, a szocia-
lis-kulturális lehetőségekkel. Igen pozitív törekvésük ezeknek az üzemeknek, hogy
szükségs viszonyaik ellenére, főleg a fiatalok művelődési és szórakozási igényeit
igyekeznek kielégíteni. Ez érthető, hiszen munkásaik igen fiatalok, szinte együtt
nőnek a gyárral és válnak majd a gyár törzsgárdájává. Ennek formája a szocia-
lista brigádmozgalom kibontakoztatása. Ezekben a gyárakban van rendkívül nagy
szerepe a szakmai képzés fejlesztésének, a műszaki-technikai ismeretterjesztés
fejlesztésének.

S végül, külön kell szólnunk a megye legnagyobb művelődési egységeiről,
a művelődési központokról, művelődési házairól. Mit nyújtanak ezek a munká-
soknak? Milyen kapcsolatban állnak a munkástömegekkel?

Ezek a művelődési centrumok alapjában véve jól érzékelik azt a helyzetet,
amiben dolgoznak, felmérő munkáikkal kutatják az igényeket, rendszeresen kon-
dicionálják ismereteiket és ez alapján próbálják tevékenységüket szervezni. Ter-
mészetesen nem minden hiba és téves felfogás nélkül.

Egy, a Ságvári Endre Megyei Művelődési Központ munkatársai által végzett
felmérés szerint a munkások az alábbi felsorolásban, mértékben és irányban kap-
nak legtöbb segítséget a szabadidő jó felhasználásához a művelődési háztól:

1. a szórakozás (pl. hobby) és a szabadidő más, kötetlen, szóra-
kozás jellegű eltöltéséhez	55 ⁰ / ₀ -ban
2. közhasznú ismeretek szerzéséhez	9 ⁰ / ₀ -ban
3. önképzéshez	15 ⁰ / ₀ -ban
4. munkahelyi problémák vitatásához	13 ⁰ / ₀ -ban
5. iskolarendszerű képzésben, továbbképzésben	8 ⁰ / ₀ -ban

Ezek az arányok átlagoltan adják a művelődési házak munkájának keresztmetsze-
tét. Ez a struktúra a jelentkező igények és a művelődési házak gazdálkodási szisz-
témája által meghatározott, de természetesen a közművelődési szervezők felfogása
is benne van.

Úgy vélem, ha egy felmérés nem is adhat teljes képet a kulturális szervek
működéséről, az igényekről, mégis alkalmas arra, hogy összevessük az eddig el-
mondottakkal, valamiféle szintézist tegyünk.

A megye munkásságának általános s szakmai műveltségi színvonala tovább
fejleszthető, méghozzá nagyon fontos feladatként és lehetőleg gyorsan. Ez – más
rétegek (parasztság, értelmiség) műveltségi színvonalának emelésével paralel –
a különböző szervek összehangolt tevékenységét tételezi fel. Meggyőződésem, hogy
a közművelődési szerveknek is a jelenleginél jobban be kell kapcsolódnok ebbe
a folyamatba. Az úgynevezett közhasznú ismeretek (amely munka jelenleg is igen
sokrétű tartalmú), bővítésére irányuló munka, ezen belül is a természettudomá-
nyos, műszaki és technikai ismeretek erőteljesebb közreadása különös figyelmet
érdemel. De hasonló jelentőséget kell tulajdonítani az iskolarendszerű képzés,

továbbképzés fejlesztésének is, természetesen nem elhanyagolva az ízlésnevelés, a világnézeti formálás ismert és gyakorolt tevékenységét sem.

A munkásság között végzett tevékenységben végső soron a műveltség különböző összetevőinek, az általános, szakmai, politikai műveltségnek, mint egységnek a fejlesztését végezzük. Ezt a sokrétű, nagy erőfeszítést igénylő munkát politikai-ideológiai felfogásban egységes, a szocializmus eszméjével azonosult közművelődési szakemberek tudják igazán és sikeresen vezetni. Olyanok, akik jól tudják, hogy nem valamiféle irgalmas szamaritánusi tevékenységet végeznek, nem valami missziót teljesítenek, hanem az anyagi javak termelőit szolgálják, azokat szolgálják, akik valóban missziót teljesítenek, a társadalomvezetés gondját és felelősségét vállalva, elsősorban küzdenek az egész társadalom felemelkedéséért, valamennyiünk jobb életéért és hadd tegyem hozzá, valamennyiünk kulturáltabb életéért.

A munkásosztályt szolgálni nagy tisztesség.

Szigeti László

A Szolnoki Papírgyár múltja, jelene és jövője

Szolnok város történetében az 1935-ös esztendő látszólag éppen olyan kevés örvendetes eseményt hozott, mint a 30-as évek elejének gazdasági válsággal terhes bármelyike. Mégis ez az esztendő valami újat, a város ipari fejlődésében akkor – talán – még kevésbé érzékelhető jelentőségű eseményt tartogat: elkezdődött a Szolnoki Papírgyár építése.

A papírgyártásnak városunkban, de az Alföldön sem volt korábban semmiféle bázisa, még hagyománya sem. Ezért a szó teljes értelmében vett újdonságnak számított az 1935. szeptember 5-i napilapok híre, amelyből először értesülhetett az ország és a város közvéleménye a Szolnoki Papírgyár telepítésének elhatározásáról. Az akkor iparilag pangó városban a tartós munkanélküliség miatt alacsony bérért lehetett dolgoztatni. A kedvező vízellátási lehetőségek mellett ez a körülmény játszott elsősorban szerepet a telepítési hely megválasztásában. A város vezetői gyorsan felismerték a gyárépítés jelentőségét; ahhoz ingyen területet és egyéb kedvezményeket nyújtottak.

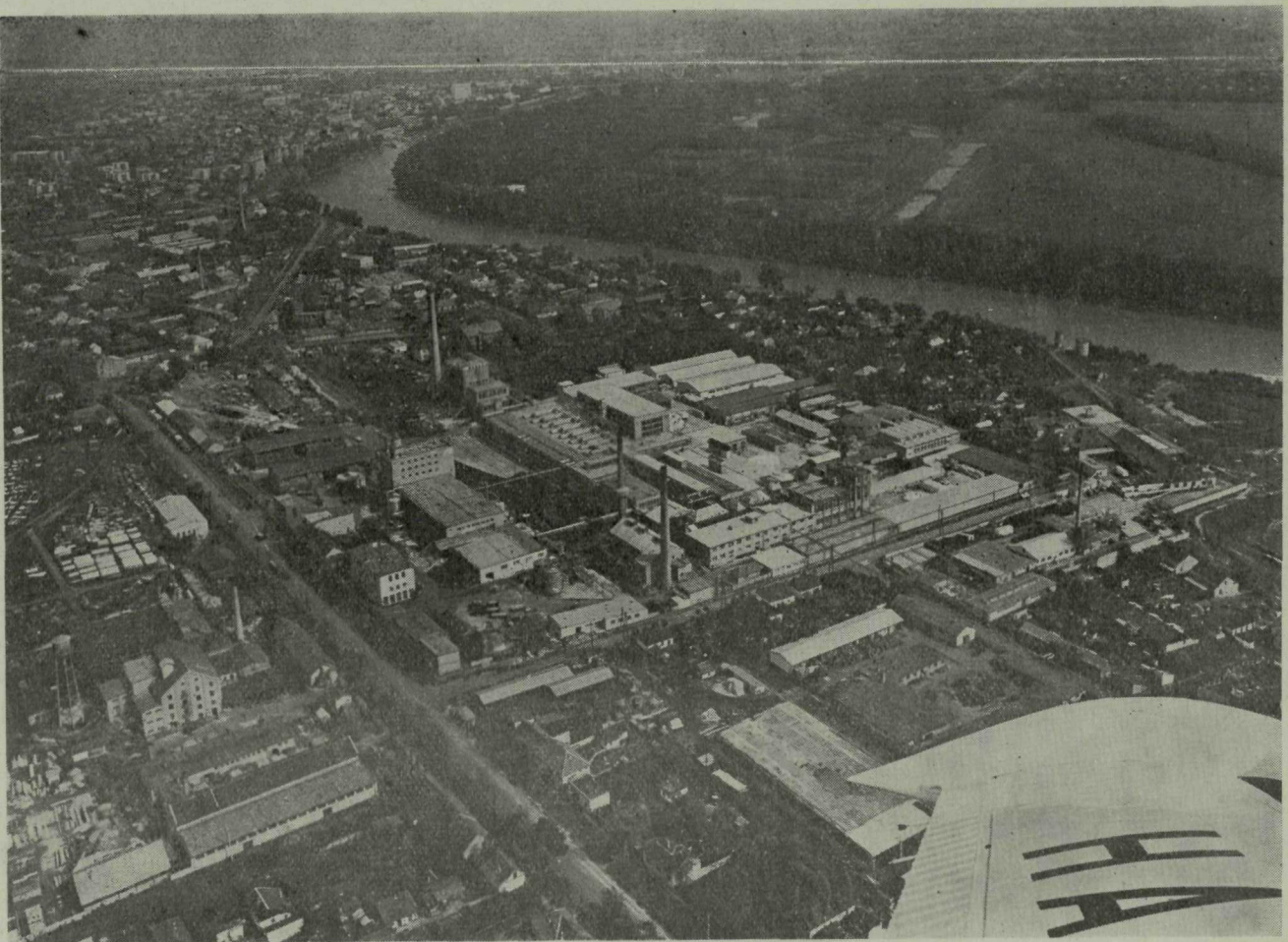
Bár az építés a tervezetthez képest elhúzódott, mai szemmel nézve is viszonylag hamar, már 1936. július 7-én megkezdte a termelést az akkori gyárat tulajdonképpen jelentő egyetlen – a Szolnoki Papírgyár jelenlegi 1. számú – papírgépe. A munka azonban csakhamar megállt a fejüket felütő gazdasági nehézségek miatt. Az összeomlásról az első hírek az 1937. február 25-i újságban jelentek meg. A május 23-i lapok már arról adtak hírt, hogy a papírgyárat eladják. Külföldi és hazai vevők jelentkezése ellenére sem kerülhetett azonban erre sor, mert elriasztotta az érdeklődőket a papírgép korszerűtlen volta. Nem is csoda, hiszen negyedszázad állt már akkor is e papírgép mögött.

A Szolnoki Papírgyár tehát alig kezdhette meg a termelést, máris tétlenségre ítéltetett. Az 1940. március 24-i újságban azonban váratlan hír látott napvilágot: „Újból üzembe helyezik a Szolnoki Papírgyárat!”

A gyors és gazdaságos újra indulást érdekes körülmény segítette elő. A német Wagner-Dörries-cég braziliai megrendelésre gyártott egy önlevegős papírgépet, amelyet azonban a tengeri blokád miatt már nem tudott leszállítani. Így az alkalmi vevőként jelentkező Szolnoki Papírgyár aránylag olcsón hozzájuthatott. Immár két papírgéppel a megújult gyár üzembehelyezésére részvénytársaság alakult.

Az Első Magyar Papíripar Rt. lett a gyár gazdája. A háborús konjunktúra, a céltudatos műszaki és gazdasági irányítás a gyárnak folyamatos termelést, dolgozóinak kedvező megélhetési körülményt biztosított.

1944. októberében a Szolnoki Papírgyár termelési feltételei megszűntek a tüzelőanyag- és papírszállítás lehetetlenülése miatt.

A Szolnoki Papírgyár madártávlattól

A felszabadulás után aránylag gyorsan sikerült helyreállítani a háborús károkat, és 1945. augusztus 1-én az 1. számú, majd röviddel később a 2. sz. papírgép is termelni kezdett. Ismét jelentkeztek azonban a gazdasági nehézségek, és a dolgozók aggódva figyelték a csődtől menekülés egyre kilátástalanabb kísérleteit.

25 éve, 1948. március 25-én bekövetkezett államosítás alapvetően megváltoztatta a Szolnoki Papírgyár helyzetét és addig soha nem tapasztalt lelkesedést, erőt kölcsönzött a gyár dolgozóinak. A munkások nemcsak tulajdonukba vették a gyárat és lettek annak igazi gazdái, hanem olyan egészséges fejlődési folyamat vette kezdetét, amely alkalmasnak bizonyult a veszteségek igazi okainak, a gazdasági nehézségek tényleges forrásainak feltárására. Egymást követték a korszerűtlen termelési körülményeket felszámoló elhatározások. Az államosítás utáni első nagyobb beruházás az üzemépület korszerűtlen, tűzveszélyes tetőszerkezetének cseréje volt. E munka közben élte át a Szolnoki Papírgyár fennállásának egyik legkritikusabb periódusát.

A gyár környékének lakói 1950. február 19-én, vasárnap éjszaka nagy riadalomra ébredtek: tüzet jelzett a papírgyár szirénája. Az átépítés alatt álló tetőszerkezet máig is ismeretlen okokból kifolyóan kigyulladt. A tűz rohamosan terjedt és a megfeszített oltási munka ellenére a gyár három épületének tetőszerkezete elégett.

A tűz mintegy 1,2 millió forint kárt okozott. A Szolnoki Papírgyár dolgozói azonban úrrá lettek a katasztrófán és nagyszerű munkaversennyel a tűz ellenére is túlteljesítették az előző év termelési eredményét.

A gazdasági eredmények javítása egyre sürgetőbben igényelte a termelés bővítését. A vállalat engedélyt kapott egy további, a 3. sz. papírgép felállítására. Igaz, hogy ez a papírgép sem volt új és korszerűbb sem, mint az 1. számú, de a gyár dolgozóinak munkakedve, megszerzett vezetési tapasztalata nagyrészt pótolni tudta a gépek elavultságából eredő műszaki hátrányokat.

Nemcsak jelentős fontossága, de különleges érdekessége is volt a Szolnoki Papírgyár történetében a szalmacellulóz-gyártás magyarországi meghonosítása. A papírgyártásra alkalmas cellulóz alapanyaga a tülevelű, és lombosfák jónéhány fajtája. A szalmának cellulózgyártás céljára való felhasználása – hazánkban először a Szolnoki Papírgyárban – így már önmagában is különlegességné számított, amit még csak növelt az a körülmény, hogy a szalmacellulózgyártat rizsszalma alapanyagra tervezték.* A gyár részleg üzembehelyezése 1954. február 16-án történt. Az itt szerzett technológiai és üzemi tapasztalatok szolgáltak kiindulópontul a Dunaújvárosi Szalmacellulózgyár tervezéséhez. A termelés megindulását követő években a Szolnoki Papírgyár dolgozói sok ötlettel, műszaki hozzáértéssel csaknem megháromszorozták a tervezetthez képest a szalmacellulózgyár termelését. Elsősorban ennek volt köszönhető, hogy a gyár 1957-től 1959-ig három egymást követő évben elnyerte a Minisztertanács és a SZOT Vörös Vándorzászlaját. A hazai papíripar történetében példátlanul álló siker eredményeként a Szolnoki Papírgyár dolgozói végleges tulajdonosai lettek ennek a magas kitüntetésnek.

A Szolnoki Papírgyár ezt követő további fejlődése már csaknem napjaink eseménye. 1964-ben került üzembehelyezésre a gyár erőműve, amely 1968 óta földgáz energiahordozóval dolgozik. Ez az erőmű volt egyébként az ország első teljesen földgáz felhasználására átalakított közepnyomású ipari erőműve.

A nagyvállalati rendszer 1963-ban végrehajtott kialakítása kapcsán megszűnt ugyan a Szolnoki Papírgyár önálló vállalat jellege – a Papíripari Vállalat Szol-

* Lásd a Jászkunság 1955. decemberi számában Dr. Molnár László: „Új nyersanyag – új gyár” – A Szolnoki Szalmacellulózgyár munkájáról – című tanulmányát.

noki Papírgyára lett –, de ezzel a korábbihoz képest kedvezőbb feltételek alakultak ki a gyár továbbfejlesztésére.

1966-ban üzembehelyezésre került a 4. számú papírgép, amely a korábbi, rendkívül elavult termelőberendezések mellett végre korunk műszaki színvonalát reprezentáló berendezés.

A gazdaságirányítás 1968-ban bevezetett új rendszere és a termékek piaci megítélésének ebből fakadó jelentős megváltozása sok tekintetben hatott a Szolnoki Papírgyár termelési szerkezetére is. A gyár dolgozói ezúttal is jól vizsgáztak. Gyorsan reagáltak a gazdasági környezet megváltozására és méginkább igyekeztek szemléletük és munkájuk korszerűsítésével az egyre növekvő igényességű piac feltételeihez alkalmazkodni.

A termelés gazdaságossága érdekében a Szolnoki Papírgyár az 1960-as évek második felétől kezdődően céltudatos választékbővítéssel igyekezett bekapcsolódni a papírfeldolgozás körébe. A fejlődés ezen a téren csakugyan rendkívül méretűnek mondható, ha meggondoljuk, hogy az 1965-ig számításba sem vehetően kicsiny papírfeldolgozási tevékenysége után a Szolnoki Papírgyár ma már az ország legnagyobb feldolgozott papírtermék kibocsátású üzeme. Szolnok felszabadulásának negyedszázados ünneplése adott méltó keretet a Szolnoki Papírgyár új feldolgozó üzemének avatásához 1969. november 4-én.

A fejlődés, a változás mind az egyén, mind a társadalom legizgalmasabb kérdései közé tartozik. Így van ez egy gyár életében is. 1954-ben egyedülálló jelentőségű és érdekességű kezdeményezés volt a szalmacellulózsgyár üzembe helyezése. És nem egészen két évtized múlva – 1971. május 22-én – elérkezett az a nap, amikor a Szolnoki Papírgyárban a szalmacellulózgyártás befejeződött: a szalmacellulózsgyár véglegesen leállításra került.

Nem volt könnyű ez az elhatározás. Nemcsak azért, mert egy gyár üzemeltetésének megszüntetése gazdasági és műszaki kihatásokat, kritikus lélektani hullámverések gyűrűit vonja magával, hanem azért is, mert a hazai szalmacellulózsgyár hőskora, egyáltalán a szalmacellulóz fogalma rendkívül szorosan kapcsolódott a Szolnoki Papírgyár dolgozóinak munkájához, szakmaszeretetéhez, sikereihez – a Szolnoki Papírgyár dolgozóinak életéhez.

És ezúttal – csak úgy, mint a múltban már annyiszor – a gyár dolgozói ismét jelesre vizsgáztak felelősségtudatból, határozottságból, a jövőt szolgálni tudásból. A kezdeti elkedvetlenedés után egyre inkább megértették, hogy a gazdálkodás objektív törvényszerűségei, az elkövetkező évek és évtizedek műszaki és technológiai követelményei, az egyre hatékonyabb termelési módszerek alkalmazásának szükségessége és a Tisza élővilágának védelme külön-külön is fontosabb feladat, mint a meglévőhöz való ragaszkodás. Lázas munka indult meg; sietve bontották a régi berendezéseket, robbantották a vasbetonkádadakat, és figyelő szemmel, új munkakedvvel fogadták az új termékeket gyártó gépeket, a megváltozott, a korábbinál kedvezőbb munkafeltételeket. A Szolnoki Papírgyár dolgozói ismét vállalkoztak az újra, amelynek eredményeként a gyár tovább fejlődhetett, termékeinek választéka bővült, gazdálkodása eredményesebb lett.

Ha a máról beszélünk, már a holnapra gondolunk. Arra a holnapra, amely a Szolnoki Papírgyár eddig példa nélkül álló méretű fejlődését hozhatja magával. A Papíripari Vállalat – helyt adva a Szolnoki Papírgyár dolgozói által előterjesztett javaslatoknak – az ötödik 5 éves tervidőszakban a gyár teljes rekonstrukció-

ját irányozta elő. Ennek keretében a jelenlegi termelést több mint kétszeresére növelő nagyteljesítményű, korszerű papírgép kerülhet felállításra a Szolnoki Papírgyárban, a korszerű termelési feltételeket biztosító teljes technológiai rendszer együttes kialakításával. Bele tartozik ebbe a programba a papír felületi nemesítése éppen úgy, mint a feldolgozott termékek fajtáinak, mennyiségének és minőségének növelése is. Ha ez a fejlesztés valóra válik – és ebben a gyár dolgozói nagyon bizakodnak –, akkor a Szolnoki Papírgyár a hazai papíripar egyik kiemelkedő fontosságú bázisa, európai mércével vizsgáltan is korszerű gyára lesz.

Szolnok 900 éves történetéből a maga alig 40 évével a Szolnoki Papírgyár csak nagyon kicsiny töredéket mondhat magáénak. A gyár dolgozói mégis saját hagyományuknak tekintik a város hagyományait, saját ügyüknek a város ügyeit. Tudják és tapasztalják, hogy a város is szívén viseli gyáruk sorsát, megértéssel fogadja a „könnyűipar nehéziparának” szolnoki reprezentánsát, támogatja fejlesztési törekvéseit. Közös célok közös szándékú munkálása a nap mint nap, év mint év gazdaságosabb és jobb minőségű termeléssel; ez volt és ez lesz a jövőben is a szándéka Szolnok most bemutatott gyárának, a Szolnoki Papírgyárnak.

Dohanics János

E SZÁMUNK MUNKATÁRSAI:

Dr. Balyi Ferenc fizikus, Szolnok; Détsby Mibály mérnök, az Országos Műemléki Felügyelőség munkatársa, Budapest; Dohanics János főmérnök, a Szolnoki Papírgyár munkatársa, Szolnok; Dr. Hegedűs Lajos, a Szolnok megyei Tanács elnöke, Szolnok; Kaposvári Gyula megyei múzeumigazgató, Szolnok; Kovács Kálmán, az ALFÖLD főszerkesztője, Debrecen; Dr. Lukács Pál közgazdász, a Közp. Statisztikai Hivatal Szolnok megyei Igazgatósága vezetője, Szolnok; Péterffy Ida zenetörténész, Budapest; Rózsa Tamásné közgazdász, a Közp. Stat. Hivatal Szolnok megyei Igazgatósága munkatársa, Szolnok; Szabó István műzeológus, a Damjanich Múzeum munkatársa, Szolnok; Dr. Szakál György főmérnök, a Tiszavidéki Mezőgazdasági Fejlesztési Iroda munkatársa, Szolnok; Szigeti László, az MSZMP MB Oktatási Igazgatósága igazgatóhelyettese, Szolnok; Szűcs Sándor ny. múzeumigazgató, Bibarnagybajom.

Az 1848-as márciusi napok Szolnokon

125 évvel ezelőtt megpezsduült az élet a Pest–szolnoki vasút által egyébként is élénk, forgalmas Tisza-parti városban. A forradalmi események híre, Petőfi: Nemzeti dala, a „Mit kíván a magyar nemzet?” kinyomtatott lapjai órák, napok alatt eljutottak az ország minden részébe s megérlelték, lángra lobbantottak a népben is az igazság, az emberibb világ utáni vágyakozást. S a népek tavasza s forradalmi rávilágítottak arra is, hogy a nemzet telemelkedése a nemzetközi haladástól elválaszthatatlan.

* * *

S hogy az első napokban mennyire megérezték az emberek március 15-e jelentőségét, mutatja Szolnok város fölterjesztése, amelynek eredetije az Országos Levéltárban található (Min. Elnökség és Honvédelmi Bizottmány iratai között, 94/1948. sz-on).

„Tisztelt Nemzeti Kormány!

Napok ezrei tűntek le enyészetben századokon át, eredménytelenül. A középkori földrendszer, s keleti hadözön véres hulláma által az emberi méltóság teréről leszorított magyar nép buzgó fohászai is leigázva lévén, oly kínos állapotba jutott, hogy az egyedüli édes hon, s a tisztelt dinasztia érdekei mellett, gyermekeinek patakokban ontott hű vére, hazafiúi szent tüze, alacsony zsoldjai megtérítettnek, a haza oltárára tett veritékes fillérei megvetett szolga adónak tekintetnek, s a közös anyát a szerelem teljességével átkaroló gyermek hideg mostoháskodással viszonzatának. Míg végre a hontalanság annyi kínos fájdalom közt lefolyt sorvasztó napok után – az örök igazság érzetétől hevült nemeskeblű honfiaknak – a testvérietlen féltékenységgel eltávolított nép érdekei mellett szent lángokra lobbánva, annyi kitűnés, páratlan áldozatkészség, s rendíthetetlen buzgalommal – a gondviselés és az európai események közrehatásával sikerült milliók reményteljes fohásza által kísért küzdelmeinket, örömteljes, dicső és fényes diadalra – az emberi méltóság diadalára felvergődtetni. Megadatott a képviselő, s ezzel a szolgaság szégyenbélyegével meggyalázott milliók az emberek sorai-ba vétettek fel, és elmúltak valahára az idők, midőn nemzeti egységünk felvirulásaért küzdő hazafiak iránt tiszteletet tanúsítani bűnnek tartaték, ez az első alkalom, melyben keblünk rejtekeit feltárhatjuk, örömmel ragadjuk meg azt, felkiáltván... éljen a Magyar Nemzeti Kormány, a magyarok istenének minden áldása szálljon reájuk, s utódaikra! Akik annyi hő vágyat testesítve a béke angyalát, a visszavonás átkával küszködő hazába, a testvériség szent eszméiben behozák, méltó tisztelettel üdvözljük Önöket, nemeskeblű honatyák, honfiak,

mint nemzeti nagyságunknak előharcosai, az újjászületés első napjaiban szerete-
tünk, bizalmunk, ragaszkodásunk teljes erejével.

Engedjék az egek, hogy idáig hirdetett üdvös elveikkel új pályájukon nem-
zetünk dicsőségét, javát megszilárdíthassák, legyenek tovább is kegyes kiegyenlítői
az érdekeknek, ápolói nemzeti egységünknek, s a szabad nemzetek felszabadítá-
sának. Városunkat, amennyiben az szerencsés fekvésénél fogva 13 ezer tisztán
magyar ajkú lakossal, s ezek közt máris nyolcszáz műiparossal, a gondoskodást
országos belkereskedés szempontjából érdemli, kegyes figyelmökbe, tisztelettel
ajánlván.

Szolnok város közönsége:

Nagy István sk. bíró Elek György sk. hites jegyző"

Szolnokon 1848. március 24-én: „Főbírói elnöklet alatt szabad ég alatt az
udvaron népgyűlés tartatván, miképp a legközelebbi események híre... az ösz-
szesereglett lakosoknak a fővárosi események békés és főleg reájuk áldást hozó
iránya felvilágosítása szükségesnek találtatván, Halasi Kázmér polgártársunk
az előterjesztésre felkérte, ki is népszerű szavakkal értésül adta az egybegyűlt
közönségnek, hogy a pesti mozgalom idáig azt eredményezte, hogy szabaddá
tétetvén föld, szabad lesz az a nép is, amely azt műveli. S leromboltattak a vá-
laszfalak, melyek a magyar nemzeti egység megvalósulását s ezáltal mindnyá-
junk által forrón szeretett haza felvirágozását annyi századokon át lehetetlenné
tették; ezek folytán előterjesztette, hogy a nagyszerű békés átalakulás befejezésére,
s azon roppant teendők eszközzésére, amelyeket az újonnan alakult, felelős ma-
gyar kormánytól hazafiúi bizalommal várunk... Minden egyes szabad polgár a
csend érdekében való közmunkálkodásra felszólítottatott és egy ideiglenes küldött-
séget nevezni indítványozott, mely ezen város rokonszenvét a középpontnak meg-
vigye, az új felelős kormány eránt való bizalmunkat kifejezze."

A mintegy kétezer közlakos örömmel fogadta a beszámolót és megválasz-
totta a küldötteket.

1848. március 29. Sok nép előtt számoltak be a küldöttek a március 25-én
megtörtént pesti útjukról.

„Örömmel értesítheti a küldöttség a közönséget, hogy sem a visszalépés kínos
érzetétől, sem felsőbbi ellenszegülés szomorú következményeitől tartani és félni
a haza fiainak nem lehet, nem szabad; ezért nyugodt kebellet mindenki házi
körébe visszatérhet, napi foglalkozását örömmel folytathatja, mert csak munkás
polgárok igyekezete által virulhat fel e hon, mely most mindnyájunké lett..."

1948. március 29-én Nagykanizsa városának küldött válaszból olvashatjuk
„Minthogy e tisztelkedés és hála kijelentését a pesti választmány s új miniszter-
jelölteknek küldötteink által már megtettük, az országos rendeket most a teen-
dők özöne közt köszönő iratokkal alkalmazni nem akarjuk, hanem a legközelebbi
népképviseleti alapon összeülő országgyűlésen képviselőnk által a lelkes küz-
delmekért hazánk fiainak hálás köszönetünket ünnepélyesen elmondani fogjuk..."

Sajnos ez a válaszlevél, amelyet Szolnokról március 26-án küldtek el Nagy-
kanizsára, nem található meg sem Szolnok város, sem Nagykanizsa levéltárában
(mindkét helyen elpusztult), de annyit tudunk róla, hogy Nagykanizsa tanácsa
1848. március 20-án megfogalmazott kiáltványát, illetve annak nyomdai példá-
nyát küldte Szolnokra.

Dr. Degré Alajos, a Zala Megyei Levéltár igazgatója, személyes megkere-
sésünkre azt válaszolta, hogy „Nagykanizsa város levéltárában 1945-ben szörnyű
pusztulás történt, tűzvész, stb. Így Nagykanizsa város levéltárában 1848. évi

iratok alig vannak, ami van, nem értékes." Mellékelte azonban az alábbi szövegű két 1848-as nyomtatott körlevél másolatát, amelyet Nagykanizsa város 1848. március 20-i gyűléséből intézett Zalaegerszeg városához.

„Feltésem – mint írja –, hogy ugyanazt küldte más jelentékenyebb mezővárosoknak (oppidum), így Szolnoknak is, és erre reagált Szolnok város azzal az átirattal...”

Mivel a fenti idézetből kiolvashatóan Nagykanizsáról az alábbi felhívás érkezett Szolnokra, érdemesnek látszik közreadni:

„Tisztelt Polgártársak!

Olly boldogság készül számunkra, minőt reményleni alig mertünk, minőt nép még soha nem élvezett. A népek istene dús áldást hintve mosolyog ránk. Minden igaz magyar reszket örömeiben. Ezen általános örömben úgy hisszük lelkesedéssel osztoznak Önök is. Hiszük hogy: óhajtásainkkal összhangoznak önök óhajtásai is. Miért is fogadják polgári, s testvéri részvétellel a hazához, jó királyunkhoz, s Magyarország lelkes Rendeihez tisztelettel intézett örömünk, hálaánk, s óhajtásaink alá zárt nyilatkozatát, mint 13 ezer polgár őszinte érzelmeinek hű tolmácsát. Fogjanak velünk kezét a fejedelem, a Törvényhozó-testület iránti rendületlen bizalomban; a jó rend, a béke, az életbátorság, s vagyonbiztonság fenntartásbani buzgó törekvésünkben! Mert boldogságunk mezeje csak ekép virulhat fel. És miként mi; úgy vigyék Önök is, minél előbb a trón, s az ország Rendei elébe öröm s hálaérzelmeinket, s nemzeti boldogságunk s dicsőségünkre célzó óhajtásaikat. Hogy így a jelen, s utókor elmondhassa milly: szeretettel, milly bizalommal tud viseltetni a magyar nép boldogítói iránt. Jelszavunk legyen: éljen a király! Éljen a szabadság! Egyenlőség! Testvériség! Éljen a Rend! és a Békesség!

Kelt Nagy-Kanizsán Martzius 20. 1848.

600 aláírással.

Szerető polgártársaik Nagy-Kanizsa város népe nevében Albamich Flórián vbíró. Babochay János népszószóló. Tóth Lajos főjegyző”

Platzer J. szabad nyomdájában Varasdon.

Az ugyancsak e napon kelt másik kiáltvány szövege már részletezőbb, s nem csak lelkesedik a forradalmi események láttán, hanem radikálisan megfogalmazott követeléseket is tartalmaz:

„Felséges Haza!

Érzelmeink örömtengerré változtak, mert századok óta imádvá várt alkotmányos nemzeti boldogságunk, jólétünk s boldogulásunk hajnala üdvet mosolygva dereng felénk, szívünknek minden húrját egy boldogabb, s dicsőbb jövő előérzete rezgi át. Ugyan is tudomásunkra jött nemzetünk átalakulása, mellyért századok óta buzgó imádság epedez százezrek ajkán, t. i. meg van alapítva és szentesítve a Sajtószabadság, melly szerint szabad nemzethez illőleg mondhatja el ki-ki véleményét. A nemes- és néposztály közt századok óta fennálló elválasztófal ledöntetvén; közösen áldozik ezentúl mindenki mindennemű adó terheiben. Meg van alapítva a felelős kormány, mely szívén viselve a haza érdekeit, minden léptét a nemzet boldogságának szent célja felé irányozandja.

Meg van alapítva, hogy: az úrbéri viszonyok tökéletesen megszüntessenek, s így a népnek lesz tulajdon birtoka, mellyen veritékes fáradalmainak édes gyümölcsit szabadon élvezheti.

Meg van alapítva a nemzeti őrsereg, melly nem zsoldért, nem fenyítéki félelemből; hanem hazájáért, szabadságáért, önmaga s kedves övéinek életéért mindig kész leendő vérént ontani, életét feláldozni.

Tisztelet Polgártársak!

Őrj haláláig kiemelkedő személyiségek, akiket nemcsak a magyar, hanem a nemzetközi közélet is tisztelt. A magyar nyelv és irodalom történetében is kiemelkedő szerepet játszottak.

Őrj haláláig kiemelkedő személyiségek, akiket nemcsak a magyar, hanem a nemzetközi közélet is tisztelt. A magyar nyelv és irodalom történetében is kiemelkedő szerepet játszottak.

Őrj haláláig kiemelkedő személyiségek, akiket nemcsak a magyar, hanem a nemzetközi közélet is tisztelt. A magyar nyelv és irodalom történetében is kiemelkedő szerepet játszottak.

Őrj haláláig kiemelkedő személyiségek, akiket nemcsak a magyar, hanem a nemzetközi közélet is tisztelt. A magyar nyelv és irodalom történetében is kiemelkedő szerepet játszottak.

Őrj haláláig kiemelkedő személyiségek, akiket nemcsak a magyar, hanem a nemzetközi közélet is tisztelt. A magyar nyelv és irodalom történetében is kiemelkedő szerepet játszottak.

Őrj haláláig kiemelkedő személyiségek, akiket nemcsak a magyar, hanem a nemzetközi közélet is tisztelt. A magyar nyelv és irodalom történetében is kiemelkedő szerepet játszottak.

Őrj haláláig kiemelkedő személyiségek, akiket nemcsak a magyar, hanem a nemzetközi közélet is tisztelt. A magyar nyelv és irodalom történetében is kiemelkedő szerepet játszottak.

Őrj haláláig kiemelkedő személyiségek, akiket nemcsak a magyar, hanem a nemzetközi közélet is tisztelt. A magyar nyelv és irodalom történetében is kiemelkedő szerepet játszottak.

Kül. Nagy-könyvtárak: Budapesti Könyvtár, 1922.

Össz. kiadás.

Magyar polgártársak

Nagy-könyvtárak: Budapesti Könyvtár, 1922.

Alföldi Flórián (1874-1922)

Babits Mihály (1891-1941)

Tóth Lajos (1894-1922)

Meg van alapítva a népképviselő, s így az annyi népmillió, s vágyai s érzelmei nem fognak a szív mélyébe temetve, napfényre nem jutható növényként elhervadni. Ezek azon megtestesült szent ígék, melyeknél kedvesebbet, örvedetesebbet a magyarok istene nem adhatott századok óta igaz örömet nem ismerő magyar népnek.

Nagykanizsa 13 ezer lakosának szívében a főnebbiek megalapítása által nyílt meg a szabadság örömeinek mennyei kapuja: e 13 ezer lakos lelkesülése, s magasztos kéjsugarakban úszó arczolatja mutatja: mily kedves a haza, mily becses a szabadság! mily kíváncsú a közboldogság.

A szabad ég alatt mint szabad honpolgárok összegyülekezének s örömkialtásainkra eloszlottak a fellegek, fényesen ragyogott le ránk a nap: miként elszólt őseinktől öröklött nemzeti bánatunk; miként kiderült szívünk, és lelkünk ege! Örömeink tengerként áraszták el egész lényünket; s legforróbb óhajításaink karjaira emeltük hazánknak mindazon rendületlen lelkületű fiait: kik bennünket annyi vész, és gyász után a közboldogság paradicsomának ajtajához vezettek: kik békés úton kivívták a nemzet függetlenségét, és szabadságát, mely nélkül a magyaroknak nem lehet valódi élete! s nemzeti lelkesedéssel örömtől reszkető hangon kiáltottuk: éljen az alkotmányos király! éljen a szabadság, egyenlőség, s testvériség! éljenek hazánk apostolai! életök legyen áldott a menny minden áldásával! emléküek éljen még magyar él!

Igen is hazánk halhatatlan nagy fiai, kik annyi szirtek s zátonyokon át a hazafiúság szent buzgalmaival nemzetünk élethajóját oda vezérlették, hova apáink véres áldozatai el nem juttathatták: fogadják 13 ezer szabad polgárnak legszentebb hála, s köszönet szülte üdvözlését.

Az ország egybegyűlt Rendeibe helyezzük minden bizodalunkat, bennök központosulnak legedesebb reményeink, hogy: főnebb elsorolt pontokon kívüli nagyszerűen tanúsított hazafiúi magasztos lelkesedésükkel, az itt alább következő pontoknak diadalát is kivívdják, s így nemzeti erőnk, jólétünk, boldogságunkat és dicsőségünket örök időre megalapítandják. Óhajtuk ugyan is 13 ezren, s velük együtt, mint hinni szeretjük, óhajta még sok millió:

1. Az évenkénti országgyűlést Budapesten.
2. Óhajtuk, hogy: a népképviselő törvényének kidolgozása első legyen az országgyűlési teendők közül.
3. Óhajtuk minden vallás és polgári tekintet nélkül, minden honlakosra nézve törvény előtti egyenlőséget.
4. Óhajtuk, hogy: az úrbéri viszonyok, ide értve a szerződéses helyeket is, úgy szinte regálék, papi tizedek minél-előbb végkép megszűntessenek.
5. Óhajtunk Nemzeti Bankot.
6. Óhajtuk: hogy a katonaság esküdjék az alkotmányra, az idegen katonák küldessenek ki az országunkból, katonapolgártársaink pedig adassanak vissza hazánknak.
7. Óhajtunk esküdszéket egyenlőség és képviselő alapiján.
8. Óhajtuk, hogy: a politikai státusfoglyok szabadon bocsátassanak.
9. Óhajtuk, hogy: a papi javak nemzeti javakká fordíttassanak, ezek jövedelmeiből a kisebb Clerus sorsa javíttassék, a népnevelés előmozdítottassék, s egyben közhasznú intézetek létesíttessenek.
10. Óhajtuk, hogy a tanítói szabadság alkotmányos szellemében megállapíttassék.
11. Óhajtuk, hogy Erdély hazánkkal egyesüljön.
12. Végre óhajtuk, hogy: a kis lotteriák eltöröltessenek, mint ugyanannyi mételeyei a szerény életremények – s munkaszeretnek.

Ezek azon óhajtasok, melyek teljesüléséért velünk együtt sok millió polgártárs a bizodalom és tisztelet legforróbb érzelmeivel járul, s a haza és a közboldogság szeretetétől lángoló Ország-Rendeihez. Fogadják polgártársaik bizonalmas hajlamait magasztos részvétökkel! óhajtasaink létesítésével olly nap fog Hunnia egén támadni, melynek ragyogása Kárpáttól le az Adriáig átjárja a szíveket, melynek éltető melegétől kivirágzik közszabadságunk, s boldogságunk nemzeti nagy fája, s a gyümölcsből, mely e fáról hull, égbe emelő kéjt szí minden magyar! mely fának minden ágain édes gyönyörre olvasztva zeng a magyar nép dicsőségének elnémíthatatlan csattogánya!

És valamint polgártársaink szívébe: úgy Magyarország történetkönyvébe örök betűkkel lesz vésve nevök, emlékök, áldásuk és dicsőségük!

Ezek után magunkat, s óhajtasainkat hatályos pártfogásukba legmélyebb tisztelettel ajánljuk.

Magyarország egybegyűlt Rendeinek Nagy-Kanizsán Martzius 20. 1848. – 600 aláírással.

leghívebb és legkisebb szolgálai: Nagy-Kanizsa-város népe nevében Albanich Flórián vbíró. Babochay János népszószóló. Tóth Lajos főjegyző.”

Platzer J. szabad nyomdájában Varasdon.

* * *

A közreadott dokumentumok nemcsak Szolnok és Nagykanizsa város 1848-as történetébe engednek bepillantást, hanem az Alföld és Dunántúl népének hangulatát is tükrözik. A forradalmi mozgalmak által kivívott szabadságukért, az elért eredmények megvédéséért nem sokkal utána a fegyveres szabadságharcot is hőiesen vállalták.

Kaposvári Gyula

MŰEMLÉKEK SZOLNOK MEGYÉBEN

X.

A tiszasülyi gótikus plébániatemplom

Középkori építészetünknek hazánkban a török hódoltság pusztításainak következtében az Alföldön maradt legkevesebb emléke, és ezért a kisszámú fennálló román stílusú vagy gótikus épület e területen, még ha szerényebb méretű vagy kiképzésű is, fokozott jelentőségű számunkra. Ezek sorába tartozik a Szolnok megyei Tiszasüly község gótikus plébániatemploma is, amelynek művészettörténeti értékére már a XIX. sz. végén műemlékvédelmünk egyik megalapítója, Ipolyi Arnold felfigyelt és Magyar műtörténelmi tanulmányaiban Heves és Külső-Szolnok Régiségleletei között így emlékezik meg róla: „A Tizánál ellenben, hol annyi veszett, csak a sülyi kis gót templomot ismerjük, hasonlóan csúcsívezete érdekes tsillag- vagy hálózövedék gerinczetével”.¹ 1925-ben a Műemlékek Országos Bizottsága az akkori plébános kérésére Szőnyi Ottóval megvizsgáltatta a templomot, és jelentése alapján a magyar műemlékek lajstromába felvette²: A templom első szakszerű ismertetése felmérési rajzokkal és fényképpel ifj. Lux Gézától a Technika c. folyóirat 1943. évi 5. számában jelent meg.³ Az ismertetésben már szerepel a templom szentélyének 1925 után feltárt három csúcsíves ablaka, de további kutatás lehetőségének hiányában a szerző csak a szentélyt tartotta gótikusnak, míg a templom többi részét barokk építésűnek.

A templom alaposabb tanulmányozására és kutatására az 1971-ben végzett tatarozás adott alkalmat.⁴

A templom a falu főutcáját szegélyező teleksor mögött, a XIX. sz.-i szabályozás során kialakított Tiszameder töltésének tövében emelkedik. Az épület külső megjelenése igénytelen. A helyreállítás előtt teljesen tagolatlan, keletelt templomtesten az azonos szélességű és magasságú hajó és szentély határát csak az oldalhomlokzatok alig észrevehető, csekély törése jelezte. A tagolatlan templomtest tömegének igénytelen hatását a hajót és szentélyt egybeolvasztó, alacsony-hajlású, sötét rombuszpala fedésű tetőzet is fokozza. Az épület gótikus eredetére – különösen támpillérek hiányában – csak a szentély sokszögű záródása és három csúcsíves ablaka utalt a külsőn.

Alaprajzát tekintve a templom hajója 8,70 m széles, enyhén trapézoid alakú, mivel déli oldala 12,90 m hosszú, míg az északi csaknem egy méterrel rövidebb, 11,92 m, és ezért a szentély nyugati, diadalívvel megnyitott fala nem az oldal-falakra merőlegesen zárja le. A hajó és a szentély főtengelye az oldalfalakhoz hasonlóan kb. 5°-os szöget zár be egymással. A diadalív falára merőlegesen épült szentély a nyolcszög három oldalával zárul, teljes külső hossza a diadalív falát

is hozzászámítva, kb. 10 m, szélessége a hajóéval azonos. Északi oldalán kis, féltetős sekrestye áll.

A hajó nyugati vége előtt keskenyebb, 7,20 m széles és kb. 3,20 m mély bejáratí előépítményen emelkedik az egyszerű tagolású és sisakú, klasszicista ízlésű torony. Az előépítményen kialakított főhomlokzat igénytelen. A tornyot kihangsúlyozó, féltéglányi kiülésű középrizalitban alul félkörzáródású bejárat, fölötte karzatmagasságban félkörzáródású ablak nyílik. A főpárkány fölött attika, középen félkörös, belül kagylós kiképzésű fülkével, két szélén egy-egy empire vázával. Az attikán álló toronytestet minden oldal két szélén falsávok tagolják, közöttük egy-egy félkörzáródású ablak.

A hajó két oldalán egy-egy szegmensíves lezárású ablak nyílik. A szentély déli oldalán két keskeny, magas csúcsíves ablak, orrtagokkal három karéjra tagolt ívmezővel. A szentély keleti záróoldalán egy hasonló ablak, belülről elfalazva. A két ferde záróoldalon egy-egy kőkeretes, egyeneszáródású ablak nyílt.

A templom belseje építészetileg igényesebb. A boltozat toronyaljából nyíló hajó nyugati részét három ívvezeten álló karzat foglalja el, keleti, közel négyzetes részét a sarkokba beépített pillérek hordozta hevederívek között egyetlen cseh-boltozat fedi. A csúcsíves diadalívvel nyíló szentélyt két gótikus keresztboltozat fedi le, a keleti a sokszögzáródás sugaras boltsüvegeivel egészül ki. A boltvállak nyolcszögű gúlából induló nyolcszögű faloszlopokon nyugszanak, a boltozati bordák lefelé keskenyedő, kétoldalt félköríves vájatokkal tagolt profilúak. A két boltmező záradékában egy-egy címerpajzsos zárókő, a nyugati címerében 1490 évszám. A szentély déli oldalán a keleti csúcsíves ablak alatt kőpadós, kereteetlen, szegmensíves záródó ülőfülke, az ÉK-i záróoldalon pedig a XIX. sz.-i ablak alatt egyeneszáródású szentségfülke. Az északi oldalon a diadalív mellett jellegtelen ajtónyílás a dongaboltozatos sekrestye felé.

A külső és belső vakolatleverés során végzett feltárás sok eredeti részletet hozott felszínre, amelyek alapján a templom építéstörténete és történelmi alakja tisztábban áll előttünk.

A szentély déli oldalán és záródása szegletein láthatóvá vált 6 lebontott támpillér levésett csatlakozása. A vakolat alól előbukkant a lábazat rézsűs párkánya, amelynek megszakításai is jelezték a támpillérek egykori helyét. A szentély körül végzett ásatásnál kevésbé a terepszint alatt láthatóvá vált ezek átlag 1,10 m kiülésű alapja. Magasságukat a szentélyzáródás szögletein a levésett csatlakozás fölött kezdődő faragott sarokkövek is jelezték, amelyek sora a mai ereszpárkány alatt kb. 1,20 m-re fejeződött be. A szentély terméskőfalazata is ebben a magasságban zárult, a fal felső része téglából épült. A szentély tehát eredetileg 1,20 m-rel alacsonyabb volt a hajónál, és csak később egyenlítették ki annak magasságára. A szentély DK-i oldalán az egyeneszáródású ablak jobboldalán előtűnt a középkori ablak faragott kövekből készült, rézsűs, csúcsíves záródó jobboldali kávája. A baloldali keretező köveket kibontották. Az ÉK-i oldalon középkori szokás szerint korábban nem volt ablak.

A hajó déli oldalán a XIX. sz.-i ablaktól keletre kb. 1 m-re csúcsíves ablak tárult fel a szentélyablakokkal nagyjából megegyező tagozatokkal. Az ablaktól nyugatra a homlokzat alján egykori bejárat befalazása vált láthatóvá, a keretezés kibontása miatt azonban a nyílás körvonalait nem lehetett megállapítani. Kétoldalt lebontott falak csatlakozásának nyomai mutatkoztak. A terepszint alatt egymástól 2,50 m távolságra kb. 1,20 m széles és 2,40 m kinyúlású alapok kerültek felszínre. Méretük alapján ezek nem támpillérek voltak, hanem a középkori déli bejárat előcsarnokának oldalfalai, amelyek talán feljebb toronyban foly-

tatódtak. A déli hajófal szintén termésköböl épült, és változó magasságtól kezdve az egykori lepusztulás mértékében téglafalazattal egészítették ki. Az előcsarnoktól nyugatra az erősebb kiegészítés egykori ablak helyét sejtette. Az északi hajófalon nem mutatkoztak nyílások.

A nyugati előépítmény falazata a hajóétól eltérő rakású, másodlagosan beépített faragott kőtömbökkel vegyített téglafal. Déli oldalán és nyugati oldalának déli szakaszán a hajó részűs lábazatai párkánya folytatódik, de ezt kétségtelenül másodlagosan felhasznált kövekből alakították ki.

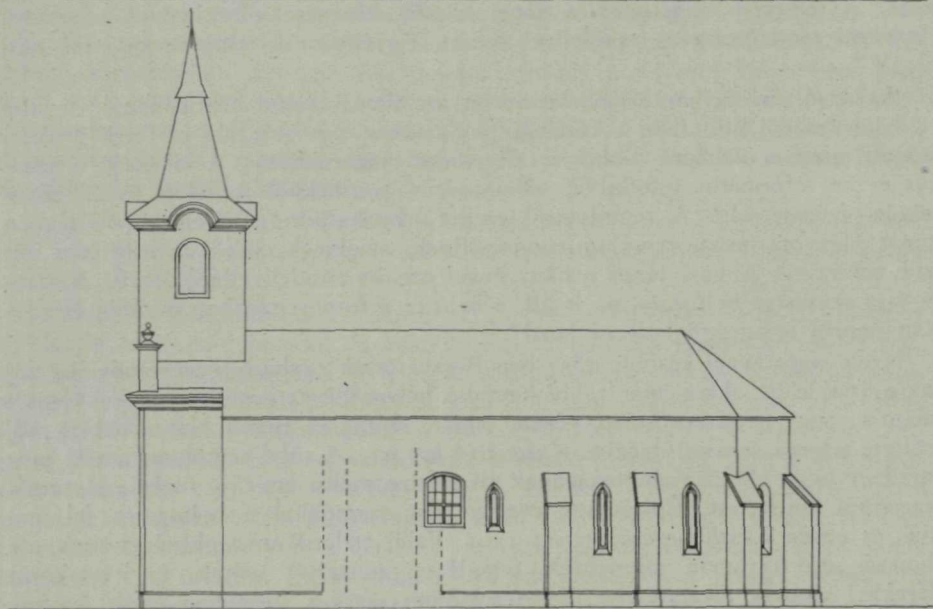
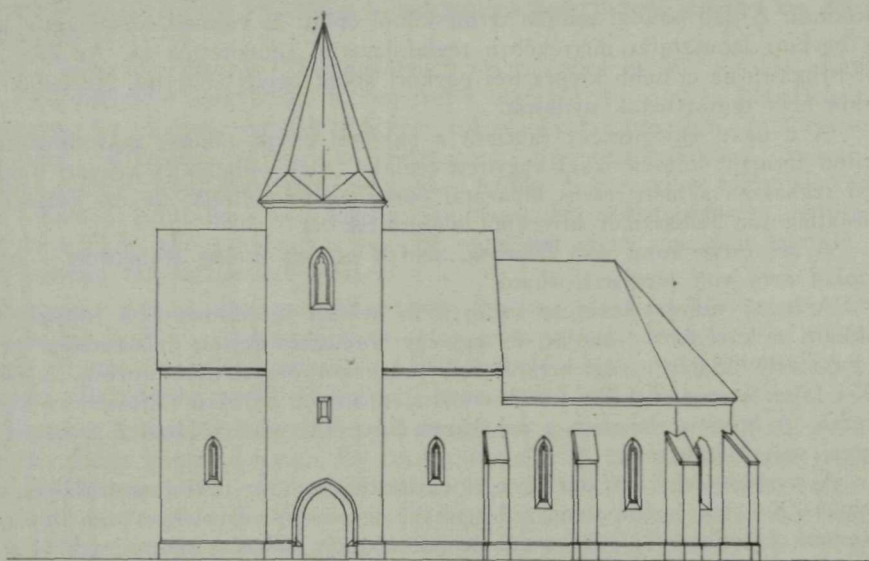
A sekrestye kora, sem falazata, sem – esetleg utólag átalakított – nyílásai alapján nem volt meghatározható.

A belső vakolat leverése során több helyütt kisebb-nagyobb foltokban előbukkant a középkori vakolat, és egy-egy töredékes festett felszentelési kereszt. A hajó déli oldalán a régi bejárat fülkéjének körvonalai mutatkoztak. A szentély ÉK-i falán a szentségfülke körül vöröses, drapériát sejtető falfestés nyomai látszóttak. A boltozat bordáin a sokszoros mérszáraz alatt többszínű festés maradványai váltak láthatóvá.

A templom első leírását az egri egyházmegye 1737. évi összeírásában olvashatjuk: „Kötelek birtok szomszédságában, egy órányi távolságra van egy pusztá templom, éspedig a Süly nevezetű pusztán, amely helyet a mozgalmak előtt még laktak. A templom nem annyira nagy, inkább közepesnek tekinthető, szentélye boltozattal rendelkezik és zsindeellyel fedett. Egyébként a templomtest tető nélkül áll”⁶.

Az 1746. évi egyházi összeírás szerint az Almási-család birtokában lévő, alig 6–8 halászházból álló falu a köteleki plébániához tartozott, de a Tisza gyakori áradásai miatt a plébános többnyire alig tudta megközelíteni. A lakosság 9 katolikus és 20 református felnőttből, valamint 10 gyermekből tevődött össze, anyanyelvük magyar volt. A templomról ezeket olvashatjuk: „Ebben a helyiségben a török idők óta pusztá templom romjai állnak, amelynek csak a szentélyét a földesúr, tekintetes Almási János néhány évvel ezelőtt zsindeellyel lefedetett. A szentély és a sekrestye boltozata ma is áll, a hajó és a torony azonban minden lefedés híján napról napra romladozni kezd”⁷.

Nyolcvanöt évvel később, 1831-ben Pyrker érsek egyházlátogatásának jegyzőkönyve írja le az akkor már többé-kevésbé helyreállított templomot. Fekvéséről elmondja, hogy a pusztá keleti végén, emelt, száraz és tűztől biztos helyen áll, körülötte temető árokkal övezve. Külsőjéről így ír: „A sülyi templom, amely még romjaiban is az elődök iámborságának tiszteletre méltó emléke, ősrégi, és tartós anyagokból emeltetett. Építésének éve gótikus számokkal a boltozatra fel van vésvé, és egyesek értelmezése szerint 1401. Falai szilárd anyagokból épültek, de a hosszú idő folyamán mindenféle repedéssel rongálttá váltak, és körüskörül pillérekkel vannak megerősítve. Ez a templom gótikus formában épült, egykor tornya is volt nyugat felől, a templom jobb oldalán, nem középen, most azonban a toronynak már csak a templomfalak magasságáig emelkedő romjai állnak. Ahogy beszélnek, a templomot tek. Almásy János úr és Almásy Apollónia kegyes bőkezűségéből restaurálták 1760-ban. Tetőzete 1827-ben az egyházközség pénzén készült el. A templom mellett faharangláb áll, ebben két harang van, a nagyobb egymáshoz, a kisebb 70 fontos, és 1802-ben Szt. László tiszteletére szenteltettek”. A templom belsőjéről ez olvasható: „A sülyi templom szentélye boltozat alatt áll, szélessége 3¹/₂ öl, hossza 4 öl. A templom hajója 1814. évben deszkázattal lefedett, de belülről nincs vakolva, 3¹/₂ öl széles, 6¹/₂ öl hosszú. A templomnak kőoltára van Szt. László, Magyarország királya tiszteletére, ugyanezen szent kép-másával... Karzata, orgonája nincs, sem rendes padjai, sem keresztelő kútja...

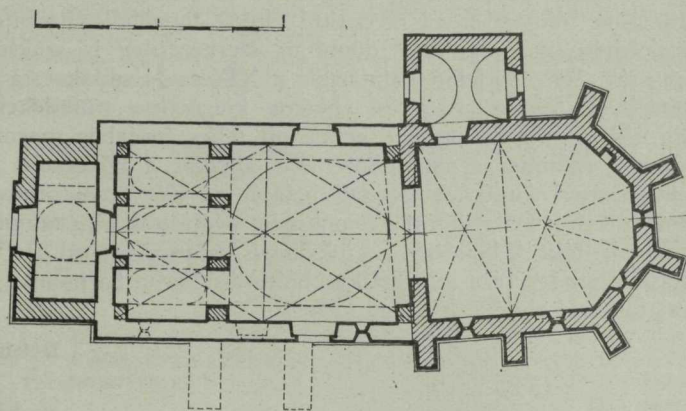
*A tizzasülyi rk. templom 1500 körüli állapotának rekonstruktív vázlata
(a déli oldal nézete)*

A tizzasülyi rk. templom déli homlokzata a helyreállítás után.

A sekrestye észak felől helyezkedik el, szilárd anyagból, boltozattal épült, nagyon szűk...”.⁸

A leírásból megállapíthatjuk, hogy a templom 1831-ben lényegében középkori alakjában állt, támpilléreivel, tornyával együtt. A torony helye a leírásból ugyan nem egyértelmű, de „a templom jobb oldalán, nem középen, nyugat felől” meghatározás alapján azonosítható a hajó déli oldalán talált alapokéval. A templom átalakítására az 1830-as vagy 40-es években kerülhetett sor. Ekkor épült a leírás és feltárás alapján kétségtelenül középkori hajó elé a toronyelőépítmény, ekkor készült a hajóban a karzat és a boltozat, és ekkor alakították ki a hajó kétoldalán és a szentély két ferde záróoldalán az ablakokat, ugyanakkor pedig befalazták a csúcsíves ablakokat, és lebontották a támpilléreket és az előcsarnok-torony falait. Feltehetően ekkor falazták fel a szentélyt is a hajó magasságára és alakították ki az egységes tetőt, amit utóbb e század elején műpalával fedtek át.

A ránkmaradt középkori állag sem tekinthető azonban elsődlegesnek, és a hajóval azonos szélességű, de eltérő tengelyű szentély kétségtelenül középkori átépítés eredménye.

A tiszasülyi rk. templom alaprajza

Fehéren hagyott falak: XIV. sz.

Jobbradőltő vonalkázású falak: XV. sz.

Balradőltő vonalkázású falak: 1831 utáni évtized

A templom hajója – talán korábbi templom helyén – mai alakjában a XIV. sz.-ban épülhetett déli bejáratú előcsarnokával és felette feltehetően toronnyal. A falak kb. 85 cm-es vastagságát és támpillérek hiányát figyelembe véve, belső tere famennyezettel vagy nyitott fedélszékkal volt lefedve. Alaprajzi idomát két egyenlő oldalú háromszöggel szerkesztették, amelyek oldalhossza a hajó szélessége volt. A hajó akkor még derékszögűen záródó keleti oldalához az általános gótikus gyakorlatnak megfelelően keskenyebb szentély csatlakozott. Ezt a szentélyt feltehetően a XV. sz.-ban lebontották, és helyette a ma fennálló, tágasabb szentélyt építették, a korábbtól eltérő főtengellyel, keleteléssel.⁹ A régi szentéllyel együtt a hajó keleti, szűk diadalívvel áttört falát is lebontották, sőt az északi hajófal keleti végéből is mintegy 1 m hosszú szakaszt bontottak le, és az új szentéllyel együtt, annak oldalfalaira merőlegesen épült, a hajót és szentélyt elválasztó, diadalívvel áttört fal, déli végén támpillérrel, északi végén ennek szerepét is betöltő sekrestyefallal meghosszabbítva.

Az átépítés idejének meghatározására kínálkozik a szentély egyik zárókövén olvasható 1490. évszám. Ennek azonban ellentmond a szentély ablakainak keskeny, karcsú alakja és keretezésük profilja, amely a régebbi hajó ablakáéra hasonlít, továbbá a boltvállak alátámasztása és a boltozati bordák profilja. Mindezek a XIV. sz. végére, esetleg a XV. sz. elejére utalnak. Valószínűnek látszik azonban, hogy az új szentély falaiba a régi kibontott ablakait építették be, és talán hasonlóan jártak el a lebontott régi boltozat elemeivel is, amelyeket azonban feltehetően új bordadarabokkal is ki kellett egészíteni. Ez szolgálhat magyarázatul a bordázaton tapasztalható torzulásokra is.¹⁰

E helyreállításhoz rendelkezésre álló anyagi eszközök nem tették lehetővé a minden részletre kiterjedő feltárást, sem pedig a belső ásatást, amely például a korábbi szentély méreteire és alakjára szolgáltatott volna adatokat. Nem tették lehetővé a teljes műemléki helyreállítást sem, így a szentély eredeti ereszmagasságig való visszabontását és különálló szentélytetőzet kialakítását, továbbá a bántóan alacsony hajlású tetősíkok átalakítását meredekebb hajlásúra és át-fedését esztétikusabb fedőanyaggal. Ugyanakkor azonban az általános külső és belső tatarozáson túlmenően az eredetitől eltérő anyagból újjáépítették a külső hiteles megjelenése szempontjából döntő és szerkezetileg is szükséges támpilléreket, a szentély ÉK-i oldalán befalazták a XIX. sz.-i ablakot, a DK-in pedig visszaállították a feltárt csúcsíves ablakot kiegészítve töredékes keretezését. A hajó déli oldalán megnyitották a befalazott teljes épségben megmaradt gótikus ablakot, és ezt, valamint a többi középkori ablakot a kőkeretük üveghornyába helyezett üvegezéssel látták el. A déli bejárat és előcsarnoktorony bemutatásához és rekonstrukciójához a feltárt nyomok nem nyújtottak elég támpontot, és ezért ezeket visszavakolták. A belsőben a szokványos tatarozáson túl sor került a szentély liturgikus átrendezésére is a gótikus boltozású térbe harmonikusan illeszkedő berendezési tárgyakkal.¹¹

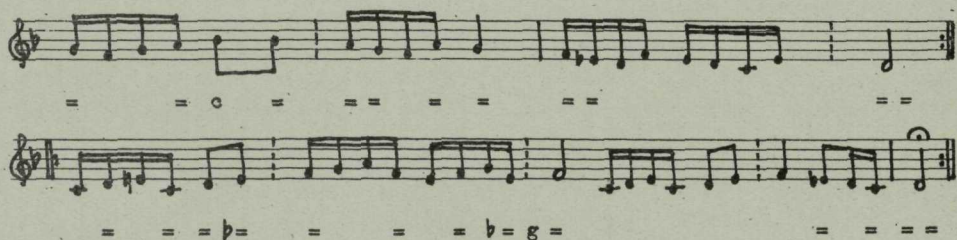
Détshy Mihály

JEGYZETEK

1. Ipolyi Arnold: Magyar műtörténelmi tanulmányok, Bp. 1889. 508. o.
2. Wengritzky Konrád h. lelkész 1924. nov. 11-i levele az Orsz. Műemléki Felügyelőség irattárában MOB 313/1924. sz. Szőnyi Ottó 1925. jan. 10-i jelentése és a MOB 1925. febr. 5-i ülésének határozata u. o. MOB 31/1925. sz.
3. A tiszasülyi rk. templom. Technika, 1943. 5. sz. A M. Kir. József Nádor Műegyetem Középkori Ép. Tanszékének Közleményei 23. 3—4. o.
4. A helyreállítást a tiszasülyi rk. plébánia hivatal az Orsz. Műemléki Felügyelőség anyagi támogatásával, az egri Főegyházmegyei Hatóság Műsz. Csoportja szakmai irányításával és az OMF műemléki előírás alapján végeztette.
5. A község történetének összefoglalása Scheftsik Gy.: Jász-Nagykun-Szolnok vm. múltja és jelene (Pécs, 1935) 413. o. A helyi nemesek birtoklására Zsigmond 1399. máj. 2-i oklevele: „in eadem possessione nobilium Swl” (Mályusz: Zsigmondk. oklt. I. k. 5843. sz.).
6. Acta Cassae Parochorum, Egri Egyházmegye, kiadta B. Wallon Emma. Művtört. Dok. Közp. Forráskiadványai V. 2. f. (Bp. 1969) 367. o.
7. Egri Érseki Levéltári „Conscriptio Cottus Heves 1746” c. 3114. rsz. kötet, 128. o. Valuch István érseki titkár másolata alapján, akinek ennek és a következő 1831. évi jegyzőkönyv rendelkezésemre bocsátásáért ezúton is köszönetet mondok.
8. Visitatio Canonica Parochialis Ecclesiae Kő-Telek, die 18 May 1831 peracta”, Egri Ér. Lvt. 3516. rsz. Valuch István másolata alapján.
9. Hasonló későgótikus szentélybővítés ténylegtéréssel az egri várszékesegyháznál ismeretes. Az eltérésre az első kitűzéstől, keleteléstől eltérő napon végzett keletelés adhat esetleg magyarázatot.
10. A régi szentélyablakokat építették be a sárospataki templom XVI. sz. közepén bővített záródásának fajaiba. Korábbi boltozat bordáinak újból való felhasználására is vannak különféle példák.
11. A feltárásokat az egri Főegyházmegyei Hatóság Műszaki Csoportja részéről Valuch Istvánnal és Vass Zoltánnal az OMF részéről Détshy Mihály és Kozák Károly végezte. A helyreállítási tervdokumentációt Vass Zoltán építész készítette. A templom körítőfalaiba azok erős felszívódó nedvességének megszüntetésére elektro-osmotikus falszáritó berendezés készült Horváth Zoltán mérnök tervei alapján.

Egy régi jázsági dal három arca

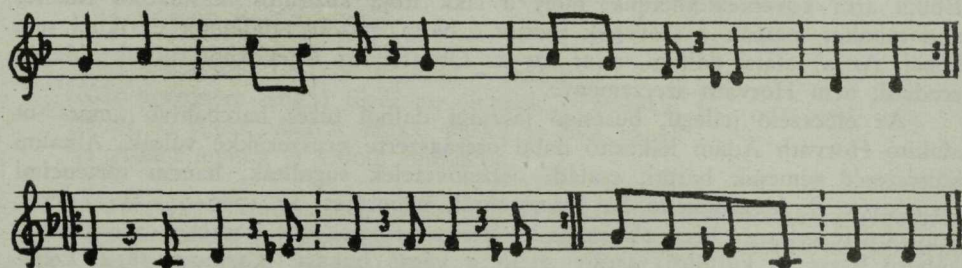
Az *Ötödfélszáz Énekek* c. dalkötetben (1813) van egy, a gyűjtő *Pálóczi Horváth Ádám* szerint „legalább száz esztendő” darab: „*Árokszállásnál volt egy veszedelem...*” (265. sz.) Azok közül a régi „betses” ének közül való, melyekből, mint *Kazinczynak* írja 1815-ben: „egynébánynak örök elvesztését én jobban káromlom, mint a bódoltató táborból egy hatvan fontos ágyúnak.”¹ Gyűjteménye elé írt „*Jelentés*”-ében „rég kurta darabnak” mondja, s a *Patyolat a kuruc* kezdetű dallal együtt említi. *Thaly Kálmán*: *Régi magyar vitézi énekek és elegyes dalok* XVI-ik, XVII-ik és XVIII. századbeli eredeti kéziratokból c. 1864-ben megjelent munkája szerint a dal a XVII. századi ponyvairodalomban gyakori, s „a *Jászságban és Nagy-Kunságban ma is* (1864!) *él nótájával egyben*”. *Bartalus István* zenetörténészünk *Magyar Orpheusában* (Pest, 1869) a régi dalok között negyedikként közli. (2. 1.) Szerepel még *Káldy Gyula*: *Kuruc dalok*. XVII. és XVIII. sz. c. kötetében (Bp. 1896). Napjainkban megjelent (1970) tudományos kritikai kiadvány, *A XVII. század énekelt magyar dallamai* (Papp Géza munkája) egy dallamváltozatokat bemutató táblázatában a „*Rákóczi, Bezerényi (!)...*”, kezdetű dal szomszédságában találjuk. (122–123. l.) Ugyanitt elsőnek egy táncdallamot mutat be a szerző a *Kájoni kódexből* (1634–71), melynek aprózott ritmusú hangszeres jelleggel cifrázott dallamában megbújik dalunk több hangja, s benne jól kirajzolható dallamának vonala.² Az „*Árokszállásánál...*” kezdetű ének patinás dallamának jellegzetességeit – fríg zárlatra való hajlam,³ apró ízekre tagozódó kissé laza formálás – *Szabolcsi* „*A kuruc világ dalairól*” szólva a magyar barokk zene ismertetőjelei között említi.

Az *Ötödfélszáz Énekek* 1953. évi kritikai kiadásának (*Bartha Dénes* és *Kiss József*) szövegjegyzete szerint „Ismeretlen eredetű ének töredéke” (841. l.). A csupán egy versszakban fennmaradt dal szövege valóban „töredék”, hiszen az eredeti költemény hosszabban is elbeszélhette azt a ma már ismeretlen „vesze-

delmet”, amely fenyegette Árokszállást. Bár a felsorolt gyűjtemények jórészt a kurucdalok közé, vagy mellé sorolják a dalt, elgondolkodtató, hogy Horváth Ádám a szövegből kölcsönözve a „*Kopasz fejedelem*” címet adta gyűjteményében. Márpedig a kopasz vagy tar jelzővel a törököt illették borotvált hajviselete miatt. Nincs kizárva, hogy a mindig megfélemlítő nagy zajjal, hatalmas dobokkal, éleshangú töröksípokkal felszerelt janicsár zenekarok kíséretében támadó török „veszedelem”-re emlékezik a szöveg. A „*Mint a sárkány úgy ordított...*” kitételből a kegyetlen tatárok támadására is gondolhatunk, kiknél valóban „nem volt engedelem”, s a „kopasz” jelző rájuk is illik. A hírhedt tatárjáráson kívül is sokat veszélyeztették országunkat. „A személy- és helynevekben is mutatkozó hatással volt a tatároknak, mint török katonáknak és martalócoknak részvétele a XVI–XVII. századi török uralom, nemkülönben II. Rákóczi György hadjáratai idején. A XVIII. sz. elején betörték Csíkszékbe, honnan azután pusztítva járták be Bereg, Ung és Máramaros vármegyéket.”⁴

A dalban említett veszedelem helyszíne a Jászberénytől északkeletre lévő *Jászárokszállás*. – Horváth Ádám írásmódját követjük, amikor a dallamot a szöveg fölött különállva közöljük. Ezzel is hangsúlyozzuk független voltát, s ilymódon szabadabban érvényesül a későbbiekben változó szövegek prozódiaja, az éneklés során.⁵

Árokszállásnál volt egy veszedelem,
Melynek oka vala kopasz fejedelem.
Hajtott, hajtott, haj-rá-hajtott,
mint a sárkány úgy ordított,
Nem vólt engedelem.

Jászsági dalunk első „arca” a sokféle „veszedelem”-ben bővelkedő történelmünk évszázados homályából „tekint” ránk. A másikat Horváth Ádám formálta, amikor a francia csapatok közeledtének hírére (valószínűleg 1809-ben) négy harcidal szöveget írt,⁶ hogy az ország négy kerületét buzdítsa a Napoleon elleni felkelésre, s egyiket – a „*Tiszaemellyéki mars, ekhós tárogató*” c. darabját (46. sz.) – az „Árokszállásnál...” kezdetű dal dallamára alkalmazta. „Ekhós”, utalás a sorvégi két utolsó hang visszhangszerű, tehát halk ismétlésére. Ezt jelöli a jászsági dalban is, a két utolsó szótag aláhúzásával. Nem új találmány tehát az „ekhós” éneklés, hanem korábban meglévő daloló hagyomány továbbvitele. A tárogató kedvelt harcbehívó hangszer volt a kuruc vitézek csatáinak idején.

A „mars” (induló) kifejezés menetelő tempót, erőteljes ritmizálást jelez. Ezzel, s az új szöveggel egészen más jelleget ölt a korábbi dallam. Az eredeti 3 versszakból itt kettőt mutatunk be:⁷

Bent van hát már a franc a német térségen? – régen.
Jer, várjuk be pajtás! ama határ-végen – végen;
Paskoljuk meg ott lelkesen,
Elébb, mint kakas repdessen
a szép magyar égen. – égen.

Régen jár kaparni a más portájára.-jára,
Várjuk el, mint repül fel hazánk halmára?-mára,
Fut, fogadom, megrijjadva,
Probájának meg lesz adva
Ma legutoljára,-ára.

A *Hadtörténeti Közlemények* 1892-ben – a forrás megjelölése nélkül K. L. monogrammal – közli Horváth harcidal szövegeit „*Az utolsó magyar nemes, insurrectio dalaiból*” címen: a) *Túl a Dunai Márs*, b) *Duna melléki márs*, c) *Tisza melléki Márs-Ekbós Tárogató*, d) *Túl a Tiszai Márs* sorrendben, (560–61. l.), mely megegyezik az Ötödfélszáz Énekekével. Csupán az elsőnél jegyzi meg: „E Nóta állítólag Horváth Ádám költeménye, ki annak zenéjét s szerzé”. Ebből arra következtethetünk, hogy a cikk írója kéziratos másolatból ismerte a darabokat, csupán a szövegük szerint. „Nota”-jelzést, -dallamot egyiknél sem közöl. Az a) alatti dallam, mint azt az Ötödfélszáz Énekekből tudjuk: idegen eredetű, nem Horváth szerzeménye.

Az elbeszélő jellegű, busongó jázsági dalból tüzes harcrahívó „mars”-ot alakító Horváth Ádám lelkesítő dalai országszerzte népszerűkké váltak. Alkalmi költészetét nemcsak baráti, családi összejövetelek sugallták, hanem történelmi események is. Megénekelte II. József török háborúját, az 1790–91. évi Diétát, a nemesi felkelést, a bécsi elnyomás kiváltotta németellenes érzéseket, a napoleoni háború hazai és külföldi csatáit, majd a végső bukást. Kazinczy 1814. szept. 18-án kelt levelében megrójjá: „*Guta gondolat az benned, hogy te Ujsági történeteket csinálsz dalokká*”. Ő azonban önérzetesen azt vallja, hogy „*fél Magyar-Országot mulattattam (velük) annak idejében*”. Valóban: lendületes táncnótáit, indulóit szívesen énekelték szerzte az országban. Az „*Ujsági történetek*”-et őrző dalok közül több is túlélte szerzőjét. Bartalus István *Magyar Orpheus* c. dalgűjteményének előszavában ezt írja Horváth egyik Napoleon-korabeli, „*Vissza mars a' Franczoknak*” c. daláról: „*Mars! siess házádba vissza vert seregem*” egykor általánosan ismert volt. Országos ünnepélyeken nagy zenekarokkal, családi körökben gitár kísérettel, minden mulatságban, nászakiséreket alkalmával, hol cigány is szerepelt, szóval úton-útfélen zengedezett”. Az 1869-ből származó tudósítás idején a bécsi cenzúra itteni képviselői előtt jámbornak tűnhetett a dal szövege, a régen elporladt Napoleon „Vissza-mars”-olása, de a közönség a bécsi elnyomásra gondolt, amikor énekelt, s kedvenc dalává avatta. Vigasztalásul, amiért már régen nem énekelhette a régi szép kurucdalokat, s Kossuth-nótákat. A dal még a 20. sz. első évtizedeiben is közismert volt.⁸

Horváth dalainak a maga korában – különösen Dunántúlon, ahol személyesen ismerték és hallották énekelni érces bariton hangján – nagy kelete volt. Cserében a szórakoztatásért, bőven áradt feléje barátainak hálája, elismerő szava, különösen a névnapjára küldött verses-dalos köszöntőkből. Ezek közé tartozik az a Szigetvár vidékéről küldött – eddig nem publikált – darab, amelynek név-

telen szerzője (vagy szerzői?), mint azt a sorvégi viszhangzó ismétlések és a címbe foglalt „Tárogató” szó mutatja, jól ismerte Horváth „Tiszamellyéki mars, ekbós tárogató” c. darabját, s az ennek alapjául szolgáló „árokszállás”-i dallamot:

Sziget-vidéki Tárogató Ádám napjára.

December 24-dik napjára, 1809-dik Esztendőben.

Ad notam: Árokszállásánál volt a' veszedelem.

Hát él Horváth Ádám a' Pannon térségenn – régenn
Jer tisztellyük pajtás ama határvégenn – végenn.
Piperézzük fel lelkesen, hogy Magyar Lelke repdessen,
a' szép Magyar Égenn – Égenn.

Be szépen felhágott Helikon halmára – mára,
Édes enyelgéssel ült fel a' Hárfára – fára
A' Magyar húrt egyengeti, öröm nótáit pengeti,
az Ádám napjára – mára.

Kérünk – nyugtassátok; – Szent Hegyek Nymphái – fái
Koszorúzzátok fel pirosuló rózsái – fái
Hogy az élet el ne düljön, a' melly Horváth Ádámtól jör
Pannon Poetái – mái.

Élet lehelléstek Lelkébe fujjátok – szátok
Köz haszonért lángzó tüzet ne óltsátok – szátok,
Hogy az egész Magyar Haza, énekellye oda haza
él Ádám apátok – valódi múzsátok.⁹

A szöveg az ünnepeltnek „Köz haszonért lángzó tüzet” dicsérve nagy tiszteletről tanúskodik. Így csak „az egész Magyar Haza” előtt ismert személyről szólnak. Emellett a baráti szeretet hangját, dalos összejövetelek hangulatát is őrzik a sorok: „A' Magyar húrt egyengeti, öröm nótáit pengeti”. A helikoni „Szent Hegyek Nymphái”-nak említése, a rózsával való koszorúzás, az antik költészetre és szokásra való utalás, jellemző a korizlésre. A hangvétel, az előadásmód ugyanakkor kedvesen évődő, naív, népies szemléletű: „Édes enyelgéssel ült fel a' Hárfára”. A nép között élő, annak köszöntőit jól ismerő szerzőre vall, kinek személyét a címből ítélve a Szigetvár környéki falvakban gyaníthatjuk, ahonnan más alkalommal is érkezett üdvözlő sorokat őrzött meg Horváth Ádám hagyatéka. Ezek közül elsőnek Győri Mibályra gondolhatunk, Bűdösfán, mert ő megyéjében ismert verselő volt, de a névnapi versek között szerepel még névszerint: Dömény József, Katádfán, Tzikora János, Becefáról, helységnév szerint: Dencsbáza, Bogdást, Vaiszló.¹⁰

Horváth Ádámot, több megye táblabíráját, mint társadalmi tekintélyt s egyben jogi dolgokban jártas személyt, országoshírű költőt, tudós polihisztort, Somogy, Tolna, Baranya egy-egy „helvét” (ref.) körzetének világi felügyelőjévé választották. Ebben a minőségben különös gonddal őrködött az iskolák felett. Szigorúan lépett fel, ha a falvakban zárva (!) találta valamelyiket. Ő maga is alapított egy központi (centrális) iskolát, mely előbb Nagyszékelyen, majd Gyönkön (Tolna m.) működött.¹¹ Azok, akik verses levéllel, dalos köszöntőkkel üdvözltek, aligha tartoztak a nép hanyag művelői közé. Barátai voltak, kik maguk is tollat forgattak, több kevesebb sikerrel.

A régi jászsági dal így jutott el a Tisza mellékén át egészen Baranyaig. Így alakult ki az eredeti dallam harmadik, ezúttal derűs „arca”, mely mögül a köz-tiszteletben és szeretetben álló 49 éves muzsikáló Horváth Ádám képe tekint reánk, amint barátai körében „felül a hárfára” s „örömnótáit pengeti”. Ismerősen is ismeretlenül, mert a napjainkban főképpen nagyarányú dalgyűjtéséért becsült poéta munkásságának teljességét, kortársaira gyakorolt hatását még mindig nem ismerjük eléggé. Egyetlen hiteles „valódi” arcképe egyébként jóval korábbi, 1791-ből való, Bikfalvi Kórész Zsigmond festménye. Az ennek nyomán készült rézmetszetet Kazinczy rendelte meg Bécsben, s maga tervezte, rajzolta a díszes keretet, amelyben a műveket és a sokirányú munkásságot jelképező „eszközök” közül nem hiányzik a babérbokor övezte lant és a hadbahívó trombita sem.¹²

A „Sziget-Vidéki köszöntőt „visszaveheti” a Jászság, ha akad, aki új szöveget alkalmaz a régi mintára. A hajdanvolt „veszedelem”-re elég, hogy itt emlékeztünk. Ha ma ünnepelünk: barátainkat, munkatársainkat köszöntsük tréfás, felszabadult, vidám rigmusokkal. A hangulat fokozására szólaltassuk meg hangszeren – furulyán, citerán, gitáron, cimbalmon, tárogatón vagy hegedűn – azt a 17. századi táncnótát, mely magába foglalja az „Árokszállásánál” kezdetű, évszázadok emlékét őrző jászsági dal dallamát.

Péterffy Ida

JEGYZETEK

1. Kazinczy Ferenc Levelezése. XII. kötet, 526. l.
2. A szöveges dal megegyező dallamhangjait a hangjegyek alatt egyenlőségi jellel jelöltük. A hiányzó hangokat betűnévvel írtuk ki. A szöveges dallam ritmusa itt nem jelöltük.
3. Frig zárlat: a moll jellegű frig hangsor 2. hangja az elsőől fél hangtávolságra van, a befejezésnél (zárlat) az alaphangot megelőzi. Dalunk esetében: esz-d lépés, közbeiktatva a c-hang.
4. Pallas Lexikon. 15. köt. 962. l.
5. Bartha Dénes dallamjegyzése szerint. — Ötödfélszáz Énekek, 1953. 641. l. — Egy kvarttal lejjebb transzponáltuk a táncnótával való összehasonlítás megkönnyítése.
6. Ötödfélszáz Énekek: 45., 45/a., 46. és 47. sz. dal.
7. Az Ötödfélszáz Énekek 1953. évi kiadása szerinti szöveg.
8. Kodály felvette Iskolai Énekgyűjtemény (Bp., 1944.) c. kötetébe a Történeti énekek c. fejezetbe. (559. sz.)
9. MTA Kézirattár. Régi és újabb írók 4-r. 41/I. köt. 11. sz. 40. l.
10. Köszöntők a jelen 9. sz. jegyzetben említett kéziratos kötetben. (I–II. k.)
11. Kazinczy Levelezése XV. köt. 49. l.
12. Kazinczy részletesen leírja a magatervezte képkeret minden tárgyának jelentését. (Kaz. Lev. II. köt. 281. l.) — A rézmetszet Mansfeld műve.

A KÖLTÉSZET NAPJÁN

A lírát vállaljuk a Költészet Napján, a szó művészetének azt az ágát, amelyet ősi, régtől fogva működő erők virágoztattak fel. Kezdetben a munka ritmusa, az ember játékosztöne, a primitív népek hiedelmek teremtettek mondókákat, az újabb időkben pedig az ember társ utáni sóvárgása, a magunk megmutatásának nagy kényszere, a közlés, a vallomás vágya hajtja a költőket, hogy beszéljenek magukról és világukról. Pedig alig van művész, akinek több, nagyobb gátakat kellene legyőznie, mint a lírikusnak! Gondoljanak csak arra, hogy mennyire nem szívesen beszélünk a nagyon mély, a nagyon őszinte, a bennünket nagyon átható érzésekről! Valamilyen ősi szemérem gátolja a szót, mert idegenkedünk a kitárulkozástól, a lelki meztelenségtől. S ha szólunk is az effajta érzéseinkről, gyakran csak dadogás lesz a szóból. A lírikusnak első fokon ezt a gátat kell legyőznie, s talán még ez a könnyebb. Valóban könnyebb, ám mégis ott hagyta a konfliktus a maga nyomát a világlíra szellemi térképén. A francia parnasszisták szent szemérme, Arany vagy Babits rejtőzködése idegenül nézett a lázukat áruló, sebeikkel hivalkodó költőkre. Pilinszky is úgy érezte, hogy szívverését zabálja a világ, s Nagy László is versben bújdosónak nevezte magát.

A másik legyőzendő gát, a következő konfliktus már mélyebb természetű. A költőnek szavakkal kell kifejeznie érzéseit, pedig ezek az érzések gyakran foszlékonyak, összetettek, s útjukat-módjukat igen nehéz kifürkészni. Gyakran a legellentétesebb érzések torlódnak össze a lélekben, s ha ki akarom őket fejezni, akkor nagy szerep jut pillanatnyi hangoltságomnak s az egyéniségemet uraló eszmei hevületnek. A tolongó belső világban, az átszövődő érzésekben sok a nemracionális, s ezt a tartalmat a teljesen racionális nyelvi közeggel kell közvetíteni, elmondani. Ezért lepte meg gyakran a költőt a bénultság, hogy az igazi érzés szavakkal – kifejezhetetlen. Ezért élte át sok költő azt a különös élményt, hogy az elkészült mű valahogy más lett, mint az eltervezett, s az alkotás befejezése után különös idegenséggel nézett egymásra alkotó és műalkotás. A gyötrelmek, kitervelt kótára szedve, másként szóltak már, nem úgy, ahogy a lélekben morajlottak.

A Költészet Napján mindenk előtt a győztes lírát, az alkotó ember győzelmét ünnepeljük. Mert a költők mindig legyőzték és mindig legyőzik az alkotó erő bénultságait, a különböző tehetetlenségi érzéseket. Urai maradnak a fortyogó léleknek, s beleparancsolják a költészet ritmusába, a nyelv fogalomrendszerébe. Bizonyára hajtja őket a horatiusi vágy, az „exegi monumentum” örök vágya. Hajtja a shakespearei hit is, hogy a vers emléket állít tárgyának is, alkotójának is, hogy benne az ember arat győzelmet az időn, az ember munkálja ki a rendet a kaoszából. Amíg lélegezni és látni tud, mindaddig él a vers, s életet lehell önnön tárgyaiba is.

Éppen ezen a ponton, a kaosz legyőzésén, a rend kimunkálásán bontakozik ki a lírai költészet hatásának egyik része: az önmagunkra eszméltetés, az emberformálás, a felszabadítás, önmagunk szervezése, újrateremtése, hogy úgy mondjam: önmagunk megvalósítása. Már Arisztotelesz úgy képzelte el a tragédia megtisztító, felemelő hatását, hogy – amikor szemünk előtt pereg le egy bukásra ítélt, szép emberi sors, amikor nagy értékeket látunk kivételes erőfeszítésben összeroppanni, akkor – a látvány előhívja szorongásainkat, félelmeinket, s mivel szembe tudunk nézni velük, fel is szabadulunk félelmeink súlya alól. Micsoda öneszmélésre kényszerített például Ady lírája a század elején! Milyen eltökéltséggel fejezte ki a költő azokat az ösztönöket és indulatokat, amelyeket szégyellni valónak ítélt a hagyományos erkölcs! Addig titkolt, szégyenelt dologról kezdtek beszélni az emberek, mert az egyéniség újabb béklyókat dobott le magáról, újabb lépést tett az érzelmi felszabadulás, az önfelszabadítás meredélyein, újabb lépést tett afelé a teljes ember felé, amelyről annyi nagy gondolkodó álmodott. A költő önnön lelke kaoszán aratott győzelmei, a költészet kifejező hatalma – lényegében erre a teljes emberre irányulnak, ezt építgetik, ezt formálják. S e belső, lelki felszabadulás, e belső rend – bizonyára nem független a külső rendtől, a külső felszabadulástól. József Attila híres soraira gondoljanak: a költő

„megszerkeszti magában, mint ti
majd kint, a harmóniát.”

Esztétikai jegyzeteiben méginkább hangsúlyozta József Attila a költészetnek ezt a kifelé irányulását, a dolgokkal, a világgal való viaskodását. A művészetek keletkezését is az ember és az egyetemesség ősi párbajából magyarázta. Azt írta: mivel az anyag végtelen, ezért lényege elsikkad előlünk. Szinte a szellem is belevész az anyagba, mert képtelen átfogni a határtalant, mert képtelen szemléletben felfogni a világegészlet. Ám az emberi szellem nem nyugodott bele korlátozottságába; az ingerült, többre vágyó lélek ihlete „szemlélhető műegészlet” alkotott a „szemlélhetetlen világegész” helyébe. „Műalkotáson kívül – írja – egészlet soha nem szemlélhetünk. Az ihlet tehát a szellemnek az a minősítő ereje, amely az anyagot végessé teszi.”

Egy másik mondata szerint az ihlet „a világ hiányának ténye az egzisztenciában”, a létezésben. Az ihlet, az alkotásra való elszántság s az alkotás folyamata tehát azt jelenti, hogy valamilyen hiányérzetet akar feloldani és megszüntetni a költő. Könnyű belátnunk, hogy sokféle jelentést olvaszt magába József Attila fogalma: a világhiány. Jelentheti azt a gyakori légszomjat, amit rendszerint magánosságnak szoktunk nevezni. Jelentheti a személyiségnek azt az állapotát is, amit elidegenedésnek mond a filozófia. De jelenthet azoknál többet, mást is: jelentheti az egyéniség örök törekvését, hogy megértse, átlássa a számára adott világot, hogy merész értelmével egyformán fürkéssze a külső és a belső végtelent, hogy – miközben saját, pillanatnyi hangulatait is versbe parancsolja – próbáljon szembenézni az emberi társadalmak nagy kérdéseivel. Úgy, ahogy az Eszmélet költője tette, s ahogy a kései versek elborzadt, csapdába jutott József Attilája tette. A „világhiány” fogalmának bármelyik jelentésrétegét hangsúlyozzuk, valamennyi saját közösségi életünkre irányul, saját létünk értelmes vagy értelmetlen elemeire, az emberi élet nagy eszmei-érzelmi-morális kérdéseire. S a költészetet napjén ezt a mindig kérdező, mindig fürkésző, mindig továbbmerészkedő költészetet is ünnepeljük. Eltűnődhetünk a költői gondolkodás nagy sikerein és kudarcain, de minden mozdulatán éreznünk kell, hogy itt a gondolkodás „muszája”, kötelessége, emberi parancsa izzik-parázslík, hogy a gondolkodó ember állandó, mármár hősiess, de nagyon is emberi viaskodásának lehetünk tanúi. Olyan elmélyülés-

nek, olyan mélységeknél és csúcsoknál, amelyet csak a meditatív, elmélyülésre fogékony olvasói lélek képes átélni.

Végül: a Költészet Napján az előtt a líra előtt tisztelgünk, amely évszázadokon át vezető műneme volt a magyar irodalomnak. Mert ahogy Gyulai írta: a magyar líra története kicsiben a magyar nemzet története. A líra nálunk sohasem vagy csak elvétve volt privátügy, magánügy. Mindig hű maradt az emberi érzések természetrajzához, s így káprázatos tágulásokra volt képes: társadalmi harcokkal, nemzeti szabadságharcokkal fonódott össze, a társadalmi-emberi haladás zászlóvivője volt. A 19. századi romantika meg is teremtette e szerep szimbólumát: a próféta, a vatesz, a bárd, a nemzetet Mózesként vezető költő szimbólumát. A későbbi, a modern idők a magányos üstökös vagy a bibliai kiválasztott irányába módosították az egykori jelképet, de azért megtartották lényeges jegyeit. Napjainkban másfajta, de azért sokféle felfogása van a költészet funkciójának. Inkább az emberformálás irányába, lelki-eszmei-morális irányba hajlott át; annyi azonban ma is él az egykori hagyományokból, hogy társadalmi ügynek tekintjük a költészetet és a művészeteket, a lélek és a szellem művelőinek, az egyén és az emberiség nagy ügyeire irányító erőnek, a magunk és a világ dolgaiban eligazító szónak. Mert sok mindent megérték már a mai olvasók, sokféle meglepetéssel szolgált a modern költészeti fejlődés, de talán ma is érvényes Goethe mondása: aki hozzám akar szólni, az beszéljen világosan, mert zavar – az van énbennem is éppen elég.

Legnagyobb lírikusainkban mindig ott feszült valamilyen szándék, amely túl akart nézni a költészetben, egyetemesebb ügyekkel próbálta társítani a lírát. „Én voltam az úr, a vers csak cifra szolgál” – mondta az egyik. „Költő vagyok, mit érdekelne engem a költészet maga” – írta a másik. Igaz, szép és nagy ez a mindenben túlnéző, korok, társadalmak végső kérdéseire függesztett tekintet. De azért úgy is igaz, hogy nagy ügy maga a költészet is. Az első varázsszövegek és a barlangrajzok óta folyik a varázslás: a dolgok megnevezése, belső, rejtett világok kifejezése, az adott valóság újateremtése, agitatív, cselekvésre készítő eszmék hirdetése. Egyszerre játék és szolgálat mindez; ahogy Thomas Mann mondta: véresem komoly játék, mert sok alkotásban önmagát rombolja az alkotó, s szolgálat, mert helyettünk is elmerészkedik a lélek robbanások dúlta terepére, s nekünk szól szépről, jóról, igazról, népről, nemzetről, emberiségről.

Ma az ALFÖLD című folyóirat szépirodalmi rovatából mutatnak be önmaguknak előadóművészek és maguk az alkotók. Nem hallják tehát élő irodalmunk egész kórusát, csak azokat a szílamokat, amelyeket egy lap, mégpedig egy tisztán-túli, debreceni lap közvetít az olvasóknak. Mert egyetlen folyóirat ritkán lehet fóruma a korszak egész szépirodalmának, a korszak valamennyi stílusteremtésének, áramlatának. Számtalan tényező határozza meg azt, hogy mi kerül bele a lapba, minek ad teret, hogy mit képvisel. Hadd hivatkozzam a szerkesztőelődök legilletékesebbjére. Aranv Iánosra. Amikor azzal verte meg a sors, hogy lapot kellett szerkesztenie, ezt írta barátjának, Tompa Mihálynak: „szerkeszteni könnyű, a ki ért hozzá, ha van miből. Nekem ide s tova nem lesz. Ide s tova oda kell esnem, hogy adjam, amit kapok, mint más... Ígés vers dolgában már a jövő számban olyat nyom lefelé, hogy nyakam török ki”. Nem csupán az Aranynál oly jól ismert s oly gyakori nyögösködésről van itt szó, hanem egy mélyebb, szakadéktalanul nyomasztó gondról: mit kap a lap? Milyen anyag az, amiből válogathat? Kiket, milyen írókat tud bevonní vonzáskörébe? Kik az állandó munkatársai? Mert első fokon ez határozza meg anyagát és művészi színvonalát. S ebből adódik minden szerkesztés legfőbb gondja: hogyan képes kiemelkedni ebből a spontaneitásból? Az esetleges, alkalmi anyagokon túl – hogyan tudja maga ala-

kítani munkatársait, hogyan képes bővíteni szerző-táborát? El tud-e jutni addig, hogy nincs kitéve a véletlen szeszélyeinek, nincs kitéve annak, hogy kellő szintű anyagok híján – adja azt, ami van.

A másik meghatározó már mélyebb, helyesebben, elvi-esztétikai természetű. Azt szokták mindani, hogy a mai magyar folyóiratoknak nincs profiljuk, azaz nem affinitás, nem egy adott ízlés, nem egyetlen irányzat mellé szegődnek, hanem küldemények lerakódó helyei, mert közölnek mindenkit, aki kézírral jelentkezik náluk, s belül van az esztétikai érték bizonyos határain. Sok igazság van ebben, de nem a teljes igazság. Ha értőbb szemmel nézzük, van bizonyos elhatárolódás; ha sokszor elmosódva, szinte csak sejtelemszerűen is – észre lehet venni azokat a bizonyos csak rá, csak arra a lapra jellemző vonásokat, körvonalakokat. Évek óta úgy emlegetik a mi folyóiratunkat, hogy a realista ihletű, a tájélményeket is felszívó, a képek teljes átvilágítottságát kedvelő, a Nyugat második nemzedékétől elterjedt epikus-drámai építkezésű líra fóruma. Prózáinkat, lapunk profilját is, erősen ihleti a társadalmi valóság, s a műalkotás egyik jellemzője gyakran a szociográfiai átitatottság. Lényegében ma is ez a vers- és prózatípus adja az általunk közölt művek zömét. Ez teszi természetessé, hogy a tájékunkon élő alkotókhoz időnként odatársult Fábián Zoltán, Végh Antal, Erdélyi József, Veres Péter, Szabó Pál és sorolhatnám tovább a neveket.

Van aztán a szerkesztésnek egy harmadik szempontja is. Az Alföld irodalmi és művelődési folyóiratnak nevezi magát. Nem akar tehát kizárólag az irodalom világára korlátozódni. Érdekli a társművészetek helyzete, érdeklik az egyetemes művelődés egyéb területei: a társadalomtudományok, a valóság riport- vagy szociográfiaszerű ábrázolása, a közízlés formálása, általában a közművelődés minden formája. Olyan laptípus eszménye lebeg előttünk, mint a Válasz volt, vagy az illegális Kommunista Párt irányította Gondolat a két világháború között. Nyilván, ez az eszmény is alakítja a lap anyagát, alakítja az egyes számok összeállítását, s valamilyen tág, laza rokonság körébe emeli a benne szereplő költőt, prózaírókat.

Rokonság – említettem korábban. Furcsa valami ez a művészetekben! Az ember gyakran, szinte ujjal tapinthatja a közölt művekben a hasonlót, a rokon ízlésre vallót, s mégis: ahány név, annyi eltérő egyéniség a rokonság nagy csoportjában. A művész személyisége valahogy mindig megteremti a maga autonóm művészi világát, a csak rá jellemzőt, a csak az ő életritmusából születhetőt. Hadd szóljak csak azokról, akik személyesen megjelentek önök előtt vagy akik műveikkel szerepelnek esténként.

Kis Tamás korábbi köteteit a tárgyiasság, a kifelé irányulás jellemezte. Az adott téma fokozatosan növekedni kezdett a versben, újabb és újabb tartalmakkal dúsult, s a versstruktúra egyre szélesebb látóhatárokba nőtt át. Mintha fokozatosan kitáruló szemhatár részeseivé tenne bennünket a mű: a téma nő, egyre nagyobb horizontokat fog át, s végül áthajlik a jelképiségbe a tárgy. Újabb kötetei, az Égi tűz, a Fogózz a csillagokba, valamint Mérleg hava című gyűjteményes kötete némileg már más. Kiteljesedéshez, szintézishez ért el lírája, s e szintézisben új futamok, új elmozdulások nyilatkoznak. A tárgyiasság meditációba vált át, a töprengés, a gondolatiság rezdülései és általánosításai futják be a verset. Van aztán még egy hajtó ereje e lírai átváltozásnak: az idő, mégpedig a múlt idő. Ahogyan felcsendül Illyésnél, Weöres Sándornál vagy Kodály zenéjében is e téma, Kiss Tamásnál is újabb érzelmi forrásokat varázsolt elő. Talán az idő távlatai is segítették, hogy mindent megőrző embernek vallja magát, hogy az emberiség nagy szellemi értékei felé tárulkozzon ki,

Bényei József lírája úgy indult, mint a legtöbb költőé e tájon: sok volt az emlék-vers, a tájvers, az epikusan épített líra, a kissé hagyományos értelemben vett elkötelezettség. Az elmúlt másfél-két évtized aztán sajátos módon alakította át az indulást. Miközben megőrizte pályakezdésének minden értékét, egyre erősödött belső konfliktusainak a kifejezése. A lélek viharai, a személyiség megrendülései, a létélményekkel való viaskodás – egyre hevültebben áradt át költészetébe. Nemcsak a lélek győzelmeit fejezte ki, hanem azokat a gyöttrő pillanatok is, amikor a személyiség egésze van kockára vetve. Igaz, a formálásban ritkán követte avantgarde elődeit Bényei, de a tartalmak gyakran épp oly gomolygóan kuszák, mint a modern áramlatokban. Az sem véletlen, hogy a lélek viharai gyakran bibliai, ótestamentumi jelképekbe öltöznek, ám a komoly hangnem mellett mindig őriz valamit e líra a gamin fintoraiból.

Az ünnepi alkalmak korlátozzák az ilyen köszöntőket, nincs hát módunk elmélyülten méltatni Ratkó József költészetét. Amúgy is nagy sugárzású egyéniség ő: kristályosodások és tömörülések elindítója, olyan művészi szándékkal, amely távoli célok felé feszül. Korszerű közéleti lírát teremteni: mindannyian tudjuk, hogy mily roppant feladat Ady, József Attila és Illyés Gyula után. Sokan akarták és akarják e „nagy szándékot”, de sokan voltak és vannak, akiknek megbicsaklott a lépte a meredélyen. Röpké jellemzés helyett inkább kívánsággal zárnám: bárcsak kiteljesíthetné önmagát e költészet, bárcsak találna rá Ratkó a modern, szocialista líra új típusára. Merthát – Kiss Tamás kötet-címét idézve: fogózni valóban csak a csillagokba érdemes.

A mi tájunkon mostanában nagyon megfogyatkozott a novella és a regény, illő tehát, hogy szóljak esténk prózaírójáról, Kurucz Gyuláról is. Illő, pedig a pillanat nem a legalkalmasabb rá. A legfiatalabbak közé való, tehát a szellem legmozgékonyabb, leginkább változó, legnehezebben rögzíthető állapotát képviseli. Valamikor sokat beszélgettünk; valamikor nemcsak írásait ismertem, hanem töprengéseit, kísérleteit is. Manapság ritkán találkozunk; nem látok már bele a művek előtt járó elképzelések mozgásába, csak a ritkán megjelenő írás tükre kalauzol. Kezdetben több féle novellatípussal kísérletezett, s már akkor felbukkant hajlama az abszurd és a parabola iránt. Kisregénye, a No hát meséljünk, kompilált mesei anyagot fordít át parabolai képletekbe, sok groteszk ötlettel, abszurd helyzetekkel, iróniával, néha kesernyés humorral. Az Alföld közölte újabb kisregényének egyik részletét. A részből egészre következtetni mindig hibaforrást jelent, most mégis ezt kell tennünk: mintha a tudatáram-regény tárgyiasabb, valószínűbb változatával kísérletezne.

Nem szóltunk azokról a költőkről-írókról, akik nem szerepeltek esténk műsorában. Úgy gondolom, az elhangzottak ha vázlatosan, ha pillanatfelvételszerűen is, de jelzik az Alföld ízléskörét, törekvéseit. Nos, ebből az alaprétegből igyekszik érintkezést találni lapunk a költészet más bolygóival, főleg azért, hogy ne abszolutizálja saját ízlését, ne zárkózzon be önnön hiedelmeibe, hogy megteremtse a művészi szellem más-más szféráinak találkozását, hátha kölcsönös bővülést, frissülést eredményez a bolygók összesurlasztása.

Kérem, fogadják jószívvel esténk összeállítását, mert benne a vívódó, útkereső, vissza-visszahanyatló, de mégis győztes mai magyar irodalom jelenti magát egyetlen lap fénytörésén át. A sokat vitatott, mégis szeretni való mai magyar irodalom. A mienk ő, belőlünk is fakadott.

Kovács Kálmán

A szegény legény meg a gazdag ember

Hol volt, hol nem volt, annyit tudok, hogy nem itt, nem is a szomszéd faluban, volt egyszer egy szegény ember, meg egy gazdag ember. Felőlem ugyan élhettek volna hír nélkül, ha éppen szomszédok nem lettek volna, meg ha a szegény embernek fia, a gazdag embernek meg éppenséggel lánya nem lett volna. De mivel így volt, elmondom mi történt velük.

Avval kezdődött a történetük, hogy a szentgyörgynapi nagyvásárban a gazdag ember plánétát húzatott, osztán az volt rajta, hogy az ő lánya a szegény ember fiának a felesége lesz. Hő, de rettenetesen megharagudott a gazdag ember! Mihelyt haza ért, még a szekérről se szállt le, már integetett a feleségének, hogy menjék csak oda, mert mondani akar neki valamit, de ne hallja ország-világ, mert ez olyan rossz hír, hogy titokban kell tartani. Senki meg ne tudja!

– Hallottál-e már ilyet – azt mondja a feleségének –, mit jövendölt a plánéta!... Azt jövendölte, hogy a mi szép kis Piroska lányunk ennek a szegény rongyos szomszéd Jancsi fiának lesz a felesége!

Erre az asszony is megfelhőzött. Előbb összezsáptá a kezét a feje felett, de aztán leeresztette:

– Hát bizony nagy szerencsétlenség ez – sópáncodott búnak hajtott fejjel –, dehát ha így van elvégezve, ellene semmit se tehetünk.

– Dehogy nem tehetünk – azt mondja a gazdag ember –, majd teszek én! Mert én abba bele nem nyugszok, hogy az én egyetlen lányom, minden vagyonom örököse, egy szegény ördög felesége legyen!

Ki is fundálta, mit cselekedjen. Egyszer beszédbe ereszkedett a szegény szomszédal és így szólt hozzá:

– Hallja-e szomszéd, látom én, hogy sokat kell kendnek küzködni, dolgozni, hogy a mindennapi betévfő falatot előteremtse. Sajnálom kendet. Mennyivel könnyebben menne a sorja, ha a gyerek nem volna a nyakán.

– Ebben igaza van – azt mondja a szegény ember. – Dehát ha az Isten megadta ezt a gyereket, akkor nekem fel kell nevelnem. Hátha ez lesz majd az én gyámolóm öreg napjaimra. Isten áldása a gyerek.

– Ebben meg kendnek van igaza – hagyta rá a gazdag ember. – Pedig én úgy gondoltam, hogy én ezt a gyereket megvenném kendtől, mert megkedveltem igen nagyon. Hiszen fiatalok még, majd ad az Isten másikat helyette. Ez meg eljátszogatna az én kis lányommal kettesben.

A szegény ember gondolkozóba esett a gazdag ember szavára, hogy olyan szívesen elbeszélgetett vele. A feleségével is megtárgyalta a dolgot. Addig tanakodtak, míg elhatározták, hogy ők eladják a fiút a gazdag embernek, nem lesz ott rossz helye, ehetik húst, ihatik tejet eleget. Meg is egyeztek a szomszédal, osztán átadták a gyereket. No, ez meg éppen erre várt!

Egy-két hétig jól is ment a gyerek sorsa. Etették, itatták. Hanem azután osztán, egy este azt mondja a gazdag ember a kocsisának:

– Ide figyelj, Miska! Nyisd ki mind a két füled, úgy hallgasd amit mondok! Itt ez a gyerek, vidd ki az erdőbe, osztán nem bánom én akármit csinálod, csak a reggel már ne érje a föld hátán. Haza jössz, a szádat befogod, oszt ládd, itt ez a tele zacskó, elkapod.

Erre a szóra megrázta a zacskót, osztán hogy szépen csörgött benne a pénz, Miska legény elvállalta, hogy ő eltünteti a gyereket. Nem is dévankozott semeddig, hanem befogott, a gyerekekkel felült a szekérre, osztán kiment az erdőbe. Igenám, de útközben meggondolta a dolgot, hogy ő bizony nem veszi lelkére a gyerek halálát, hanem keres odakinn valami barlangot, vagy odvas fát, abba rejti, majd valami erdőnjáró szegény ember megtalálja, felneveli. Így is cselekedett. Szépen bele tette egy faduba, otthon pedig azt hazudta, hogy az erdő közepén eltemette, még a nyomát is eltüntette.

Azt mondták, hogy baleset érte a gyereket, elpusztult. Miska a pénzzel odább állt. A gazdag ember pedig megnyugodott. Bezzeg, ha tudta volna, mi történt!...

Az történt, hogy az erdő szélén legeltető öreg juhász meghallotta a fiú rídogálását, osztán addig kereste, míg a fa tövében rá nem akadt.

– Ejnye, de szép egy kis fiú – azt mondja –, vajon miféle pogány tehette ki! Valami lányé lehet ez... Én bizony magamhoz veszem, felnevelem, majd jó bojtár válik belőle.

Lett is Jancsiból olyan derék bojtár, hogy nincs az a bakafántos juhász, amelyik jobbat kívánt volna magának! Olyan fájin szép fiú cseperedett a gyerekből, hogy messze földön nem került párja. Örvendezett is neki az öreg juhász...

Hanem egyszer az történt, hogy a gazdag ember arra szekerezett, a pesti vásárra mentében, osztán meglátta. Rettenetesen nyugtalan lett, mert a legény nyakán észrevette az anyajegyet, egy lencsényi kis fekete bilyogot.

– Honnan kerítette kend ezt a fajin bojtárt? – kérdezte az öreg juhásztól.

Az meg elmondta, hogy ennyi meg ennyi esztendővel ezelőtt egy fa odvában találta, osztán megesett rajta a szíve, haza vitte, a felesége meg takarosán felnevelte.

– Jól tette kend – azt mondja a gazdag ember, de magában azon törte a fejét, hogy most már mit csináljon, mert ez a fattyú a szegény szomszéd gyereke, látja a fekete bilyogról.

Majd osztán amint odább ment az öreg juhász, azt mondja a gazdag ember a Jancsi bojtárnak:

– Hallod-e, fiam! Írok egy kis cédulát, fontos üzenetet, vidd haza a feleségemnek, tőle majd megkapod fáradságod jutalmát.

– Jól van, kézbesítem én, csak írja – azt mondja Jancsi. De ő persze nem ismerte fel, kivel beszél, hiszen nem is emlékezhetett rá. A kis cédulát a süvegje karimájához dugta, osztán amikor a gazdag ember tovább ment, úgy gondolta, hogy szundít egy cseppet, azután útnak indul ő is az üzenettel. Amint a kunyhó tövében elnyomta az álmot, meglátta az öreg juhász.

– Hát ennek a fiúnak miféle pakszus van a süvegje mellett? – azt mondja. Osztán elkezdi bagadozni: „Ez a fattyú a szegény szomszéd megkerült fia. Semmit se szóljatok, hanem csaljátok le a pincébe, részegítsétek le, azonnal pusztítsátok el. Ha visszatérek, mindent bőven elmondok”. Ez az írás volt a cédulán. Az öreg juhász meg nem tudta, mire vélje a dolgot. De annyi esze volt, hogy rögvest egy másik cédulát írt: „Ezt a fájin szép legényt nagyon szívesen fogadjátok.

Semmi halogatás, hanem a lánnyal azonnal esküdjének meg, mert ilyen derék férjnek valót nem talál másikat. Ha visszatérek, mindent bőven elmondok”. Osz-tán evvel az írással kicserélte a cédulát. A fiú ebből semmit se sejtett, mikor felébredt, ezt vitte el a gazdag ember feleségének.

Nosza, lett a gazdagéknál nagy öröm! Hogy micsoda gyönyörűszép kéréje akadt a lánynak! Bizony nem eresztették el. A két fiatal meg is szerette egymást első látásra, hét lakattal se lehetett volna elzárni őket egymástól! Se tette, se vette: megesküdték. Még tartott a lakodalom, mire a kövér gazda haza érkezett. Az csak ámult-bámult, hogy temetés helyett lakodalomra jött haza. Mikor elmondta neki a felesége, hogy volt, mint volt, csak hanyat esett, még érvágással is alig tudták életre kelteni. A felesége váltig nyugtatta volna pedig:

– Ne eméssze magát, kedves apókom – azt mondja –, ha már így történt, így van. Ez ellen már nem tehetünk.

– Hei, dehogynem tehetünk – azt mondja a gazdag ember. Én bizony teszek ellene!

Azt mondja egyszer Jancsinak:

– Hallod-e, mit akarok mondani! Azt akarom mondani, hogy téged nagy szerencse ért ebben az életben, pedig nem szolgáltál rá. Gazdag lányt kaptál feleségül, gondtalanul élhetsz holtod napjáig, pedig semmi csevebet nem hoztál a házhoz a raitad lévő tögyfagatyán, kurta ingen, verzett szűrőn kívül. Úgy illene az már hé, hogy ha egy lyukas petákot se tehetél a ládafiába, legalább a bátorságoddal mutatnád ki, hogy érdemes vagy erre a nagy szerencsére. Legalább a virtusodat látnám, hogy abból mennyi szorult beléd. Akkor elhiszem, hogy legény vagy a talpadon, ha három szál szőrt hozol nekem a Bazilikus Sárkány lábászáráról.

Hogy hazugságba ne maradjak, megsúgom, hogy a gazdag ember bizony nem a lábászárát mondta, hanem nehezebb helyét, de én tisztesség dolgából már csak így emlegetem.

Na, dehát onnan, ahonnan, csak az a fontos, hogy Jancsi szigorúan feltette magában, hogy ha addig él is, megmutatja apósának, milyen bátor ember ő: hoz három szál szőrt a Bazilikus Sárkány torzonborz testéről. Tarisznyát tétetett a feleségével, osztán másnap hajnaltan útnak indult.

A gazdag ember abban reménykedett, hogy Jancsi vagy az úton pusztul el, vagy a Bazilikus Sárkány öli meg. Jancsi meg azon töprengett útközben, hogy vajon hol találhatja meg a Bazilikus Sárkány várkastélyát.

Ment, mendegélt egyik országból a másikba. Kérdősködött úton, útfélen, okostól, bolondtól, de senki sem tudta útba igazítani. Addig vándorolt, míg egyszer csak valami királvi palota elébe érkezett. „Ide bemegyek – gondolta magában –, itt talán megtudom, hol lakik a Bazilikus Sárkány”. Jól gondolta. Azt mondja neki az öreg király – mert egyenesen elébe vezették: –

– Hei, fiam, messze van az nagyon! A Fekete-tenger kellős közepén van a legfeketébb sziget, azon áll a Bazilikus Sárkány várkastélya. Nem juthatsz te odáig, mert holtra fáradsz az útnan.

– Köszönöm az útbaigazítást, felséges királyom! – köszönte Jancsi. El kell nekem odáig jutnom, vissza is kell térnem szerencsésen, mert vár engem otthon a kedves feleségem.

– Hát vezéreljen a jó szerencse, kedves fiam – azt mondja az öreg király. – Osz-tán ha odáig jutsz, tedd meg nekem azt a szívességet, kérdezd meg a Bazilikus Sárkánytól, hová lett az én kedves egyetlen leányom, aki már három esztendővel ezelőtt eltűnt, azóta nyomát is hiába kerestetem.

Jancsi megigérte, hogy ezt megtudakolja, ha csak szót válthat a sárkánnyal. Azután nagyot fohászzkodva útnak indult. Kiürült tarisznáját mindenféle jóval megtöltötték a király kamrájában.

Szegény Jancsi megint nyakába vette a világot, vándorlegény módjára, és ment, mendegélt... Addig ment, mendegélt, míg a Fekete-tenger partjához nem ért. No, halliák, olyan kutyaszerencséje se minden embernek van, mint amilyen Jancsinak volt okkor!... Egész úton azon gondolkozott, miképpen úszik ő a tenger vizében a legfeketébb szigetig, amikor eddig még csak a vályogvető gödörben lubickolt, ha melege volt nyáron! Osztan ehol ni, egy öreg révész éppen a parton ácsorgott. Mondja neki, hogy ő a szigetre szeretne bejutni, vigye be a hajóján.

Az öreg révész csak elcsodálkozott!

– No fiatalember – azt mondja –, te is messze földről jöhetél! Hát nem hallottad, amíg idáig eljutottál, hogy azon a szigeten a Bazilikus Sárkány lakik?

– Dehogy nem hallottam, hallottam én bizony! Éppenséggel azért akarok oda menni, hogy vele találkozzam.

Az öreg révész csak megcsóválta a fejét erre a kijelentésre, osztán szándékozva nézegette Jancsit.

– Hát, kedves fiam – azt mondja –, ha meguntad az életedet, legyen szándékod szerint: én beviszlek a szigetre. Szívemből kívánom, hogy szerencsével járj, osztán akkor kérdezd meg a sárkánytól azt is, meddig kell még nekem itt révészkednem. Mert hogy én az ő jobbágya vagyok, ő parancsolt erre a helyre.

Így jutott be Jancsi a szigetre. Sivó kő volt ott a föld is. Fekete kő volt minden, még a fák törzse, ága is. A várkastély is fekete sziklából épült. A kapuiában egy ember feküdt, olyan óriási nagy malomkő alatt, amilyen nincs is. Mondia neki Jancsi, hogy ő a sárkánnyal szeretne találkozni.

– Ha meguntad az életedet, felőlem bemehetsz – azt mondja a fekete malomkő alatt fekvő ember. – Azt kívánom, szerencsével járj, osztán akkor kérdezd meg a sárkánytól azt is, meddig kell még nekem ez alatt a malomkő alatt feküdnöm. Az ő jobbágya vagyok, ő parancsolt ide.

Így jutott be Jancsi a fekete várkastélyba. Egyik szobából a másikba kóválygott, volt ott annyi, egyik nagy, a másik még nagyobb, azt se tudta már, merről jött be. A legbelső szobában egy gyönyörűszen lány üldögélt egy nagy megvetett ágy szélén, bánatba, siralomba merülve. Felkapta a fejét, mikor Jancsi belépett. Csodálkozásában összezsapta két kis tenyerét.

– Hát te, idegen legény, hol jársz itt? Hiszen még a madár is elkerüli ezt a helyet! Talán bizony meguntad az életedet?

Jancsi osztán elmondta neki, hogy ő bizony nem únta meg az életét, nem annak vesztésére jött ide, hanem azért, mert a Sárkányról három szőrszálat akar vinni az apósának, meg osztán az öreg király, az öreg révész, meg az ajtóban fekvő ember ilyen és ilyen kérdésére akar feleletet kapni.

A gyönyörűszip leány tördelte a kezét kétségbeesésében, mert hát mit círázzam a szót, megmondom ápertén: az első szempillantásban megtetszett neki Jancsi, osztán féltette az életét.

– Iaj, te szegény fiatal ember – sopánkodott tanácsalanságában –, vajon hova bűtassalak, hogy a sárkány észre ne vegyen, mert ha csak a tekintetét veti is rád, halálod okozza... Minden pillanatban haza érkezhetsz, látod, már az ágyát is megvetettem. Hamar, bujj az ágy alá, de meg ne kukkani, még csak meg se szusszanj, ha kedves az életed! Ha csak módját ejthetem, segítek rajtad.

Hej, kostók zacskó, réz szurkáló, aki megistenelte! – alig gördült be Jancsi az ágy alá, sarkig vágódott a rettentő vasajtó, nagy csattanással megérkezett a Bazilikus Sárkány. Alig toppant be, olyat tüsszentett, hogy rengett bele a várkastély.

– Emberszagot érzek! – kiáltott, mintha ég zengene.

De a lány feltalálta magát!

– Egész nap a part felől fújt a szél, az hozta be a szagot a kastélyba.

– Jól van – azt mondja a sárkány –, majd utána nézek reggel, így volt-e! Most álmos vagyok, mert hajnalban keltem, egész álló nap öltem, hadakoztam, egy kicsit kiment az inam sodra, megnyúlt a derekam. Lefekszek, altass el!

Minden este úgy aludt el, hogy a lánnyal símogattatta magát, fejeteteiétől talpáig. Mert hosszabb szőr volt rajta, mint a juhászbundán, csak nem fehér, hanem fekete. Szakálta a köldökéig ért, kifent bajusza faltól, falig. A súlya lehetett tíz mázsa, hogy sokat ne mondjak. Mikor ledőlt, elvélt Jancsi, hogy rá szakad az ágy. Csakhogy ezt ám nem asztalos csinálta, hanem kovács! Nvikor-gott, vicsorgott, de bírta a nagy testet. Hát mikor elaludt a sárkány!... Mintha katona banda trombitált volna a város piacán!...

Egyszer csak felkiáltott, majd megrepedt bele az ablaküveg:

– Mit csinálsz, te lány? Nem vagyok én liba, hogy megtépi!...

– Dehogy téplek, hogy tépnélek... Csak rosszat álmodtam: egy ősz hajú öreg királly szorongatta a nyakamat, hogy mondjam neki, hova lett a lánya.

– Mért nem mondtad neki, hogy te vagy az, én hoztalak ide... – dűnnyögte álmosan a sárkány, azután megint elaludt.

A lány pedig lenyújtott az ágy alá egy ginder-göndör szőrszálát, Jancsi elvette, osztán gondosan bedugta laibia zsebébe. Egy már sikerült.

Egy fertály óra múlva megint felkiáltott a sárkány:

– Ne tépdess, te mihaszna lány, mert marékka! szedem ki a hajad!

– Jaj, dehogy téplek, dehogy téplek!... Megakadt a szőrödben a körmöm, mert rosszat álmodtam. Azt álmodtam, hogy az öreg révész a vízbe akart fojtani, ha meg nem mondom, meddig kell még szolgálnia.

– Miért nem mondtad, hogy addig, míg egyszer valaki előtt ki nem léo a csónakból – dűnnyögött megint a sárkány, azután jól megdörzsölte a veres orrát, oszt szuszogva elaludt.

A lány megint lenyújtott az ágy alá egy szál szőrt. Ez még kunkorgósabb volt, mint a másik. Kettő már sikerült – számolta meg magában Jancsi. Csak sikerülne megszerezni a harmadikat is! Igenám, de már a lánynak is fogván volt a bátorsága! Az óra az éifélt is elverte, mikor a sárkány megint felkiáltott, de ki is tört bele az ablaküveg:

– Hej, azt a hétszer varrott pendelyaljat!... Hát meg akarsz te engem koppasztani, te gonosz fehérlép?!...

– Jaj, dehogy akarlak, kedves sárkány, ugyan miért akarnálak!... Csak megint nagyon rosszat álmodtam, osztán megrándult a kezem. Azt álmodtam, hogy az aitonálló rugdosott, köpdösött, hogy mondjam meg neki, meddig kell még az óriási malomkő alatt feküdnie.

– Hej, de együgvü vagy te, mihaszna lány!... Hát miért nem mondtad neki, hogy addig, míg valaki rám nem kiált, hogy: váltsd fel!

Csakugyan nagyon álmos lehetett a sárkány, mert megint azon nyomban elaludt, a lány pedig lenyújtotta az ágy alá a harmadik szőrszálát is.

Jancsi majdnem elrikkantotta magát örömében. „Megvan a három szál zsőr, azt is tudom, amit tudni akartam, mostmár rajtam a sor” – gondolta magában.

Nem is teketóriázott egy percig sem, hanem kiugrott az ágy alól, fürgén, mint a sajtféreg. Kinyújtóztatta összezsugorodott derekát, azután megköpte a tenyerét, osztán olyat csapott a hason fekvő sárkány domború fenekére, hogy az még álmában is oda kapott, csak azután ébredt fel. De hogy egyebet is csináljon, arra már nem jutott ideje, mert Jancsi ráordított, akár csak valami zupás őrmeser a kopasz újoncra: „Váltsd fel!” Hő, aki még csodát nem látott, láthatott volna! – a szörnyűséges Bazilikus Sárkány azt se tudta hányadán van, ész nélkül feküdt a rettenetes nagy fekete malomkő alá. A felváltott szegény ember még köszönni is elfelejtett, úgy eliszkol.

Jancsi pedig a sárkány összerabolt temérdek aranyából megtöltötte kiürült elemózsiás tarisnyáját, azután azt mondta az ámuldozó leánynak:

– Na, szépséges királykisasszony, köszönöm a segítséget. Most már tessék öltözködni, összekakolni, mert viszem haza az édes szüleihez.

Az öreg révész ott várta Jancsit a sziget partján, hogy vajon mire jár már, visszajön-e, vagy szörnyethalt a sárkány pillantásától. Nem tudni, az öröm volt-e nagyobb, vagy a csodálkozása, mikor meglátta, hogy nem is egyedül, hanem párosan tér vissza. De Jancsi csak ennyit mondott neki előljáróba:

– Ha majd a parton kiszállunk, lesz a kend számára egy jó tanácsom.

Amíg ők biztonságban nem voltak, addig nem akarta elárulni a sárkánytól megtudott titkot. De mikor a tenger partján kiléptek a hajóból, azt mondja a benn maradt öreg révésznek:

– Na, bátyám, ha meg akar kend szabadulni ettől a komisz szolgálattól, hamarabb lépjen ki a hajóból, mint az, akit visz. Majd küldök én egy jóhúsban levő embert, arra hagyja kend a foglalkozását.

Hálálkodott váltig az öreg révész. De hálálkodott az öreg király is, mikor Jancsi haza vitte rég elveszett leányát. Az igazat megvallva, szerette volna hozzá adni feleségül.

– Ilyen bátor legény nincs a rézig, vitézségre termett az ilyen, kard az oldalára, sarkantyú a csizmájára! – azt mondja. – Kihez adnám egyetlen kedves leányomat, ha nem az élete megmentőjéhez?!...

Azt mondja Jancsi erre a beszédre:

– Köszönöm hozzám való jó szándékát, felséges királyom. Szépséges leányát azonban én feleségül nem vehetem, mert már házas ember vagyok, meg osztán az én szememmel nézve, a párom a legszebb fehérnép az egész kerek világon. Én azt senkiért el nem hagyom.

Olyanformán, hogy ezért a szaváért egy kicsit tán még meg is nehezteltek Jancsira. A királykisasszony majdnem elpityeredett, mert nagyon hatalmába ejtette a szerelem.

Hanem azért nem akarták Jancsit csak úgy elereszteni. A király egy nagy vászonbakót úgy megtöltetett vert arannyal, hogy két kincstartó közülakarattal is alig bírta bekötni a száját. De hiába tukmálták rá, ő csak ennyit mondott:

Engedelmet kérek, felséges királyom,
Életem, halálom kezédbe ajánlom,
Jócselekedetem nem pénzért csinálom,
Hanem mert én aztat szívemből kívánom.

Erre osztán nem is erőltették tovább. Híntón vitette az öreg király, meg katonabandával kísértette egész az ország határáig. Jól járt evvel Jancsi, mert nem kellett a hátán cipelni a sárkány várából hozott nagy tarisnya aranyat, meg osztán sokkal hamarabb is hazaért.

Na osztán volt nagy öröm, meg nagy bánat a háznál, mikor egy napon, úgy alkonyat tájban betoppant. A felesége ölelte, csókolta. Az apósa meg káromkodott magában, szidta, mint a bokrot, hogy chol van ni, a halála hírét remélte, osztán gyászhiре helyett ő maga jön meg, vígan fütyürészve. Még tán el se hitte volna, hogy a Bazilikus Sárkánnyal találkozott, de látván-látta, hogy a három szál szőr olyan vastag, meg kunkorgós, hogy olyan se emberen, se állaton nem nő, olyan csak sárkányon teremhet.

– Hát miféle sárkány az? – dohogott mérgesen.

– Hő – azt mondja Jancsi –, annál istenáldottabb teremтés még egy másik nem tapossa a föld hátát! Mikor mondom neki, hogy „kedves Sárkány bátyám, ha Istent ismer, adjék három szál szőrt” – három összemarékka! akart adni. Mikor meg elköszöntem tőle, telemarkolászta a szeredásomat arannyal.

Tudta Jancsi, mit beszél. Be is vált a számítása. A gazdag ember egész éjszaka nem tudott aludni. Éjfélkor azt mondja a feleségének:

– Hallod-e, hé, asszony! Keljél fel, osztán míg ezek alusznak, addig se tette, se vette, süssél nekem pogácsát, tegyél tarisznyát, mert én virradat előtt útnak indulok. Látod, milyen jól járt ez a szegény rongyos ember fia!... Elmegyek én is, osztán még jobban befűsülöm azt a jámbor sárkányt... Vízsek egy nagy átalvetőt, tele hozom arannyal.

El is ment, de nem jött többé vissza! Mert mihelyt meglátta az öreg révész a Fekete-tenger partján, mindjárt mondta: „Ahol jön ni egy nagy szalonnás ember, bizonyosan az a vándorlegény irányította ide, amint megígérte”. Beültette az öreg révész a hajóba, ő meg gyorsan kilépett. Így osztán ottmaradt ökelme, még tán ma is révészkedik, ha el nem pusztult, bele nem fordult a Fekete-tengerbe. Jancsi pediglen boldogan élt a feleségével, meg a családjával, nem háborgatta többé.

Itt a mesének a vége,
Aki tudja, fusson véle!

Szűcs Sándor

Az észti színjátszás történetéből

A tartui Vanemuine Állami Akadémiai Színház első rendezője *August Wiera* egyszerű falusi emberek gyermeke volt. Hogy mentesüljön a nehéz földesúri szolgáltatások alól, otthagyta szülőfaluját és városba költözött. Mint több más észti ember is abban az időben, szakmát tanul, iparos lesz. Muzikalitása, zeneszeretete azonban az ezidőtájt már szép számmal és jó eredménnyel működő öntevékeny dalosegyletek egyikébe, a tartui „Vanemuine” dalárdába vezeti. Sőt hamarosan szakít a jó anyagi körülményeket biztosító asztalos mesterséggel is, hogy sokkal szerényebb jövedelemért munkát vállalhasson a dalos egyeletnél.

Wiera mélyen érdeklődik a színpad, a színjátszás iránt, s ő lesz az, aki a „Vanemuine” dalosegylet körül mintegy száz főnyi csoportot szervez: olyanokból, akik – mint ő is korábban – nappal keményen dolgoznak a mindennapi kenyérért (többnyire kézművesek, kétkézi munkások, kevés fizetésű szellemi munkások) –, hogy estéiket aztán kórista, s zenészként, vagy éppen kisebb szerepeket vállalva a műkedvelő szintű szintársulatban a színháznak, a színpadművészetnek szenteljék.¹

Wiera útja nem az egyedüli az észti kultúra történetében. Ants Laikmaa, az észti nemzet egyik legnagyobb festője, egy másik kis észti faluból bocskorosán indul egyenesen Düsseldorfba, hogy ott kiképezve magát, visszatérjen hazájába, s megteremtse az észti nemzeti festészetet.² De vehetünk példát íróktól (F. Tuglas)³, zenészekről (E. Sörmus)⁴ is, hisz az ily eseteknek meglehetősen nagy a száma a múlt század végén már az észti kulturális életben.

Az észti nép, amely hétszáz év valóban létét veszélyeztető, nehéz időszakát túlélte, az 1800-as évek elejére a kedvező politikai helyzetet kihasználva (Napóleoni háborúk és a felvilágosulás utáni enyhültebb politikai és gazdasági helyzet), olyan lehetőségeket biztosított magának, mint egyetlen más nép sem Oroszországban: az 1816–1819-es – Baltikumra vonatkozó – jobbágytörvények meghozatalát.⁵

Bár a reform, amely a Baltikum parasztjainak személyi szabadságát biztosította, gyakorlatilag nem került végrehajtásra, mégis jelentős volt: lehetőség arra, hogy egyesek kiemelkedjenek a jobbágyi sorból, pétervári, tartui egyetemen tanulhassanak, s polgári pályákon elhelyezkedve a későbbiekben népük érdekeinek képviselői, szószólói lehessenek.

A régi szokás szerint még német nevet viselő értelmiségiek (Kreutzwald, Fählmann stb.) voltak az elsők.

A romantika, a népek magáraébredése, a Kalevala költői anyaga összegyűjtésének e korszakában csak a nép életerejét és létjogosultságát igazoló kétségtelen tények felmutatása, a népkultúra kincseinek számbavétele, összegyűjtése volt a járható út.

Páratlan gazdagságú népköltészeti anyag, a „Kalevipoeg” című népeposz, a népművészeti tárgyak ezres nagyságrendű számokkal kifejezhető özöne, a több mint száz éves világhírű észt dalostalálkozók, egy erősen népi hagyományokon alapuló, világviszonylatban is számottevő műköltészet, európai szintű tudományos és művészeti tevékenység, s egyedi arculatú színházművészet fejlődhetett, így viszonylag rövid idő alatt ki.⁶

* * *

Az észt színjátszásnak egészen messzi időkig nyúlnak vissza a gyökerei. Tartuban, az észt szellemi élet ma is legjelentősebb műhelyében a XVI. században a jezsuita iskolákban több alkalommal is mutattak be latin nyelven vallásos tárgyú színdarabokat. Később főleg a Baltikum jelentős számú német iparossága számára német színtársulatok rendeztek előadásokat.⁷ A XVIII. század végén Tallinnban észt nyelvű előadásokra is sor kerül.⁸ Ám ezek csak szórványos, ritka alkalmak és túlságosan gyengék ahhoz, hogy belőlük önálló truppok születhesse-
senek. A hatóságok rendelkezései még ezeket a bátortalan kísérleteket is akadályozzák. 1812-ben I. Sándor cár Tartuban színjátszási tilalmat rendel el, mert túlságosan veszélyesnek tartja a színdaraboknak a „diákok erkölcsét romboló hatását”.⁹

Az előzmények, az észt színházi élet megteremtését célzó kísérletek nem hiányoznak hát. De a kísérletek számottevőek csak akkor lesznek, amikor a kultúra más területeinek támogatását is élvezve és azok védőszárnya alatt a század második felében egy egész országot átfogó, főleg kulturális jellegű nemzeti mozgalom részeként lépnek fel a szervezők színházteremtő igényeikkel.

A társadalom azonban nem rendelkezik eszközökkel, lehetőségekkel ahhoz, hogy az első, műkedvelőként alig valamivel magasabb szintű színházi kezdeményekből komoly színpadművészetet fejlesszen ki.

Az elsőrendű feladat ekkor nem is ez, hanem az induló előadások látogatottságának biztosítása, a közönség fogékonnyá tétele egy-egy színpadi produkció iránt. Mai kifejezéssel élve a „közönség megszervezése”. Mint annyi más, első-sorban kulturális feladatot, ezt is kiszámú észt nemzeti értelmiség: írók, költők, zenészek, iskolázott emberek vállalják magukra. Felbecsülhetetlen munkát végeznek. Hiszen jóformán a semmiből – addig csak jelentéktelen, a nemzeti kultúrától idegen német színház volt – teremtenek néhány év alatt pezsgő színházi életet. S ehhez nemcsak az tartozik, hogy ellátják a színházakat a nép igényeinek megfelelően, és kulturális színvonalát kielégítő darabokkal, de sok esetben maguk finanszírozzák az előadásokat, közreműködnek azok betanításánál, rendezésénél. Ezek az elsősorban népművelői és hazafias funkciót betöltő bemutatók nagy érdeklődést váltanak ki az észt nemzeti polgárságból és a vásárok alkalmával a városokba tóduló parasztokból. Lelkesedéssel nézik, várják a bemutatókat, igénylik a színházat, a színi előadásokat.

Mindez szerves része annak a mozgalomnak, amely a század közepétől kezdve egész Észtországot átfogja. Ebben a nemzet eggyékövácslódását célzó munkában a színházaknak nélkülözhetetlen szerep jut.

Az észt műirodalom kialakulása után – a színházak megalakulásával párhuzamosan – íródnak az első észt színművek, amelyek, hogy az erős istápolásra szoruló észt színház közönsége számára vonzóak legyenek, igényeiknek megfelelő színvonalúak és jellegűek. Népszínmű stílusú zenés darabok, amelyek azonban nem értéktelen produktumok, hanem: Lydia Koidula, Kitzberg stb.,

tehát a legnagyobb észtt írók alkotásai, igényes, irodalmi értékkel bíró színdarabok. Emellett mindig érződik rajtuk, hogy a maradéktalan művészi produktum létrehozási szándékán túl egy nemes, egész nemzetet érintő politikai vonásuk is van. Érezhető rajtuk, hogy a példázatok hordozó nehéz drámai situációk nem kitaláltak, hanem azokat maga a valóság, a történelem produkálta.

* * *

Önálló színház megteremtésének gondolata a múlt század hatvanas éveiben vetődött fel először. Kreutzwald, Jakobson, Weitzenberg több levele, üléseken mondott beszéde igazolta, hogy egyre nagyobb igény mutatkozott a színház megteremtésére.¹⁰ Ezeknek a színház ügyét szívükön viselő embereknek a kezdeményezésére 1870-ben, Iván napján a „Vanemuine” dalos társaságban megtartották a XIX. század legnagyobb észtt költőjének: Lydia Koidulának a „Saaremaai unoketestvér” című darabjának bemutatóját. Ez az előadás a „Vanemuine” nevű első észtt színház megszületését jelentette.¹¹

Lydia Koidula 1870–1871-ben több más művet is írt az újonnan életre hívott észtt kultúrintézmény támogatására. Tevékenysége annyira összefonódott a „Vanemuine” színházával, hogy a színháztörténészek ezt a kétesztendő időszakot „Koidula színháza” néven tartják számon.¹²

A színház megerősödése után L. Koidula megvált a „Vanemuine”-től. A Koidulához hasonló önzetlen támogatóknak sora azonban nem szakadt meg, s a továbbfejlődést a színházi vezetők ügyes, gyakorlati intézkedései is biztosították. A színház előadásait tudatosan olyan napokra tették, amikor vidékről a falusi nép tömegesen áramlott a városba (például a vasárnapokon). 1971. július 3–4-én, amikor az egyik legnépesebb észtt öntevékeny társadalmi egyesület, a „Vanemuine Földművesek Társasága éppen Tartuban ülésezett, a plakátra azt nyomtatták, hogy az előadást a „Vanemuine Földművesek Társasága tagjai, családtagjai és vendégei számára” rendezik.¹³

Ügyes szervezéssel rövid idő alatt jó eredményeket tudtak elérni. Megnőtt az előadások száma, s 1872-ben hat, 1873-ban már tizenhárom előadást tartottak.

1879-ben August Wiera került a színház élére. Vele új korszak kezdődött a színház életében. Vezetése alatt a századfordulóig 1613 színelőadást tartottak, s ez a felfokozott tevékenység egy állandó együttes megalakítását igényelte. A. Wiera vezetése alatt már hetenkénti előadások voltak, s a „Vanemuine” ez alatt az idő alatt a szűk anyagi lehetőségek ellenére is félhivatalos színház lett.

Wiera és a vele együttműködő rendezők (L. Menning, H. Techner) idején a „Vanemuine” repertoárja műfajilag nagyon sokféle volt. 1883-ban K. M. Weber: „Prezioca” című darabja volt az első zenés színházi bemutató Észtországban. Ezután egymást követték Planquette, Suppé, Offenbach, Strauss darabjai. Ilyeneket igényelt a zömmel városba beszivárgó falusiakból, elemi iskolát végzett kispolgárokból, kisiparosokból álló közönség, amelynek ízlését nem a „Kalevi-poeg” népeposz, hanem a „Griselda”, a „Genovéva” című szentimentális történetek, a „Cornevillei harangok” és a „Cigánybáró” című operettek határozták meg. Ezeknek a színdaraboknak a színreállításában Wiera részben F. Raimund osztrák írótt és színházi szakembert követte, akinek darabjait is nemegyszer színpadra vitte.¹⁴

Ez a műsorirányultság a 90-es években bonyolultabb zenés bemutatókhoz, az úgynevezett „tündérajátékokok”-hoz vezetett. Sőt a század végén Wiera opera bemutatására is kísérletet tett. (E. N. Mehuli: „József és testvérei”).¹⁵

De amennyire lehetőségei engedték, Wiera igyekezett a színház műsorát tartalmassá tenni. Bemutatta Voltaire: „Mohamed” című darabját is Goethe átdolgozásában. S az ő igazgatása alatt álló színházban látott az észt közönség először Shakespeare művet is. Wiera színházában ismerte meg a közönség a „Velencei kalmárt” és a „Makrancos hölgyet”.¹⁶

A tartui „Vanemuine” előadásai ösztönzőleg hatottak az egész észt színjátszás fejlődésére. A 80-as évek elején egyre gyakrabban tartottak olyan helyeken is előadásokat, ahol nem volt színtársulat. Az ilyen vidéki településeken a helyi lakosság a vendégjátékokon felbuzdulva, egymás után szervezett műkedvelő színi együtteseket.¹⁷ A sajtó a század vége táján több mint 75 vidéki színházi kollektív működéséről tudósít rendszeresen.

A szaporodó színtársulatokkal és előadásokkal párhuzamosan fejlődött a közönség ízlése, növekedett a produkciókkal szembeni igénye is. Bár a bemutatók nagyjából zenés melodramák voltak, mégis sor került Koidula, Jakobson, Kunder észt írók, illetve Gogol, Csehov, Ibsen, Schiller darabjainak bemutatására is. Ezek egészen új igényeket ébresztettek, magasabb ízlésű közönséget neveltek.

A klasszikusok bemutatása új, teljesen más módszereket igényelt, mint az álromantikus zenes darabok. Ezért 1903-ban, amikor a „Vanemuine” társulat addig színháznak használt épülete leégett, nemcsak az új színházépület, de új színnaz létesítésének kérdése is napirendre került.

Az új, Wieraétól különböző színház megteremtésére irányuló törekvések már korábban tapasztalhatók. A „Vanemuine” állandó színház elődeként Karl Jungholtz vezetésével 1901–1903 között működött Tartuban a „Taara” nevű trupp, amely modern, társadalomkritikai darabjaiból összeállított repertoárjával (Ibsen, Ernst, Halbe, Sudermann) és realista játéktílusával nemcsak a demokráta erelmű értelmiség támogatását nyerte meg, de a Wiera-féle félhivatalos színháznak, a „Vanemuine”-nak is komoly konkurense lett.¹⁸

Ez az alap azonban még kevés lett volna egy új színház megteremtéséhez. Ahhoz, hogy a színházművészet továbbfejlődhessen és az elért fokról újabb magaslatokra juthasson, szükséges volt a műkedvelők helyett hivatásosakat képezni és alkalmazni színészek és rendezők tekintetében egyaránt.

A rendezés tudományának elsajátítása céljából a „Vanemuine” Karl Menninget küldte külföldi tanulmányútra. Azt az embert, aki az Októberi Forradalom előtti időszakban a legkiemelkedőbb észt rendező és színházi pedagógus lett.

Menning, a jószemű, tehetséges színházi ember két éves nyugateurópai tanulmányútja során elsősorban azokat a színházakat figyelte érdeklődéssel, amelyek a nyugat-európai színjátszást is új utakra terelték: O. Brahm: „Freie Volksbühne”-jét és Antonie: „Theatre Libre”-jét. Itt szerzett tapasztalatait a moszkvai Művész Színház szintén új csapásokat vágó törekvéseivel kiegészítve határozott és korszerű színházi elképzelésekkel látott munkához 1906-ban, a „Vanemuine” színháznak abban az új épületében, amelynek létrehozása egy össznemzeti összefogás eredménye volt.¹⁹

A „Vanemuine”, az első észt hivatásos színház, 1906. augusztus 13-án A. Kitzberg: „A szelek viharában” című darabjával nyitotta meg kapuit.²⁰ Észt szerzővel indítottak, s ez nem volt véletlen. A modern felfogást valló K. Menning talán egyik leglényegesebb elvét tükrözte: azt, hogy nemzeti színjátszás nem képzelhető el a nemzeti drámairodalom nélkül. Menning nemcsak hangoztatta ebbeli meggyőződését, de a maga gyakorlatában meg is valósította. 1914-ig – addig irányította a „Vanemuine” színház munkáját – a ma már klasszikusnak számító észt drámaírók műveinek legnagyobb részét bemutatta. Különösen jelentős és gyümölcsöző volt a kapcsolata August Kitzberggel (1855–1927), aki a

múlt század végén falusi komédiák szerzőjeként jelentkezett az irodalomban, a „Vanemuine”-val való együttműködése idején azonban munkássága új irányba fejlődött. Erős drámai konfliktusok, pszichológiai meggyőző erő, s a jellemek céltudatossága tűnnek fel ettől kezdve Kitzberg legjobb darabjaiban, köztük is a több ízben is bemutatott és jelen időkig színpadon tartott: „A farkasbőrbe bűjt ember” és a „Pénzeszsák istene” című alkotásaiban.

Kitzberggel egyidőben jelentkezett a „Vanemuine” színpadán Eduard Vilde (1865–1933), a mindmáig legjelentősebb, munkás tematikákat feldolgozó író. Darabjai (a „Megfoghatatlan csoda” és a „Házi szellem”) mai napig nagyon népszerűek, s szatirikus jellemeik, humoruk, ragyogó párbeszédek és témájuk alapján mindezekig a legjobb észtkomédiáknak számítanak.

Az eredeti észtkomédiák mellett K. Menning repertoárjában bőséges helyet kaptak a problémafelvívő nyugat-európai darabok (Hauptmann, Sudermann, Anzengruber, Shaw, Strindberg, Björnson, Ibsen.)

Menning, mint rendező, erősen realista elveket vallott és valósított meg a „Vanemuine”-beli tevékenysége idején. Sikerei elsősorban azért voltak jelentősek, mert rendezéseiben nem egy-egy kiemelkedő képességű színész játékára épített, hanem céltudatosan együttes produkcióra törekedett. Színész-pedagógiai munkájának eredménye, hogy nemcsak egy-egy feledhetetlen – mert legapróbb részletekben is kidolgozott – színházi élményt nyújtott közönségének, hanem az általa képviselt *együttjátás elvét* valló olyan színészek seregét nevelte fel, mint: Anna Altleis, Anna Tamm, Amalie Konsa, Anna Markus, Liina Reiman, Leopold Hansen, Eduard Türk, Ants Simm, Aleksander Teetsov, August Sunne.

Bár az észtkomédiák lényegesen később kezdtek, mint az európai színházak: Karl Menning sokoldalú működése idején és eredményeként is felzárkózott az élvonalhoz.²¹

Jellemzően mutatja a modern, friss irányzatokhoz való azonnali kapcsolódását az észtkomédiák ma talán legfejlettebb és legeredetibb ágazatának, a *balett* sorsának alakulása.

Bár az észtkomédiákban önálló, egész estét betöltő észtkomédiatáncot csak a húszas években mutattak be, 1906-tól, a hivatalos színház megalakulásától kezdve, a zenés darabok jelentőségének megnövekedésével párhuzamosan mind nagyobb szerepet kaptak a táncbetétek is, és egyre nőtt az érdeklődés a tánc, mint önálló színpadművészeti ág iránt. Ez a tánc iránt megnövekedett igény egybeesik az európai és a világ balettjének nagy megújulási időszakával, V. Fokin együttesének, A. Pavlova, T. Karszavina, V. Nyizinszkij szólótáncosoknak világ-hírű fellépésével, Isidora Duncan mezítlábas táncaival. S Észtországban, ahol a színpadi táncnak nincsenek hagyományai – az induló balettművészet a legfrissebb irányzatok befogadásával kezdte: a „duncanizmus” esztétikai elvei sok lelkes támogatóra találnak a fiatal értelmiség észtkomédiakörében.

S hogy nemcsak a felszínes átvételről van szó, hanem lényegi és megalapozott befogadásról, azt biztosítja a pétervári klasszikus balett-iskolákban tanult észtkomédiatáncosok esete. Ezek a hagyományos, klasszikus elemek elsajátítása után nyugat-európai színpadokon dolgoznak keményen, hogy mindkét irányzat lényeges elemeit minél tökéletesebben elsajátítsák, s majd függetlenül külföldi sikereiktől és lehetőségeiktől, hazatérnek Észtországba, eleinte egy-egy vendégfellépésre, majd később végleges otthonmaradásra.

1914-ben azonban a színházat lényegesen eltartó, az előadásokat finanszírozó nagyburzsoázia, amely a színházat jövedelemszervező vállalkozásnak és nem pedig kulturális intézménynek tekintette, korlátozni és más, jövedelmezőbb, kassza-sikereket, de nem művészi produkciót jelentő darabok színreállítására igyekezett

az igazgató rendezőt, Karl Menninget rábírní. Menning nem volt hajlandó maga által kijelölt útvjáról letérni, és engedményeket tenni. A vita azzal végződött, hogy Menning megvált a „Vanemuine”-től, s ezzel az észt színház elveszítette egyik legnagyobb rendezőjét. Menning a várost, Tartut is elhagyta, s a fővárosba, Tallinnba telepedett át, ahol még három évig – 1915–1917 – színházi kritikusként igyekezett különféle újságokon, folyóiratokon keresztül kapcsolatban maradni a színházzal, a színházi élettel.

Távozása után, nemcsak a „Vanemuineben”, de az egész észt színjátszásban visszaesés következett be, s egy hosszabb, és küzdelmes időszaknak kellett eltelnie ahhoz, hogy a Menning színház színvonalára ismét fel tudjanak kapaszkodni.

Szabó István

JEGYZETEK

1. **Karin Kask:** „Vanemuine” 1870–1970. Tallinn, 1970. 15. old.
2. **Szabó István:** Sörmus. Élet és Tudomány, XXVI. évf. 45. sz. 2120. old.
3. **L. Rimmelgas:** Vita magunkkal és másokkal a hetven éves Tuglas-szal kapcsolatban. Ob esztonszkoj literature. Tallinn, 1956. 285–293. old.
4. Znamenoszcu revolucii. Tallinn, 1964. 154–156. old.
5. **Niederhauser Emil:** A jobbágyfelszabadítás Kelet-Európában. Bp. 1962.
6. **Szabó István:** Haladó mozgalmak és a nemzeti értelmiség szerepe Észtországban a 19–20. században. Vezető a Damjanich Múzeum észt kiállításához. Szolnok, 1972. 18–23. old.
7. **H. W. Meyer:** Vendégek Taruból. Film-Színház-Muzsika, XVI. évf. 13. sz. 18. old.
8. Az Észt Szovjet Szocialista Köztársaság Vörös Zászló Renddel kitüntetett Tartu-i „Vanemuine” Állami Akadémia Színház magyarországi vendéjjátéka, 1972. március 21–28. Bp. é. n. 1. old.
9. **H. W. Meyer:** i. m. 18. old.
10. Isztorija Esztonszkoj SzSzR. II. Tallinn, 1966. 308. old.
11. **Karin Kask:** i. m. 15. old.
12. **A. Vinkel:** Lydia Koidula életútjáról és alkotói pályafutásáról. Ob esztonszkoj literature, i. m. 49–79. old.
13. Isztorija Esztonszkoj SzSzR II. i. m. 308. old.
14. Muzej Tyeatra i muziki. Tallinn, 1966. 24–25. old.
15. **Karin Kask:** i. m. 15–16. old.
16. **Karin Kask:** Shakespeare Eesti Teatris. Tallinn, 1964. 251–252. old.
17. Estonia, Papulation, Cultural and economic life. Tallinn, 1937. 34–36. old.
18. Isztorija... i. m. 717. old.
19. **Karin Kask:** „Vanemuine” 1870–1970. i. m. 16. old.
20. **Szabó István:** Tallinn. A Damjanich Múzeum Észt Füzetel I. Szolnok.
21. Isztorija... i. m. 717–718. old.

Adatok a szolnoki meteorológiai megfigyelések történetéhez

A meteorológia a légköri tünetényekkel foglalkozó tudomány, azaz a levegő hőmérsékletének, nyomásának, áramlásának, stb. változásait figyeli meg és kutatja a közöttük megnyilvánuló összefüggéseket, hogy azok alapján következtetni tudjon az időjárás alakulására.

A meteorológiának nagyon fontos szerepe van a mezőgazdaságban, a közlekedésben, a gyógyászatban, stb., de a mindennapi életben is.

Az első megfigyelések egyidősek a hőmérővel (1742, Celsius) és a légnyomás-mérővel (1643, Torricelli), de a tervszerű és rendszeres megfigyelések csak jóval később indultak meg.

A mannheimi Societas meteorologica palatina (fejedelmi meteorológiai társulat) 1778-ban állította fel a megfigyelő állomások első hálózatát rendszeres megfigyelések végzésére. Ebbe a hálózatba kapcsolódott bele a budai megfigyelő állomás, amely a gellérthegyi csillagvizsgálóban működött és ahol a megfigyeléseket 1792-ben kezdték el. Ez az állomás a szabadságharc alatt elpusztult.¹

A magyar meteorológiai intézet a Magyar Tudományos Akadémia javaslata alapján 1870-ben alakult meg Eötvös József közoktatásügyi miniszter rendeletére. A megfigyelő hálózatba 1871-ben 47 állomás, 1895-ben 460, 1913-ban 180 első-, másod- és harmadrendű és 1200 negyedrendű állomás tartozott. Az állomások említett beosztása a mért adatok és a felszereltség alapján történt. A meteorológiai intézetek elsőrendűek voltak, a negyedrendűek legfeljebb a csapadékot és a hőmérsékletet mérték.

A műszereket és a kezelésükre vonatkozó utasításokat a meteorológiai intézetek adták; az észlelők részint önként vállalkozók voltak, részint hivatalból arra kötelezettek (pl. postai alkalmazottak). Az észlelők kötelessége volt az észlelt adatok pontos beküldése. Kezdetben a Közoktatásügyi Minisztériumhoz tartozott a Meteorológiai Intézet, de a mezőgazdasági és a vízrajzi munka nagymérvű bővülése miatt a Földművelésügyi Minisztérium vezetése alá került.

Szolnokon, mint Iványi Ede írta², a budapesti meteorológiai intézet alapításával csaknem egyidőben létesítették a megfigyelő állomást. Weingartner Ferenc³ szerint pedig itt 1876 óta folytak rendszeres megfigyelések. Az észleléseket Tauber Mór távirótiszt végezte, a ⁽³⁾ szerint pedig Bondor Frigyes és Tauber Mór. A Tiszti Cím- és Névtárban, az 1875., 1879., 1884. és 1886. évi kötetekben Tauber Mór szerepel, aki 1875-ben Trencsénben teljesített szolgálatot.⁴ Bondor Frigyes neve az említett kötetekben nem szerepel, azért valószínűleg, mert nem volt postai tisztviselő. Tauber Mór viszont 1876-tól 1886-ig a szolnoki postahivatal távirótisztje volt. A szolnoki táviróhivatalban a főnök mellett három beosztott dolgozott, az első Tauber Mór volt.

Mivel a posta táviróhivatala a Magyar Király Szálloda épületében volt,⁵ valószínű, hogy a csapadékmérő ennek a belső udvarán volt elhelyezve. A Magyar Király Szálloda 1860-ban épült; az épületben ma a Damjanich Múzeum és a Verseghy Könyvtár helyiségei vannak.

1887-től kezdve Bárdossy Gyula megyei tanfelügyelő végezte az észleléseket.² A tanfelügyelő hivatala a megyeháza épületében volt. A csapadékmérő valószínűleg ennek közelében volt elhelyezve.

A Közoktatásügyi Minisztérium 1890. aug. 5-én kelt 28 651/1890. számú rendeletével az észlelő állomást a szolnoki állami főgimnáziumba helyezte át, ahol 1890. nov. elsejével megkezdte a megfigyeléseket Szíjártó Miklós, mennyiség-tan-természettan-szakos rendes tanár.

Szíjártó Miklós (1852–1933) nagy gonddal és hozzáértéssel végzett megfigyeléseinek eredményeit a főgimnázium Értesítőben közölte ezzel a címmel: „Adatok a szolnoki állami főgimnázium meteorológiai állomásából... tanévre”. Ezek az 1891., 1892., 1893., 1894. és 1895. évre sorban az 1891/92. évi Értesítő 25–27. oldalán, az 1892/93. évi 11–13., az 1893/94. évi 16–18., az 1894/95. évi 23–25. és az 1895/96. évi Értesítő 15–17. oldalain jelentek meg. Ezeken kívül az 1890. évi november és december, továbbá az 1891. évi január–május hónapokban észlelt adatokat közölte az 1890/91. évi Értesítő 15–17. oldalain. Ugyanott a 11–14. oldalon a tanuló ifiúság érdeklődésének felkeltésére cikket írt a meteorológia tárgyáról, céljáról és fontosságáról.

A másodrendű állomásokon, aminő a szolnoki gimnázium is volt, a megfigyelés kiterjedt a hőmérsékletre, a légnyomásra, a légnedvességre, a felhőzetre, a széliránvra és a csapadékra. A felszerelése ennek megfelelő volt. Higanyos légnyomásmérővel a fizikai szertár rendelkezett, csupán a szélvitorla hiányzott. Ezt azonban a kémények füstjének az iránya és az Östreicher-féle szélmalom vitorláinak megfigyelése pótolta addig, míg az 1891/92. évben azt is megkapták. Az említett szélmalom a Malomszögben, a Modla-féle tanya közelében volt, amint azt nekem 1972. december 19-én a 72 éves üvegező iparos, Kertész Flórián elmondotta. Gyermekkorában még látta, de ma már nyoma sincs.

A hőmérő a gimnázium udvarán volt elhelyezve, a csapadékmérő szintén az udvaron, a gimnáziumi igazgató kertje mellett állott egy oszlopon, az épület északnyugati sarka közelében.

A megfigyelések gazdag anyagából ide iktatjuk az öt év legnagyobb és legkisebb hőmérsékleti értékeit Celsius-fokokban és a csapadékmennyiség értékeit mm-ben.

Hőmérsékleti adatok (C-fok)

Legnagyobb hőmérséklet	hó nap	év	Legkisebb hőmérséklet	hó nap
28	júl. 3.	1891.	– 16,4	jan. 3.
34,2	aug. 22.	1892.	– 16,2	dec. 27.
30	júl. 22.	1893.	– 29	jan. 13.
33,1	júl. 25.	1894.	– 13,6	jan. 13.
28,5	júl. 29.	1895.	– 14	jan. 20.

Ez adatok szerint az 1891–1895. években a legnagyobb meleget 1892. aug. 22-én, a legnagyobb hideget pedig 1893. január 13-án mérték.

A legtöbb csapadék 1894. október 2-án esett (71 mm), a havi átlag 42,1 mm volt.

A csapadék mennyisége (mm)

Év	Havi átlag	Napi legnagyobb	hó nap
1891.	458,1	25,2	júl. 4.
1892.	452,9	27	ápr. 20.
1893.	558,2	44,2	jún. 3.
1894.	422,1	71	okt. 2.
1895.	468,5	20,2	júl. 7.

A meteorológiai intézetek a hőmérsékletet, a légnyomást, stb. változásoknak mérésére, illetve feljegyzésére önműködő készülékeket (termográf, barográf, stb.) használnak. Az észlelőhelyek adatainak leolvasása naponta háromszor történik, pl. 8, 12 és 18 órakor.

Szűjártót 1897-ben a budapesti VIII. kerületi állami főgimnáziumhoz helyezték át. (1896/97. évi Értesítő 5. oldalán, 3595/97. sz. a.)

Az 1897/98. tanévben Budapestről Szolnokra helyezték Koválik József rendes tanárt (Értesítő, 1898/99., 72. o.), aki az Orsz. Meteorológiai Intézet és a Földművelésügyi Minisztérium vízügyi osztályának szolnoki állandó tudósítója volt. Sainos, ezirányú működésének adatait az Értesítők nem közölték.

Szűjártó távozásával az észlelő állomás a Folyammérnöki Hivatal³ kezelésébe került. Ez a hivatal a Szabadság tér 2. szám alatt működött. Feladata volt a Tisza folyó vízállásának mérése, az árvízvédelem és a meteorológiai megfigyelő állomás vezetése. A kapu melletti táblán naponta közzétették a Tisza vízállását Vásárosnaménytől Csongrádig.

Az észlelő állomás innen a szolnoki rádióállomás mellé került, majd onnan 1959. április 15-én az alcsiszigeti termelészövetkezet kezelésébe ment át.³ Ettől kezdve vezetői voltak: Keleti Béla, Dian Róbert, Koczka István (8 évig) és 1972. nov. 1-től Kostvó István gazdasági technikus.⁶ Az időjárási megfigyeléseket (hőmérséklet, csapadék, felhőzet, szél, stb.) a szolnoki rádió naponta közli az esti adásában, a várható időjárással együtt, továbbá naponta jelenti a Vízügyi Igazgatóságnak és a Meteorológiai Intézetnek.

Az alcsiszigeti állomás ún. szinoptikus állomás, azaz nagyobb területen uralkodó időjárás változásaival foglalkozik, az adatok leolvasása óránként történik, továbbá a felszereltsége is nagyobb.³

Az állomás jelentéseit naponta közli a Szolnok megyei Néplap Hírek rovata elején. 1959. márc. 19-én pl. így kezdte: Az alcsiszigeti állomás jelentése szerint tegnap Szolnokon a hőmérséklet legnagyobb értéke 2,4 C-fok, a legalacsonyabb 2 fok volt.

Az időjárás ismertetésére mintának mutatjuk az 1973. január 30-án közölt jelentést: Várható időjárás ma estig: Nyugat felől növekvő felhőzet, legfeljebb kisebb havazással. Mérsékklődő és délnyugatra, nyugatra forduló szél. Várható legmagasabb nappali hőmérséklet mínusz 1-től plusz 3 fokig. Távolabbi kilátások péntek reggelig: Felhőátvonulások, kisebb havazással, havas esővel. Legalacsonyabb hainali hőmérséklet mínusz 2, mínusz 7 fok között. Legmagasabb nappali hőmérséklet plusz 2, mínusz 3 fok között. Jelentősebb mennyiségű (legalább 5 mm) csapadék az ország területének 30/100-án várható.

1955 óta Szolnok-Alcsiban is működik a vízállásmérés mellett a csapadékmérő állomás. Az adatokat naponta közlik a Középtiszavidéki Vízügyi Igazgatósággal.⁷

Az állomások földrajzi fekvése a következő:

Állomás helye	Tengerszint feletti magassága	Északi szélesség	Keleti hosszúság (Greenwichtől)
Gimnázium	110 méter	47 fok 10 perc	20 fok 12 perc ⁸
Alecsisziget	86 méter	47 fok 9 perc	20 fok 15 perc ⁹
Alecsi	95 méter	47 fok 11 perc	20 fok 13 perc ⁹

Az adatok szíves közléséért köszönetet mondok Rékasy Gyula főmérnöknek, Széphalmi István gazdasági mérnöknek, Weingartner Ferenc meteorológiai osztályvezetőnek és Dr. Zimándi István tudományos kutatónak. Az ő segítségük tette lehetővé az adatok összegyűjtését.

Aki az időjárási viszonyok iránt érdeklődik, annak figyelmébe ajánljuk Réthly Antal: Időjárási események és elemi csapások Magyarországon 1701-től 1800-ig című könyvét. Budapest, 1971. Magyar Tud. Akadémia kiadása.

Dr. Balyi Ferenc

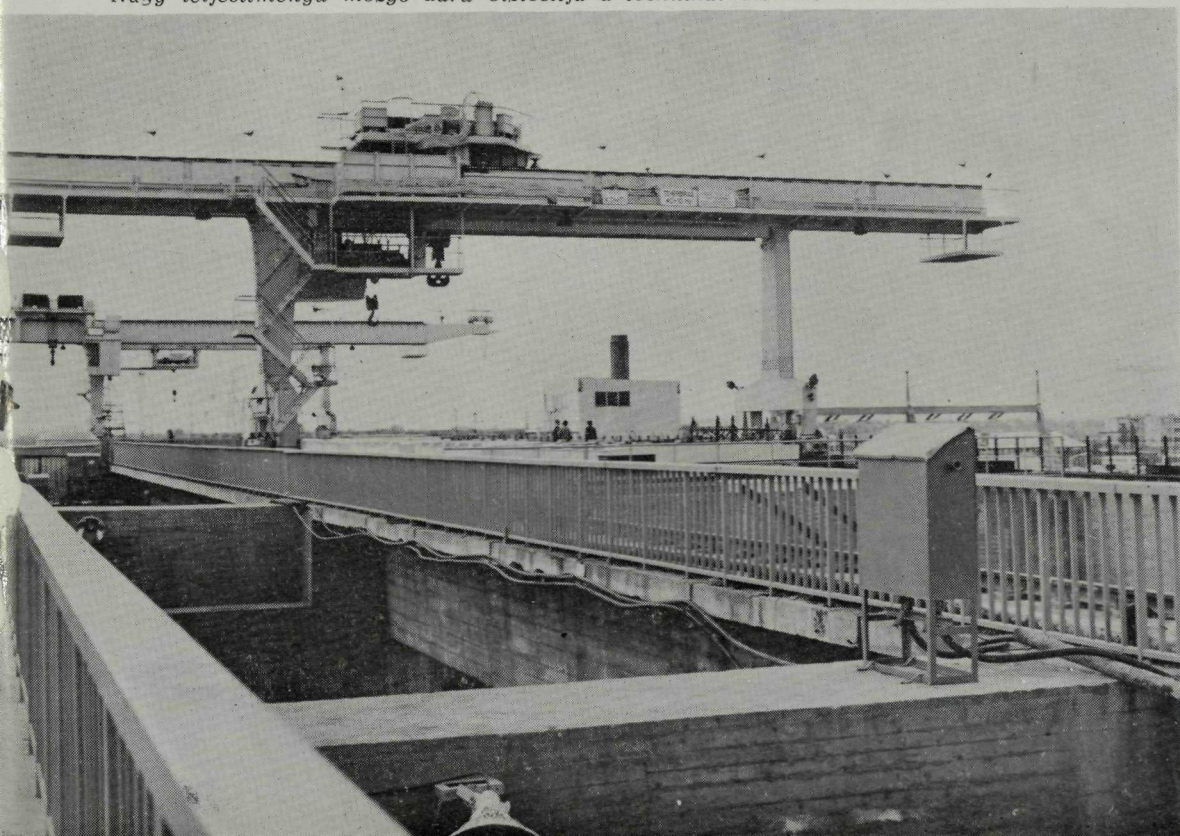
JEGYZETEK

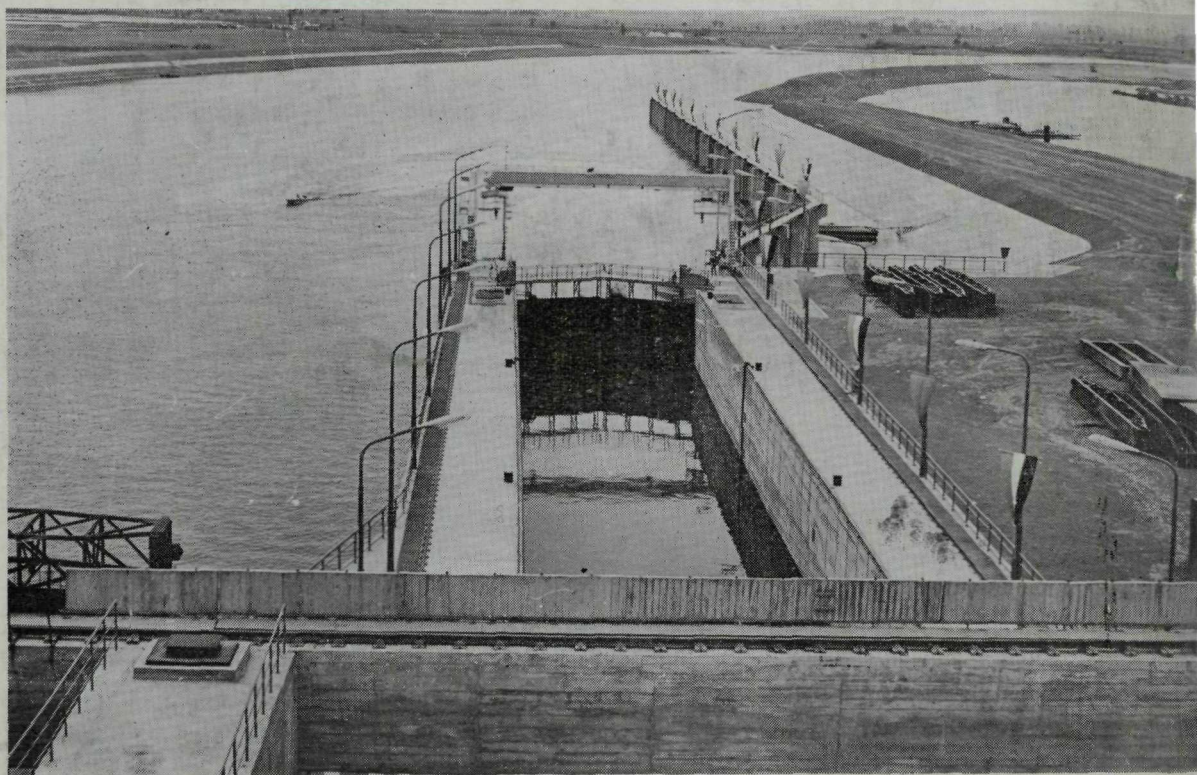
1. Révai Nagy Lexikona, 13. kötet, 1915. 677. o.
 2. Dr. Iványi Ede: A szolnoki állami főgimnázium története (1831–1896). Szolnok, 1896. 137. o. Bárdossy Gyula tanfelügyelő szerepel a Tiszti Cím- és Névtár 1886. évi kötetében, a 315. oldalon.
 3. Weingartner Ferenc meteorológiai intézeti osztályvezető 1973. jan. 8-i levelében Tauber helyett Sauber név szerepel.
 4. Tauber Mór távirótiszt nevét Dr. Zimándi István tudományos kutató volt szíves megkeresni a Széchényi Könyvtárban. A Tiszti címtár említett kötetében Tauber Mór sorban a 301., 275., 221. és 257. oldalakon szerepel.
 5. Somogyi Ignác leírása alapján Botár Imre közölte „Szolnok... a 19. században” című művében a 60. oldalon, hogy a Magyar Király Szálloda épületében volt a Külső-Szolnok megyei takarékpénztár, a posta táviróhivatala és egy kávéház. Meg kell jegyezni, hogy a könyvnek 51. és 60. oldala szerint (ma adóhivatal) működött. Később a mai leánygimnázium épületébe ment át.
 6. Széphalmi István gazdasági mérnök szíves közlése.
 7. Ezeket az adatokat Rékasy Gyula főmérnök fáradozásának köszönöm.
 8. A gimn. 1890/91. évi Ertesítője szerint a gimnázium észlelő helyének földrajzi fekvése: Északi szélesség 47 fok 10 perc, Keleti hosszúság (Ferrótól) 37 fok 52 perc. Greenwich-től számítva ez az érték kb. 17 fok 40 perccel kisebb lenne.
 9. Alecsi és Alecsisziget adatait Rékasy Gyula főmérnök volt szíves megadni.
- A Szolnok megyei Néplap 1973. június 16-i száma szerint az alecsiszigeti meteorológiai állomást Bekecs Gizella technikus vezeti. Szolnok és vidéke időjárását naponta közli június 19-től kezdve a Szolnok megyei Néplap „Alecsisziget jelenti” címmel a napi hírek előtt.

A vendégek megérkezése vízibusszal

Nagy teljesítményű mozgó daru biztosítja a technikai szerelés munkálatait

A hajózó zsilip felső kapuzata zárt helyzetben résztvesz a duzzasztási szint kialakításában.

A hajózó zsilip alvízfelöli bejárata

